

Marko Jukić

HRVATSKA KULTURNA BAŠTINA – CRTICE

Marko Jukić

Hrvatska kulturna baština – crtice

Marko Jukić

Hrvatska kulturna baština - crtice

Vlastita naklada autora

Split, 2024.

ISBN 978-953-50382-9-0

© 2024. Marko Jukić. Sva prava pridržana. Ova je knjiga zaštićena autorskim pravima i ne smije se ni djelomično reproducirati ili koristiti u bilo kom obliku ili na bilo koji način uklopiti u drugi rad, prenijeti u bilo koju formu, osim za kratke citate, bez pismenoga dopuštenja autora.

Marko Jukić

Hrvatska kulturna baština – crtice

Proslov

Hrvatska kulturna baštini svjedoči o hrvatskom identitetu i kontinuitetu. Tri pisma: latinica, hrvatska glagoljica i hrvatska ćirilica (bosančica) te starohrvatski jezici: latinski, staroslavenski i starohrvatski sastavni su dio hrvatske pismenosti i identiteta. Hrvatski jezik sastoji se od tri narječja: čakavskoga, kajkavskoga i štokavskoga (zlatna formula hrvatskoga jezika ča-kaj-što) koja čine jednu cjelinu. Borba za očuvanje pisma i jezika bila je stoljetna, a traje i danas. Kameni spomenici i pisani dokumenti svjedoče o razvoju pisma i jezika u Hrvata. Dokumenti i stare knjige pokazuju europsku razinu pismenosti i kulture kod Hrvata. Hrvatska kulturna baština nalazi se, osim u Hrvatskoj te u Bosni i Hercegovini, još u više europskih zemalja.

UNESCO je prepoznao specifičnosti hrvatske kulturne baštine (nematerijalne i materijalne) pa je na svoju listu europske i svjetske baštine uvrstio niz manifestacija: Sinjsku alku, klapsko pjevanje, bećarac, hrvatsko čipkarstvo, drvene igračke Hrvatskoga zagorja, hrvatsku drvenu brodogradnju, proljetnu procesiju Ljelja iz Gorjana, zvončare Kastavštine, Nijemo kolo iz Zagore i druge.

Europskoj i svjetskoj kulturnoj baštini pripadaju zidine i utvrde grada Dubrovnika, stari grad Trogir, Dioklecijanova palača, mletačke utvrde u Hrvatskoj, šibenske utvrde, Starogradsko polje, suhozidi i drugo.

Bogatstvo hrvatskoga folklora (nošnje, plesovi, napjevi) i naivna umjetnost Hrvatske također predstavljaju baštinu našega naroda.

Nažalost, u hrvatskim školama se nedovoljno uči o povjesti i kulturi hrvatskoga naroda. Criticima se želi podsjetiti znalce i potaknuti one koji ne znaju da se upoznaju s kulturnom baštinom hrvatskoga naroda i onim po čemu smo jedinstveni i prepoznatljivi u Europi i svijetu. Na kraju critica nalaze se i izvori temeljem kojih su crtice napisane. Literature ima dosta, ali postoje poteškoće pri izboru jer je veliki broj prikaza napravljen na ideološkoj osnovi pa je loš. Kada se pogledaju stare jugoslavenske enciklopedije, može se vidjeti ideološki pristup i velikosrpska ideologija koja svojata hrvatske pisce, hrvatske gradove i hrvatsko more. U muzejima, arhivima i literaturi nalaze se mnogobrojni dokumenti koji svjedoče o našem narodu, njegovoj kulturi, vjeri i razvoju koji nisu dovoljno poznati široj javnosti jer su osvajači nametali svoju intepretaciju povijesti.

Napomena: Objavljene crtice podijeljene su u pet cjelina: Hrvatska povijesna baština, Hrvatska kulturna baština, Hrvatska katoličko-kulturna baština, Prirodna baština Lijepe Naše i Znamenite Hrvatice i Hrvati.

Autor

Sadržaj

1. Latinično pismo kod Hrvata	7
2. Hrvatska glagoljica	11
3. Hrvatska ćirilica	15
4. Hrvatski standardni jezik	20
5. Hrvatski jezik i borba za opstojnost hrvatskoga jezika	27
6. <i>Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika</i>	37
7. Zlatna formula hrvatskog jezika ČA –KAJ –ŠTO	42
8. Arheološki lokaliteti u Hrvatskoj	45
9. Najpoznatiji arheološki lokaliteti u Hrvatskoj	48
10. Samostan benediktinki u Zadru	50
11. Stonske zidine	55
12. Hrvatski pleter	57
13. Zelena potkova	59
14. Park Maksimir	62
15. Mirogoj	66
16. Viteške igre (Sinjska alka i Trka na prstenac)	69
17. Klapsko pjevanje	72
18. “ <i>Anima Dalmatica</i> ”	74
19. Bećarac	77
20. Hrvatsko čipkarstvo	80
21. Drvene igračke Hrvatskoga zagorja	83
22. Proljetna procesija Ljelja iz Gorjana	84
23. Zvončari Kastavštine	86
24. Istarsko dvoglasno pjevanje	90
25. Medičarski obrt na području sjeverne Hrvatske	92
26. Nijemo kolo	94
27. Ojkanje	96
28. Suhozid	98
29. Mediteranska prehrana	101
30. Šibenske tvrđave i utvrda sv. Nikola	104
31. Dioklecijanova palača i katedrala	107
32. Starogradsko polje na Hvaru	111
33. Stećci	113
34. Eufrazijeva bazilika	115
35. Stari grad Dubrovnik	118
36. Stari dio grada Trogira	122
37. Gliptoteka HAZU	125
38. Hrvatska tradicijska drvena brodogradnja	128
39. Hrvatski Božićni običaji	132
40. Evanđelistari	136
41. Hrvojev missal	141
42. Hrvatska enciklopedistika	143

43. Prvi hrvatski igrani film	147
44. Prvi hrvatski roman	149
45. Prve hrvatske opera	152
46. Zagrebačka filharmonija	155
47. Strossmayerova galerija starih majstora	157
48. Umjetnički paviljon u Zagrebu	159
49. Moderna galerija u Zagrebu	161
50. Muzej grada Zagreba	163
51. Matica hrvatska	165
52. Hvarsko kazalište	169
53. Kazališta u Hrvatskoj	171
54. Hrvatski glazbeni zavod	176
55. Zora dalmatinska	178
56. Društvo hrvatskih književnika	180
57. Zlato i srebro grada Zadra	183
58. Hrvatsko kulturno društvo Napredak	186
59. Crkva sv. Blaža u Vodnjanu	189
60. Visovac	192
61. Zadarska baština	195
62. Muzej Krapinskog pračovjeka	200
63. Hrvatske narodne nošnje	203
64. Hrvatski folklore	209
65. Hrvatska naivna umjetnost	213
66. Državna ergela Đakovo i Lipik	215

1. Latinično pismo kod Hrvata

Hrvatska pisana srednjovjekovna kultura je tropismena: glagoljica, ćirilica, latinica te trojezična (latinski, staroslavenski, hrvatski). Ovdje je riječ o korištenju latiničnoga pisma kod Hrvata.

Latinica je povijesno hrvatsko pismo, prvo pismo s kojim su se Hrvati susreli pri naseljavanju prostora na kojima danas žive. Tijekom povijesti latinica je istisnula ćirilicu i glagoljicu te postala pismo kojim se i danas bilježi hrvatski standardni jezik.

Povijest primjene latinične grafije u Hrvata dijelimo u dva glavna razdoblja: 1. srednjovjekovno razdoblje i 2. novovjekovno razdoblje koje možemo podijeliti na a) dopreporodnu (nenormiranu) latinicu i b) poslijepreporodnu (normiranu) latinicu.

„Krsno pismo“ Hrvata, kako često nalazimo u literaturi, jest latinica. Preko nje i latinskog jezika Hrvati su primili kršćanstvo, u okvirima Zapadne crkve organizirane u Franačkom carstvu. „Najkasnije sredinom devetog stoljeća, može se s pouzdanjem reći, u zemlji je Hrvata zaživjela latinska pismenost.“

Latinica je najstarije pismo na prostorima na kojima danas žive Hrvati. Njome se bilježio kontinuirano latinski jezik, a povremeno hrvatski jezik. Prvi su hrvatski spomenici latiničnoga pisma kneževske isprave i natpisi na crkvama koje su podigli uz samostane koje su utemeljili. Redovnici benediktinci zapisali su i u kamen uklesali imena knezova, odnosno godine njihova vladanja. Sačuvano je *„preko 500 epigrafskih spomenika s latinskim tekstovima nastalih na današnjim hrvatskim prostorima od osmog do petnaestog stoljeća“*, a tekstovi pisani na pergameni sačuvani su nam tek u znatno mlađim prijepisima.

Prve hrvatske riječi koje su zabilježene latinicom bile su imena vladara, uklesana na razmjerno brojnim sačuvanim natpisima iz 9. i 10. stoljeća. Zapisana su imena hrvatskih knezova na oltarnim pregradama i nadvratnicama, dakle na onim mjestima gdje se „najlakše vidi pripadnost kršćanskom kultu pojedinca (kneza) i zajednice (naroda)“. Natpis na ***Krstionici kneza Višeslava iz Nina*** (8./9. stoljeće) jedinstven je spomenik hrvatskoga kršćanskoga svjedočanstva iz ranoga razdoblja; ***Natpis biskupa Donata na sarkofagu svete Stošije iz Zadra*** (9. stoljeće); ***Natpis kneza Trpimira iz Rižinica kod Solina*** iz 9. stoljeća na kojem se nalazi natpis ***PRO DUCE TREPIM(ero)***; Natpis kneza ***Branimira iz Šopota kod Benkovaca*** iz 9. stoljeća na kojem je zabilježen cijeli vladarski naslov i po prvi put u epigrafici ime Hrvata: ***BRANIMIRO CO(mes)...DVX CRVATORV(m) COGIT(avit)***; može se uočiti da se na tom natpisu već nalazimo.

Slika 1. Natpis Trpimir

*Natpis kneza Branimira iz Muća Gornjeg datiran je u 888. godinu; Nadgrobni natpis kraljice Jelene iz Solina datiran u 976. godinu koji je „vrhunski epigrafski spomenik koji svjedoči o vrlo visokoj razini latinske pismenosti u samoj zori hrvatskog življenja na ovom prostoru“; Natpis kneza Držislava iz Kapitula kod Knina (10. stoljeće). Budući da se u to vrijeme pismenost najviše veže uz crkvu, očekivano je da su svi natpisi zapravo dijelovi crkvenoga namještaja. Razina klesarske obrade slova epigrafske kapitale zadovoljava visoke kriterije, ali se ne može reći isto i za jezik; očigledno je da se zanemaruju temeljna gramatička pravila. Zapisi na pergamentu, sastavljeni u to vrijeme, sačuvani su samo u rijetkim prijepisima, npr. isprava kneza Trpimira gdje se prvi put svjedoči hrvatsko ime od samih Hrvata, i to s vladarskom titulom: *dux Chroatorum*.*

Na 15 sačuvanih hrvatskih pisanih spomenika nalazi se nekoliko primjera koji mogu upućivati na postojanje rudimentarne hrvatske latinične pismenosti iz toga doba. Jedan od najstarijih pokazatelja latinične hrvatske tradicije jest zapisivanje hrvatskih imena u tzv. *Čedadskom evanđelistaru*. Zabilježena su u IX. st. imena hodočasnika, hrvatskih knezova i njihove pratnje (navodi se *“domno Tripimero”* i njegova pratnja). U njemu su pored brojnih germanskih uglednika na straničnim bjelinama nađena i imena panonskih knezova Kocelja i Pribine.

Na sarkofagu svete Anastazije i biskupa Donata u Zadru, i posebice na sarkofagu osnivača samostana u Sumpetru kod Splita, Petra Crnoga, vidljiv je napredak latinskoga jezika u hrvatskoj sredini.

Najstarija sačuvana knjiga na hrvatskom prostoru, Splitski evanđelistar (Evangeliarium Spalatense), „za koji se obično kaže da je iz 8., a neki drže čak iz 6. stoljeća“ najstariji je zapis na meku materijalu pronađen na našim prostorima, skladno ispisan i opremljen. Jedan je od vrlo rijetkih sačuvanih izvora iz ranosrednjovjekovne pismenosti na hrvatskim prostorima. Osnovna tekstura najstarije knjige s hrvatskih prostora, Splitskoga evanđelistara, pisana je poluuncijalom.

Karolinom su na hrvatskome prostoru napisane važne knjige: **Korčulanski kodeks** i jedan od slojeva najstarije ovdašnje knjige **Splitskoga evanđelistara**.

Također treba spomenuti dokument Petra Crnog (Gomaia) **Iura sancti Petri de Gomai – Supetarski kartular, Kartular svetoga Benedikta iz Splita, Registrum privilegiorum sanctae Mariae** (ženski benediktinski samostan u Zadru i **Natpis prokonzula Grgura** (Zadar).

Na ciboriju u **Eufrazijevoj bazilici** u Poreču (XIII. st.) nalazi se na četiri strane napisani i lijepo uklesani latinski stihovi na čast Bogorodice i svetoga Maura.

Časoslov opatice Čike, utemeljiteljice benediktinskog samostana u Zadru, koji se često spominje kao prvi osobni brevijar namijenjen redovnicama. Pisan je okruglom beneventanom na pergamentu, s raskošnom opremom, a prema paleografskim pokazateljima dovršenje prijepisa toga kodeksa datira između 1065. i 1075. godine.

Epitaf opatice Vekenegge jedan je od najljepših epigrafskih spomenika iz toga razdoblja. Potječe iz 1111. godine. „Posrijedi je epigraf vrhunske izvedbe, dolične tako važnoj osobi kao što je u povijesti Zadra bila opatica samostana svete Marije.“

Najstariji su sačuvani tekstovi pisani latinicom i hrvatskim jezikom iz XIV. stoljeća (**Šibenska molitva i Red i zakon – 1345.**). Međutim, i prije su svećenici na marginama latinskih knjiga, pripremajući se za propovijed ili za kakvu drugu službu, bilježili hrvatske riječi (tzv. glose). Proces kojim smo stigli do današnjega izgleda hrvatske latinice bio je dugotrajan i složen pa su se neki glasovi (č, ć, š, ž) pisali i na dvadesetak načina, najčešće dvoznacima. Na latinično pismo u primorskim krajevima utjecali su talijanski, a u sjevernim krajevima mađarski uzori. Latinica je imala veliku prednost pred glagoljicom u tome što su se njome bilježili i latinski i hrvatski, a naravno još više u tome što su iza nje stali oni koji su imali stvarnu moć u Europi.

Latinsko pismo na našem prostoru, koje je crkveno-upravno vezano za važna kulturna središta u Italiji, zahvaljujući benediktincima širilo se i latinično pismo i pismenosti o čemu svjedoče mnogobrojni pisani dokumenti (liturgijski kodeksi, misali i brevijari). Ti dokumenti, knjige, pisani su pismima: beneventane, karoline, knjižne minuscule...

Najstariji slavenski zapisi na sjeveru Hrvatske koji su poznati kao najraniji pokušaj uporabe latiničke grafije za bilježenje narodnoga jezika nađeni su u sedamdesetak **Bečkih (Jagićevih) glosa** koje su zabilježene na marginama i između redova **Radonove Biblije**, napisane u osnovi starijim tipom karolinške minuskule na prijelazu 8. u 9. stoljeće.

Sve do polovice 14. stoljeća, otkada raspolažemo i pravim (pergamentnim) tekstovima pisanima hrvatskim jezikom i latinicom, na našem se prostoru bogato razvijala latinska pismovna kultura, i to na svim planovima: od epigrafa višestrukih funkcija do zapisa u obliku samostalnih listina i kodeksa: liturgijskih, pravnih, historiografskih, beletrističkih.

Korčulanski kodeks iz 12. stoljeća pisan je usporednim latiničnim tipom, karolinom. Kodeks je svojevrsan srednjovjekovni kompendij svjetske povijesti.

Historia Salonitana Tome Arhidakona iz 13. stoljeća reprezentativan je spomenik latinske pismenosti hrvatskih prostora. Taj pergamentni kodeks osobito je poznat kao bogati izvor za povijest splitske Crkve do 1226. i općenito kao riznica podataka.

Srednjovjekovni latinični rukopisi, knjige (bliski liturgijskoj upotrebi): *Prvi vatikanski hrvatski molitvenik (oko 1400.)*, *Zadarski lektionar (početak 15. stoljeća)*, *Akademijin dubrovački molitvenik (oko 1450.)*.

Prva knjiga hrvatskoga autora na latinskom jeziku i pismu, *Oratio in funere Nikole Modruškog*, otisnuta je u Rimu 1474. godine. Najstarija inkunabula pisana hrvatskim jezikom i latinicom sačuvana u cjelosti jest *Lekcionar Bernardina Splitsanina*, otisnut u Veneciji, u oficini Damjana iz Milana, 1495. godine na 104 papirna lista.

Poslije *Lekcionara Bernardina Splitsanina* uslijedili su i tiskani i rukopisni lektionari, npr. *Ranjinin lektionar iz 1508. godine*.

Prva knjiga pjesama hrvatskoga autora jest zbirka latinskih pjesama **Jurja Šižgorića, Šibenčanina**, *Elegiarum et carminum libri tres* tiskana u Veneciji 1477. godine. Na latinskom su tiskana i djela **Marka Marulića**, *De institutionem bene vivendi per exempla sanctorum*. Brevijar zagrebačke crkve, *Breviarum secundum usum ecclesiae Zagrabienensis*, tiskan je u Veneciji 1484. godine.

Izvori: Josip Bratulić, Stjepan Damjenović, Enciklopedija, Dalibor Brozović, Wikipedija

2. Hrvatska glagoljica

Hrvatsku jezičnu baštinu čine tri pisma: glagoljica, ćirilica i latinica te trojezičnost: latinski, staroslavenski, hrvatski. Ovdje je riječ o hrvatskoj glagoljici.

Glagoljica je staroslavensko pismo kojeg su Hrvati koristili od IX. do XIX. stoljeća. Glagoljica je bila narodno pismo. U liturgiji se glagoljica rabila u krajevima koji su bili pod utjecajem Bizanta, a dijelovi pod utjecajem Rima rabili su latinicu i latinski jezik. O dolasku glagoljice ima više teorija. Najčešće se navodi da su opismenjivanje Hrvata (uporaba glagoljice) provodili Konstantin (Ćiril) i Metodije. Moravski (Češka) knez Rastislav šalje braću Konstantina i Metoda u tadašnje hrvatske krajeve kako bi širili bogoslužje na narodnom jeziku. Naziv dolazi od „glagoljati“ što znači služiti misu na staroslavenskom jeziku te pričati ili govoriti. Postoji preko 40 (43) teorija koje pokušavaju dati odgovor na pitanje na temelju kojih je znakova Ćiril osmislio glagoljicu. Teorije se svrstavaju u 3 skupine: egzogena, endogena i egzogeno-endogena. Budući da počinje slovima az i buki, naziva se azbuka, a ne abeceda, te sadrži 38 znakova.

Slika 1. Glagoljično slovo (Krk)

Kad su učenici svete braće Ćirila i Metoda protjerani iz Moravske, prodavani su u Mlecima, otkupljeni i poslani na bizantski prostor, u Istru, na Krk i Cres. Tako je na najzapadnijem dijelu današnje Hrvatske zaživjelo slavensko bogoslužje, glagoljica i hrvatski jezik u obredima Zapadne crkve. Od toga vremena možemo pratiti procese hrvatske pisane tradicije, o čemu svjedoče kameni spomenici, napose Bašćanska ploča.

Sveta braća Ćiril i Metod darovali su na početku svoje misije među Slavene tri veličanstvena dara: posebno pismo (glagoljicu), staroslavenski jezik i tekstove – Evanđelje, a zatim i cijelu Bibliju.

Glagoljica počinje s *a, b, v, g*, a svako slovo ima i svoje ime što je u trenutku nastanka glagoljice trebalo omogućiti lakše pamćenje: *a* je az, *b* je buky, *v* je vědê itd. Prema prva dva slova ovaj se grafemski sustav naziva azbukom. Glagoljična se azbuka sastoji od 38 znakova. Isti znakovi su označavali slova i brojeve, ako je znak imao točku sa svake strane ili ligaturu iznad, označavao je broj.

Najveći poznavatelj glagoljice u Hrvata, fra Marko Japundžić, bio je pristaša teorije da je glagoljica starija od vremena sv. Ćirila i Metoda. Veliki poznavatelji glagoljice bili su: Vatroslav Jagić, Isaac Taylor Nikolaj Trubeckoj, Leopold Geitler, Klement Grubišić, Josip Hamm.

Poznato je da postoje dva osnovna tipa glagoljice – **obla** i **uglata**. Oblu glagoljicu poznavao je sav slavenski svijet, uglatu samo Hrvati (13. – 16. st.). Glagoljicu od početka 12. stoljeća počinje zamjenjivati ćirilica u mnogim područjima. **Trokutasta glagoljica** od 9. do 10. st. (najstariji tip glagoljice); istraživanje hrvatske znanstvenice Marice Čunčić.

Jedan od centara glagoljaštva bio je grad Senj. Tamo je u 13. stoljeću služio biskup Filip koji je zatražio od pape da dopusti svećenicima vršenje bogoslužja na narodnom jeziku, što je bilo protivno crkvenim propisima. Papa je pozitivno odgovorio i odobrio (29. 3. 1248.) da se bogoslužje vrši na narodnom jeziku i zapisuje glagoljicom.

Najbrojniji su hrvatsko-glagoljički epigrafski spomenici sačuvani u Istri i na Kvarneru, potom na zadarskome području, ali i drugdje gdje je bilo prisutno slavensko bogoslužje. Najznačajniji spomenici: *Plominski natpis, Valunska ploča i Krčki natpis, Konavoski natpis, Natpis iz Župe dubrovačke*, zatim kronološki dolaze: *Bašćanska ploča i Jurandvorski ulomci, Senjska ploča, Grdoselski ulomak, Humski grafit, dvopismeni, ćirilično-glagoljični Supetarski ulomak i Ročki glagoljski abecedarij te Plastovski i Kninski ulomak* (gdje se očituje interferiranje glagoljice i ćirilice). Kroz naredna stoljeća nastaje gotovo tisuću novih hrvatsko-glagoljičkih natpisa i grafita.

Najstariji sačuvani glagoljaški spomenik je **Bašćanska ploča**, nastala oko 1100. godine. U 14. i 15. stoljeću glagoljice se proširila od Istre do Splita te obuhvatila Liku, Krbavu, Pounje i Pokuplje. Prva hrvatska knjiga tiskana je na glagoljici pod nazivom *Misal po zakonu rimskoga dvora (Missale Romanum Glagolitice), iz godine 1483*. Tiskan je u Kosinju u Licu te se popularno naziva i *Kosinjski misal*. Tiskanje je dovršeno 22. veljače 1483. godine pa su time Hrvati dobili svoju inkunabulu i to samo 28 godina nakon Gutenbergova izuma. Riječ je o prvom misalu u Europi koji nije napisan na latinskom jeziku. Posljednja knjiga na glagoljici tiskana je 1893., a radi se o trećem izdanju *Parčićeva misala*. Međutim, glagoljica se održala još mnogo dulje jer mnogi svećenici nisu htjeli prihvatiti misal na latinici koji je tiskan tek 1927. godine.

U Hrvatskoj se razvio specifičan tip glagoljskog pisma (13. stoljeće) – uglata ili hrvatska glagoljica. *Misal po zakonu rimskoga dvora* iz godine 1483. pisan je uglatom glagoljicom koja je postala simbol hrvatskog kulturnog identiteta.

Najpoznatiji hrvatski glagoljaški spomenik – **Bašćanska ploča** pisan je prijelaznim tipom glagoljice, pokazuje umjerenu oblost. Uglata je glagoljica najčešća u primorskim krajevima: Istra, Hrvatsko primorje, Dalmacija, zadarski i kvarnerski otoci, prije svega Krk, Cres i Lošinj), ali se nalazi i u unutrašnjosti Like i Krbave, sve do Kupe, čak do Međimurja i slovenskih krajeva. Istraživanja su pokazala da je glagoljica bila u uporabi i u Slavoniji.

Hrvatske listine

*Najstarija poznata hrvatska listina, pisana glagoljskim kurzivom, potječe iz 1380. godine. Sve poznate hrvatske listine objedinio je Ivan Kukuljević Sakcinski u zbirci **Acta Croatica** te se u njoj najbolje vidi društveni i pravni ugled glagoljice. Iako ima i listina pisanih hrvatskom ćirilicom i latinicom, glagoljica prevladava. **Ferdo Šišić** za *Actu Croaticu* tvrdi da ovako opsežne zbirke srednjovjekovnih isprava i listina, pisanih živim, narodnim govorom, ne može pokazati ni jedan drugi slavenski narod. Broj sačuvanih listina je golem: oko 600, a nastale su u razdoblju od XII. pa do kraja XVI. stoljeća. Najvažniji, a vjerojatno i najpoznatiji dokumenti iz *Acte croatice* pisani glagoljicom su **Vinodolski zakonik** i **Istarski razvod**.*

Istarski razvod

Istarski razvod može se smatrati najstarijim sačuvanim međunarodnim pravnim dokumentom u hrvatskoj povijesti. Nastao je postupno u razdoblju između 1275. i 1395. godine, a predstavlja zapis razgraničenja (razvod) između triju gospodara Istre: Akvilejske patrijaršije, goričko-pazinskoga kneza i Venecije. Prvobitno su razvod zapisivala tri notara: na hrvatskom – glagoljaška inačica, latinskom i njemačkom (što svjedoči o ravnopravnom odnosu svih triju jezika. No, latinski i njemački zapisi nisu sačuvani, a hrvatski je poznat iz prijepisa pisanog glagoljicom u XVI. stoljeću). Važan dokument koji svjedoči o postojanju Hrvata u Istri.

Vinodolski zakonik

Vinodolski zakonik potječe iz 1288. godine. Napisan je glagoljaškim pismom. Pisan je na 17 stranica u ukupno 75 članaka. Čuva se u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu i predstavlja pisani popis običajnog prava. Njegova važnost je, osim što je pisan hrvatskim pismom (što se u tekstu izrijekom navodi), da ne poznaje mučenja u kaznenom postupku, što je jedinstven slučaj u tadašnjoj Europi, a jedinstven je i po moralnoj zaštiti žene.

Biseri hrvatske glagoljičke kulture jesu:

Bašćanska ploča, Bečki listići, Istarski razvod, Vinodolski zakon, Illirico 4, Misak kneza Novaka, Reimski evanđelistar, Glagoljički zapisi Jurja iz Slavonije, Istud alphabetum est Chrawaticum, Misal Hrvoja Vukčića Hrvatinića, Misal po zakonu Rimskog dvora iz 1483. i drugi.

Akademik Branko Fučić je od tisuću glagoljskih natpisa i grafita polovicu otkrio sam, a obradio je glagoljske natpise od 11. do kraja 18. stoljeća. Njegovo najznačajnije djelo je: **Glagoljski natpisi** (Zagreb, JAZU, Razred za filologiju i Razred za likovne umjetnosti, 1982.).

Postoje statuti nekoliko hrvatskih gradova pisani glagoljicom: **Vrbnički statut (otok Krk), napisan 1388., Kastavski statut (1490.)** - sačuvan na latinici - preveden s glagoljice, **Mošćenički statut (~1501.)** - sačuvan na latinskom pismu - preveden s glagoljice, **Veprinački statut (1507.)** - sačuvan na glagoljici. U biskupiji Krk bilo je nekoliko župa sa zaglavljima gradića pisanim glagoljicom: Baška, Dobrinj, Omišalj i Vrbnik (na otoku Krku), te Beli, Lubenice, Valun (na otoku Cresu). Osim izuzetno bogate sakralne književnosti postoje tisuće drugih dokumenata koji dokazuju da se glagoljaško pismo rabilo i u administraciji i pri privatnoj komunikaciji.

Prema definiciji UNESCO-a glagoljica pripada nematerijalnoj kulturnoj baštini, koja se među ostalim manifestira i u području usmene tradicije, izričaja i jezika, dijalekata, govora i toponimike te usmene književnosti svih vrsta.

Umijeće čitanja, pisanja i tiskanja glagoljice od veljače 2014. godine ima status nematerijalnoga kulturnog dobra Republike Hrvatske. Glagoljaštvo je temelj i prva sastavnica jezičnoga identiteta Hrvatske, a Hrvati su jedini narod u EU čija se književnost nije zasnivala na latinskom, nego na narodnom jeziku. Prva pismenost Hrvata je na glagoljici, a na početku pismenosti, od IX. do XII. stoljeća, i jedinom pismu.

Glagoljaško pismo predstavlja vjerojatno najzanimljiviji spomenik kulture Hrvatske. Naše glagoljaške knjige (pisane i tiskane) raštrkane su po mnogim državnim knjižnicama i muzejima diljem svijeta, u čak 26 država, u otprilike 60 gradova izvan Hrvatske.

Postoje i vrlo davni važni tragovi o kulturnim vezama Čeha i Hrvata, koji sežu unatrag do 10. i 11. stoljeća. Nedaleko od Praga, 60 km od Praga, samostan je u Sazavi gdje se nalazi "Hrvatska soba", u kojoj se vrlo detaljno opisuje djelovanje hrvatskih glagoljaša u Češkoj.

Stalna izložba Glagoljica (od 1968.) u Znanstvenoj knjižnici u Rijeci. Poruka je izložbe da je glagoljica, kao izvorno slavensko pismo, snažno prisutna u krajevima Istre i Rijeke i na kvarnerskim otocima te dokaz stoljetne pripadnosti tih krajeva Hrvatskoj. Pripojenje je bilo samo povratak zemlji kojoj je glagoljica domaće pismo.

Na hrvatskom tlu postoji oko 500 sačuvanih glagoljskih natpisa iz razdoblja između X. i XVIII. stoljeća koji su raštrkani na oko 200 mjesta. Pod pojmom glagoljski natpis podrazumijeva se tekst koji je upisan na čvrstom predmetu – u kamenu, na zidu i sl., tako da u glagoljske natpise ne spadaju glagoljske knjige, rukopisi i dokumenti pisani glagoljicom na papirima ili pergamenama (dakle, u spomenutu brojku ne ulaze rukopisi i knjige, kojih je mnogo više).

Hrvatski sabor je 22. veljače proglasio Danom hrvatske glagoljice i glagoljaštva.

Izvori: Branko Fučić, Josip Bratulić, Stjepan Damjanović, A. Bagdasarov/ HKV/ KT,

3. Hrvatska ćirilica

Hrvatsku kulturnu baštinu čine tri pisma (glagoljica, ćirilica i latinica) te trojezična kultura hrvatskog srednjovjekovlja (latinski, staroslavenski i hrvatski). Ovdje je riječ o hrvatskoj ćirilici koja se dugo zapostavljala iz političkih razloga.

“Ćirilica je istočnokršćansko ili grčko pismo prilagođeno slavenskim jezicima. Premda u većini njime pišu pravoslavni slavenski narodi, ćirilicu je vrlo rano prihvatio i hrvatski katolički narod jer je stoljećima bio u aktivnom doticaju s bizantskom kulturom i tradicijom.”

Grčko pismo prilagođeno slavenskim jezicima prozvano je ćirilicom u čast sv. Ćirila. Ćirilica je jedno od pisama koje je hrvatski narod koristio s 11. na 12. st. do 19. (negdje i 20.) st. Hrvatska ćirilica je inačica ćiriličnoga pisma, koja je bila rasprostranjena na nekim područjima Hrvatske.

“Na istočnom polu hrvatskoga glagoljaštva, južno od rijeke Krke, ovo je pismo nakon XII. stoljeća posve potisnulo glagoljicu i nastavilo se razvijati – kao glavno pismo – uz jaku konkurenciju s latiničkim pismom u priobalju, i to od sredine XIV. st.

Do XIX. st. latinica će potisnuti i hrvatsku ćirilicu na svim područjima gdje se njome mnogo pisalo: u Bosni, Hercegovini, Poljicama i zaleđu Splita (povremeno još i šire u Dalmaciji), dalmatinskim otocima (ponajviše Braču), u Dubrovniku i njegovoj okolici.”

Hrvatska ćirilica (korišteni nazivi: bosančica, bosanica, poljičica, zapadna ćirilica, arvatica...)

Tako u isto vrijeme, za različite potrebe života, u suživotu sudjeluju dva tipa jezika: liturgijski jezik (i liturgijski tip glagoljice – uglata, liturgijska glagoljica); u književnim tekstovima, zbornicima, knjigama duhovnog štiva je jezik mješavina staroslavenskog i narodnog jezika (knjižni tip glagoljice; u jezik pravnih spomenika prodire narodni jezik, a pismo je kurzivna, brzopisna glagoljica). U našim krajevima ćiriličko pismo nije služilo u liturgiji. Kako ćiriličko pismo u Hrvata nije bilo vezano za liturgiju, u tekstove na tom pismu lakše je prodirao narodni govor, od *Povaljske listine*, *Poljičkoga statuta* do pisama koja su u Pounju i Posavini razmjenjivali hrvatski i osmanski (turski) zapovjednici. Tropismenost se u hrvatskoj pisanoj kulturi odražava u tekstovima koje su hrvatski pisci pisali na latinskom, na staroslavenskom (glagoljski brevijari, misali) i hrvatskom pučkom jeziku kojim i glagoljaši i zatim latinaši pišu narodu razumljivom jeziku – hrvatskom jeziku.

Ćirilicom se hrvatski jezik bilježi od XII. stoljeća. Hrvatska ćirilica nazivala se različito: arvacko pismo i poljičica, a u XIX. st. bosančica i bosanica. Njome su pisani tekstovi u mnogim hrvatskim krajevima, posebice u Bosni, u Poljicama (zaleđe Splita) i u Dubrovniku. Bosančica se počinje oblikovati u XII. i XIII. stoljeću na kamenim spomenicima, ali i na drugim materijalima, za liturgijske i druge potrebe bosanskih krstjana te za potrebe bosanske i hrvatske diplomatike. Od XV. do XVIII. stoljeća to se pismo jako proširilo, a bosanski su ga franjevci rabili u rukopisima i u tiskanim djelima. Pod utjecajem glagoljice hrvatska ćirilica je uklonila nefunkcionalne nadredne znakove te razvila poseban grafem kojim se bilježe glasovi ć i đ. U

glagoljaškim sredinama nađeni su spomenici u kojima se glagoljica i ćirilica miješaju. Najstarija ćirilična isprava na tlu današnje Hrvatske je *Povaljska listina* (1250.), s osnovnim tekstom iz 1184., a uz nju veću važnost u povijesti hrvatske kulture imaju i ovi spomenici pisani ćirilicom: *Povaljski prag* (oko 1184.), *Poljički statut* (XV./XVI. st.) te tiskana djela bosanskih franjevac na ćirilici.

Hrvatska ćirilica

»Prema koncepciji filologije 19. stoljeća, čije posljedice osjećamo do danas, sve što je pisano ćirilicom pripada srpskoj filologiji, a ono što je pisano glagoljicom hrvatskoj. U tu su zamku padali i padaju mnogi Hrvati. Povijesna je činjenica da su hrvatsku ćirilicu prisvajali srpski jezikoslovci, a tome smo dijelom i mi pridonijeli, jer smo često izbjegavali spominjanje same riječi – ćirilica. Razlika između hrvatske ćirilice i srpske ćirilice nije ništa manja nego što je između, npr. srpske i bugarske ćirilice, a katkad u nekom razdoblju i između srpske i ruske ćirilice. Primjerice, hrvatska lapidarna ćirilica, i po broju i po obliku grafema, razlikuje se od svih ćiriličkih sustava te kroz sedam ili pak osam stoljeća pokazuje svoj poseban razvoj. Ćirilica je na zapadnobalkanskom području doživjela poseban razvoj, tj. to je poseban tip grafije tzv. petrificirana dukljansko-bosanska grafija s tragovima utjecaja glagoljske grafije. Činjenica je da je ta grafija od 12. do 15. stoljeća stajala po strani od grafijske i pravopisne evolucije provedene na srpskom području. Osnovna je razlika između hrvatske i srpske ćirilice više u grafiji i pravopisu, a manje u morfologiji slova. Ipak, postoje značajne razlike: prije svega, u hrvatskoj ćirilici rano nestaje svih znakova koji su u to pismo preuzeti iz grčkog pisma ili stare crkvenoslavenske ćirilice«.

“Svi ti regionalni tipovi ćirilice imaju poprilično zajedničkih paleografskih osobina koje ih dijele od ćirilica istočnog dijela balkanskoga polutoka. Isprva se te osobine tiču samo kurzivnog pisma, ali vrlo brzo kurzivne osobine prodiru i u ustavno, svečano pismo. Stoga, između ostaloga, u terminološkom neredu, pronalazimo i opće nazive za taj tip ćiriličkog pisma: zapadna ćirilica, hrvatska ćirilica, bosančica (bosanica)” (Žagar)

»Za razliku od glagoljice, koja je postala pravi zaštitni znak hrvatske kulture, ćirilica je još uvijek prilično zapostavljena«.

»Ne smijemo zaboraviti da je to važan dio hrvatske kulturne baštine. Kao što ističe prof. dr. Mateo Žagar: ‘Spremni smo potisnuti i dio vlastita bića samo da bismo izbjegli strah od poistovjećivanja s onom kulturom u ime koje se nerijetko negirala naša.’ Ćirilica je naša kulturna i nacionalna baština u trijadi hrvatskih pisama. I glagoljica i latinica i ćirilica podjednako su važne za hrvatsku povijest. Ćirilica pritom nimalo nije puki svjedok policentričnosti hrvatske kulture i usputna knjiška stvar, već je dokaz naših tragova da smo takvi kakvi jesmo jer su brojni naši predci upravo bili ćirilicom zapisivani u maticama koje su do početka 19. stoljeća bile katolička posebnost na našim prostorima. A postavljam protupitanje: “Tko se može odreći svoje vjere i svojih pređa?” (Šimić)

Na nekim natpisima prepleću se glagoljica i ćirilica jer su Hrvati koristili istodobno glagoljicu i ćirilicu. Tri su osnovna tipa hrvatske ćirilice: poljički, dubrovački i bosanski.

O uporabi ćirilice svjedoče spomenici i djela pisana ćirilicom. Mnogobrojni tekstovi pravnog, trgovačkog, privatnog, diplomatskog karaktera i vjerskog karaktera, nadgrobni natpisi na stećcima te matične knjige katoličkog naroda od Bosne do Jadrana.

*Među prvim spomenicima na kojima su zabilježena ćirilična slova na području Hrvatske ističu se **Kninski i Plastovski ulomak iz okolice Skradina** s početka 12. stoljeća, a čak je i na **Bašćanskoj ploči** zabilježeno nekoliko ćiriličnih slova.*

*Najstarije spomenike ćiriličnoga pisma na hrvatskom tlu nalazimo u Poveljima na Braču, kao što je **Povaljski prag iz 1184. godine**, natpis uklesan u kamenu iznad portala benediktinske opatije u Poveljima na Braču te **Povaljska listina (1250.)**, dokument pravnoga karaktera od iznimne važnosti za hrvatsku kulturnu, jezičnu i književnu povijest.*

***Poljički statut iz 1444. i Libro od mnogijeh razloga (dubrovački zbornik iz 1520.)** također su važni spomenici hrvatske ćirilične baštine. Osobito je bogata ćirilična pismenost na području Dubrovnika.*

*Dubrovački arhivi obiluju ćiriličnim tekstovima pravnoga i trgovačkoga karaktera koji datiraju do početka 19. st. Ćirilicu su, uz glagoljicu i latinicu, u privatne i službene svrhe rabili članovi poznatih hrvatskih obitelji: Frankopani, Zrinski, Keglevići, Kružići, Jurišići... Prva je hrvatska ćirilička knjiga dubrovačke provenijencije (*Oficij Blažene Djevice Marije i 15 molitava svete Brigite*), a otisnuta je u Veneciji 1512.*

Politički statut (1444.) napisan je hrvatskim ćiriličnim pismom. Poljička knježevina postojala je sedam stoljeća, sa svojim izvornim pravnim sustavom.

***Humačka ploča** iz 11./12. stoljeća među najstarijim je spomenicima pismenosti u Bosni i Hercegovini, a pisana je hrvatskom ćirilicom s nekoliko glagoljičkih slova, a bila je do 1958. godine uzidana u pročelje Franjevačkoga samostana na Humcu pored Ljubuškoga.*

***Povelja bosanskoga bana Kulina** najstariji je očuvani pisani (ne klesani) dokument, napisan 1189. godine, kojom bosanski vladar Kulin ban dopušta dubrovačkim trgovcima slobodu trgovanja u Bosni bez ikakve naknade riječima: *Svi Dubrovčani koji hode kuda ja vladam, trgujući, gdje god se žele kretati, gdje god koji hoće, s pravim povjerenjem i pravim srcem, bez ikakve zlobe, a što mi tko da svojom voljom kao poklon. Neće im biti od mojih časnika sile, i dokle u mene budu, davat ću im pomoć kao i sebi, koliko se može, bez ikakve zle primisli.**

Nakon provale Osmanlija hrvatskom ćirilicom pišu bosanski franjevci, među kojim su najpoznatiji Matija Divković, Ivan Bandulavić, Pavao Posilović, Lovro Šitović i drugi. Prvi prijevod Novoga zavjeta u Urachu kod Tübingena načinili su i tiskali Stjepan Konzul Istranin i Antun Dalmatin 1562./1563. godine na glagoljici, a 1563. godine i na ćirilici.

Evangelistar kneza Miroslava

„Hrvatska povjesničarka **Benedikta Zelić Bučan** u svom radu *"Čiji je evanđelistar kneza Miroslava"* objavljenu u knjizi *"Članci i rasprave iz starije hrvatske povijesti"*, Zagreb, 1994. pouzdano je utvrdila kako je Evanđelistar "po svojem pismu, tj. po "zapadnoj", odnosno hrvatskoj ćirilici; po hrvatskoj jezičnoj redakciji njegova starocrkvenoslavenskoga teksta;

„...po izrazito zapadnjačkom romaničkom stilu njegove umjetničke opreme, koja je potpuno u skladu s ostalim suvremenim hrvatskim pisanim i kamenim spomenicima; po svojoj arhaičnoj liturgiji koja se nikako ne podudara sa suvremenom mu reformiranom carigradskom liturgijom Istočne crkve, ukratko, ni po svojim nutarnjim oznakama ni po mjestu nastanka i destinatora, ne može se nikako smatrati ni srpskim pravoslavnim spomenikom.“

Ocijenila je kako **Evanđelistar kneza Miroslava nije** nažalost jedini spomenik stare hrvatske kulturne baštine, koji je Bog zna kakvim putovima, tijekom teške hrvatske prošlosti, dospio iz svojeg matičnog područja u tuđe ruke.

Još prije Benedikte Zelić Bučan otac Dominik Mandić je istraživao podrijetlo Evanđelistara kneza Miroslava utvrdivši slično, kao i Zelić Bučan da je riječ o hrvatskom spomeniku kulture. Mandić je istražio i pitanje kneza Miroslava te došao do zaključa kako humski Miroslav nije nikakav brat srpskoga despota Nemanje, nego je riječ o domaćem plemiću Miroslavu Zahumnskom.“

Ćirilica je hrvatsko pismo (hrvatska ćirilica) kojim su napisana važna djela hrvatske književnosti i diplomatike. Ćirilica je bila u određenim funkcijama dominantno hrvatsko pismo na široku prostor istočno od rijeke Krke i Vrbasa, a povremeno (osobito starijih stoljeća) i zapadnije.

“Desetljećima smo ćirilicu identificirali gotovo isključivo sa srpskom pismenosti, i čitali smo tekstove pisane tim nacionalnim ćiriličkim pismom, učili smo to pismo u školi. Oblike slova hrvatske ćirilice i nismo znali, nitko nas tomu nije poučavao, pa ni sami sebe. Nema razumijevanja suvremenoga jezika bez poznavanja jezične povijesti, ni duhovnoga stanja ovog vremena bez osjećaja za duhovne vrednote manje ili više udaljenih razdoblja i prostora.” (Žagar)

Povodom 500. obljetnice tiskanja prve hrvatske ćirilice knjige **“Dubrovačkoga ćirilskog molitvenika - Od blažene gospode ofičje”** u palači HAZU u Zagrebu održan je 2012. dvodnevni skup **“Hrvatska ćirilična baština”**. Na skupu je istaknuto da Hrvati nemaju nikakvu namjeru **prisvajati isključivo pravo hrvatske ćirilice svojoj nacionalnoj kulturi.**

Pretpisak **“Hrvatskog ćiriličnog molitvenika 1512.”** izišao je 2013. (izdanje HAZU, Nacionalne i sveučilišne knjižnice te Matice hrvatske).

Hrvatska pisana kultura jednako je tropismena kao i trojezična. K tome trodijalektalna, trogovorna je s obzirom na stari jat — Preobilje koje nam ne smije biti teret nego bogatstvo.(Josip Bratulić)

Izvori: dr. Mateo Žagar, dr. Marinka Šimić, dr. Željko Jozić, akademik Stjepan Damjanović, akademkinja Anica Nazor, akademik Josip Bratulić, Hrvatska enciklopedija

4. Hrvatski standardni jezik

Hrvatski jezik (ISO 639-3: hrv) skupni je naziv za nacionalni standardni jezik Hrvata te za skup narječja i govora kojima govore ili su nekada govorili Hrvati. Standardni i književni jezik u hrvatskom jeziku nisu sinonimi jer književni jezik osim standardnog jezika rabi i dijalekte, žargone i slično. Znanost koja se bavi hrvatskim jezikom zove se kroatistika.

Dalibor Brozović autor je najpoznatije definicije standardnoga jezika u jezikoslovnoj kroatistici, stare više od pola stoljeća. Ona „uz prestilizaciju i sažimanje može glasiti ovako: Standardni je jezik autonoman vid jezika, svjesno normiran i polifunkcionalan, stabilan u prostoru i elastično stabilan u vremenu.” (Samardžija 1999. 7). U toj su definiciji sadržane glavne značajke standardnoga jezika – autonomnost (standardni se jezik ne podudara ni s jednim govorom nijednoga hrvatskog narječja, tj. nikomu nije materinski jezik, pa ga svi moraju učiti), višefunkcionalnost (standardni jezik omogućuje da se njime iskažu različiti sadržaji: znanstveni, književnoumjetnički, publicistički, administrativni, razgovorni), svjesna normiranost (svaka je razina standardnoga jezika normirana, norme su sadržane u osnovnim normativnim priručnicima – pravopisu, gramatici i normativnome rječniku), stabilnost u prostoru (standardni je jezik isti na čitavome hrvatskom govornom području) i elastična stabilnost u vremenu (prateći promjene u izvanjezičnoj zbilji, standardni se jezik s vremenom mijenja, ali te promjene ne smiju narušiti sporazumijevanje njegovih govornika). (Anđela Frančić)

Razvoj hrvatske standardizacije na temelju svih triju hrvatskih stilizacija

*Da bismo razumjeli hrvatski standardni jezik, moramo poznavati povijesni slijed razvoja hrvatskoga jezika s jedne strane i postojanje i rasprostiranje hrvatskih narodnih govora s druge. Hrvatski narodni govori sastoje se od triju narječja: čakavskoga, kajkavskoga i štokavskoga. Od samih početaka hrvatske pismenosti hrvatski su pisci bili toga svjesni i nastojali su stilizirati hrvatski književni jezik tako da sva tri hrvatska narječja u njemu sudjeluju. U **Petrisovu zborniku** (1468.), glagoljskom kodeksu, to je preplitanje triju hrvatskih narječja na najbolji mogući način vidljivo što se dobro iščitava iz rečenice na koju je među prvima upozorio **Eduard Hercigonja** (Hercigonja 1975.), a koja je često citirana u povijesnim pregledima hrvatskoga književnoga jezika: **“I reku emu anj eli vraž'i ki ga budu držali čto se žalostiš ubogi človeče i kai se mečeš i zač trepečeš”. Dakle, u jednoj rečenici imamo u glagoljskom kodeksu iz 15. stoljeća i kaj i ča i što.***

*Pisci ozaljškoga književnojezičnoga kruga njegovali su hrvatski književni jezik na temelju svih triju hrvatskih narječnih stilizacija. Riječ je o piscima koji su se okupljali oko hrvatskoga velikaša i feudalca **Petra Zrinskoga** i na njegovim posjedima. To su bili hrvatski velikaši **Fran Krsto Frankopan**, **Ana Katarina Zrinska**, **Juraj Ratkaj Velikotaborski**, pripadnik pavlinskoga reda **Ivan Belostenec** koji je sastavio rječnik na toj trodijalektnoj koncepciji. Poznata su književna djela toga vremena, između ostalih, **Cvit svetih** (1628.) i **Četiri posljednja človika Franje Glavinića** (1628.), **Adrijanskoga mora sirena** (1660.) Petra Zrinskoga, **Putni tovaruš** (1660.) Ane Katarine Zrinske i već spomenuti gotovo enciklopedijski rječnik Ivana Belostenca **Gazpohylacium seu latino illyricorum onomatum aerarium odnosno Gazophylacium illyico-latinum** objelodanjen nakon autorove smrti, u Zagrebu 1740.*

Gazofilacij Ivana Belostenca jedan je od ponajboljih naših starih rječnika u kojem je doista sačuvano sve blago hrvatskoga leksika. U rječniku se javljaju tzv. kontaktni sinonimi, to jest usporedno se navode riječi iz svih triju hrvatskih narječja koje sve pripadaju hrvatskom književnom jeziku. Dakle, ravnopravno pripadaju hrvatskom književnom jeziku i kaj, i ča i što i hiža, kuća, dom i sl.

Prva hrvatska gramatika **Bartola Kašića** pisana je također čakavskom i štokavskom stilizacijom, a ako računamo da je gramatika početak standardnoga jezika, onda možemo primijetiti da je štokavska stilizacija u samim temeljima standardizacije.

Primjere jedne narječne stilizacije kao temelja hrvatskoga književnoga jezika (uz sudjelovanje ostalih dviju) ima dosta, a ovdje možemo istaknuti da je vrlo rano ta narječna stilizacija išla u korist štokavštine. Tu možemo ponajprije upozoriti na hrvatske pisce dubrovačkoga kruga (petrarkisti, M. Držić, I. Gundulić, da spomenemo samo neke), potom prva hrvatska gramatika Bartola Kašića (1604. godine), pa rječnik Jakova Mikalje (1659.) u 17. stoljeću te hrvatski pisci i jezikoslovci 18. stoljeća u Slavoniji i bosanski pisci franjevačke provincije Bosne Srebrene od Jadranskoga mora do Budima u 18. stoljeću. U toj skupini osamnaestostoljetnih pisaca na štokavskoj stilizaciji treba spomenuti A. Kašića Miošića, M. A. Reljkovića, V. Došena, A. Kanižlića, M. P. Katančića i mnoge druge. Sve je to utiralo put hrvatskoj štokavštini da postane temeljem hrvatskoga standardnoga jezika za sve Hrvate što se ostvarilo u vrijeme hrvatskoga narodnoga preporoda kada su svi Hrvati prihvatili hrvatski književni jezik na temelju štokavske stilizacije uz sudjelovanje ostalih dviju.

Ono što je bitno naglasiti jest to da ni u jednom razdoblju povijesti hrvatskoga književnoga jezika nije bila na snazi koncepcija hrvatskoga književnoga jezika u kojem bi vladalo tzv. jednonarječno čistunstvo, odnosno nikada u povijesti hrvatskoga književnoga jezika nije prevladalo mišljenje da bi trebalo jedna narječna stilizacija biti isključiva osnovica hrvatskoga književnoga jezika.

Na kraju 19. i na početku 20. stoljeća takvo mišljenje o jednom, štokavskom narječju kao temeljnom i isključivom (i) u hrvatskom književnom jeziku zastupala je filološka škola hrvatskih vukovaca na čelu s Tomom Maretićem. Njima su bili mjerodavni oni pogledi na književni jezik što ih je zagovarao srpski jezikoslovac Vuk Stefanović Karadžić. Premda je škola hrvatskih vukovaca imala dobru potporu u politici, ona u Hrvata nikada nije u potpunosti zaživjela jer nije bila dijelom hrvatske književnojezične tradicije. Hrvati su, dakle, uvijek bili svjesni da hrvatski književni jezik treba temeljiti na sve tri hrvatske narječne stilizacije bilo da su sve tri jednako ravnopravne, bilo da je jedna temeljna, a ostale dvije sudjeluju.

Odupiranje štokavskoj isključivosti hrvatskih vukovaca bilo je tijekom cijeloga razdoblja prevlasti škole hrvatskih vukovaca. Najveći književnici odupirali su se takvoj koncepciji (podsjetimo se samo školskih primjera Matoševa Hrastovačkoga noćna (1900.), Nazorove Galiotove pesni (1912.) ili Krležinih Balada Petrice Kerempuha (1936.). Svi su ti književnici progovorili u stihu „neštokavski” (premda su pisali i na standardu) da bi upozorili da Hrvati ne mogu nikada ni u književnom jeziku zanemariti svoje neštokavske narječne stilizacije. Dakle,

hrvatski se književni jezik, jezik pismenosti, oduvijek izgrađivao u sudjelovanju svih triju hrvatskih stilizacija.

Valja reći da je hrvatski standardni jezik od samih svojih početaka crpio pravila iz svih triju hrvatskih narječja, da je koncepcija hrvatskoga književnoga jezika od početaka bila dvojaka: jednaka zastupljenost svih triju hrvatskih narječnih stilizacija u hrvatskom standardu ili jedno narječje kao temeljna narječna stilizacija uz sudjelovanje ostalih dvaju.

Od hrvatskoga narodnoga preporoda svi su Hrvati prihvatili jednu narječnu stilizaciju, štokavsku, kao temeljnu, a ostale dvije sudjelovale su u hrvatskoj standardizaciji. Uvijek valja upozoriti da štokavsko narječje nije istovjetno s hrvatskim standardnim jezikom, a da standardni jezik nije istovjetan ni s jednim hrvatskim (štokavskim) govorom i da hrvatski standardni jezik, kao i sve standardne jezike, valja učiti.

Svoj su standardni jezik Hrvati izgradili višestoljetnim naporima izabravši mu za osnovicu dio (novo)štokavskoga narječja. Dalibor Brozović smatra da standardizacija hrvatskoga jezika počinje od druge polovice 18. stoljeća, a Darija Gabrić-Bagarić (2010.) drži da je „žarišna točka hrvatskoga standardnojezičnoga razvoja” 17. stoljeće, stoljeće **u kojemu nastaju Kašićeva gramatika *Institutionum linguae Illyricae libri duo* (Rim, 1604.), Kašićev rukopisni prijevod *Biblije* (prva polovica 17. stoljeća) i *Rituala rimskoga* (Rim, 1640.), lekcionar *Ivana Bandulavića Pištole i evanđel'ja priko svega godišta* (Venecija, 1613.) te *Mikaljino Blago jezika slovinskoga* (Loreto, 1641. – Ancona, 1651.), prvi veliki rječnik (864. str.) s hrvatskom književnom i govornom građom u ulaznome stupcu.**

Hrvatski jezik nije samo štokavština ili samo čakavština niti je to samo kajkavština. Hrvatski jezik jest suodnos svih triju hrvatskih narječja i mogućnost komunikacije među njima, a to ga čini specifičnim i jedinstvenim te neovisnim o svim drugim bliskim ili manje bliskim jezicima.

Standardnojezična norma

Iz Brozovićeve se definicije standardnoga jezika iščitava da je jedna od njegovih značajki svjesna normiranost. Normama (pravilima) uređena je svaka jezična razina: slovopisna, pravopisna, pravogovorna, fonološka, morfološka, tvorbeno, sintaktička i leksičko-semantička... te je standardnojezična norma zapravo skup svih tih normā. Stanadardnojezična norma osnovni je sadržaj normativnih priručnika: pravopisa, gramatike, (normativnoga) rječnika te pravogovornoga priručnika.

Standardni jezik je nadregionalni oblik jezika svih slojeva društva. Nadregionalnost je njegovo osnovno svojstvo i glavni motiv njegova nastanka. Standardni jezik ima svoju uporabnu normu (gramatika, pravopis, rječnici) kako su je definirali jezikoslovci.

Hrvatski jezik sastoji se od tri narječja: čakavskoga, kajkavskoga i štokavskoga. Temelj za službeni općehrvatski nacionalni standardni jezik je zapadna-novoštokavština, službeni hrvatski književni jat je ijekavski (ie piše se kao ije) uz utjecaj ostalih narječja hrvatske štokavice te nadogradnju iz kajkavice i čakavice prvenstveno u rječniku, stilistici i tvorbi. Službeno i jedino pismo hrvatskoga jezika je hrvatska latinična abeceda (gajica).

Standardizacija jezika je trajan proces, stalno učenje. Standardizacija hrvatskoga jezika s kraja 19. i tijekom 20. stoljeća provedena je nasilno na štetu hrvatskoga jezika te je bila nužna restandardizacija nakon osamostaljenja.

Standardizacija hrvatskog jezika krajem 19. stoljeća

*Nakon što se tijekom narednih stoljeća brojna književna djela - pa i gramatike - pišu kako na novoštokavskoj ikavici, tako i na ijekavici (također i na čakavskom, te osobito kajkavskom narječju), zaslugom ilirskog pokreta sredinom 19. stoljeća sve više prevladava ijekavica; naposljetku krajem 19. stoljeća postaje za uporabu u školama obvezatan **Hrvatski pravopis Ivana Broza iz 1892. godine**, koji upućuje na službenu upotrebu jekavske novoštokavice kakvu se - uz manje promjene - kao standardni hrvatski jezik koristi do danas.*

Nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije i završetka Prvoga svjetskog rata te ulaskom Hrvata u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca te jedanaest godina poslije u Kraljevinu Jugoslaviju nameće se nacionalni i jezični unitarizam. Tzv. srpsko-hrvatsko-slovenački jezik i jedan, "naš", narod s trima plemenima, Srbima, Hrvatima i Slovencima, izraz su političke prisile i dominacije najbrojnijeg naroda, Srba, nad ostalim narodima u Kraljevini, a kasnije i u poslijeratnoj Jugoslaviji. Područje upotrebe hrvatskoga jezika sve se više smanjuje. Ulaskom u jugoslavensku državnu zajednicu velikosrpska unitarna politika nameće ideju jezičnog jedinstva tzv. hrvatsko-srpskog tj. srpsko-hrvatskog jezika, odnosno, političke su se ideje prelamale i preko jezika. Normalan razvoj i standardizacija hrvatskoga jezika kočeni su tzv. jezičnom ravnopravnošću, a zapravo nametanjem srpskoga jezika kao službenoga jezika. Nakon 1945. godine i porazom Sila Osovine Hrvatska se našla u novoj jugoslavenskoj državi čime je počelo novo razdoblje standardizacije hrvatskoga jezika. U poslijeratnoj Jugoslaviji oživljava stara ideja o hrvatskom i srpskom jezičnom jedinstvu. Iako je u Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji hrvatskom jeziku zakonom zajamčena jezična ravnopravnost sa svim ostalim jezicima Republike, tj. srpskim, slovenskim i makedonskim, srpski se jezik nametnuo kao državni jezik u sudstvu, državnoj upravi, diplomaciji, vojsci i administraciji, odnosno, srpski je jezik bio dominantan u službenoj upotrebi. Kako su političke ideje bivale unitarističke tako su sve više zahvaćale i područje jezika. Prekinuta je praksa s jezičnom praksom iz prethodnoga standardizacijskog razdoblja (travanj 1941. – svibanj 1945. godine). Zabranjuju se novotvorenice i oživljenice iz prethodnoga razdoblja uz istovremeno unošenje mnogih internacionalizama kojima se zamjenjuju hrvatski izrazi.

U hrvatski jezik ulaze mnogobrojni srbizmi, katkad samo fonološki prilagođeni hrvatskom jeziku, kao izraz težnje za izjednačavanjem leksika hrvatskoga i srpskoga jezika, primjerice saobraćaj, prevazići, snabdjeti, bezbjednost itd). U upotrebu dolazi ponovo Boranićev fonološki pravopis (Frančić, 2013: 99).

Godine 1954. na sastanku hrvatskih i srpskih jezikoslovaca u Novom Sadu unitarističkim je političkim pritiskom potpisan Novosadskim sporazum. Nedorečenošću svojih odredaba sporazum je omogućavao proizvoljna tumačenja te srpskom jezikoslovlju služio kao oruđe u pokušajima srbizacije hrvatskoga jezika i pravopisa. Sporazumom je dogovoreno da službeni naziv jezika na prostoru četiriju jugoslavenskih republika mora biti dvočlan u obliku srpskohrvatski ili hrvatsko-srpski jezik s dvama izgovorima – ijekavskim i ekavskim, te dvama

pismima, ćirilicom i latinicom. Dakle, Novosadskim je sporazumom hrvatski jezik izjednačen sa srpskim te se govorilo o jednom jeziku s dvama varijantama, ijekavskom i ekavskom i dvama pismima, ćirilicom i latiničnom. Za taj jedinstveni, hibridni, jezik izrađuju se zajednički jezični priručnici, a jedan od njih, kolokvijalno poznat kao “Novosadski pravopis”, a zapravo “Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika” tiskan je 1960. godine u dvama inačicama. Hrvatsko je izdanje tiskano latiničnim pismom i ijekavskim govorom, a srpsko izdanje ćirilicnim pismom i ekavskim govorom. U pravopisu se, koji zamjenjuje dotadašnji Boranićev pravopis, zamjećuje terminološka težnja za srpskom dominacijom i srbizacijom te internacionalizacijom. Propisuje se zamjena hrvatskih naziva sklonidba, sprezanje, umanjjenica, uskličnik, točka i sl. internacionalizmima deklinacija, konjugacija, deminutiv i srbizmima uzvičnik, tačka.

Po donošenju “Novosadskog sporazuma” 1960. godine u školama je vršen pritisak, kao i na medije te državnu upravu. Dolazi do “zabranjivanja i sustavnoga potiskivanja tzv. kroatizama, odnosno svih hrvatskih razlikovnih značenja” (Frančić, 2013: 100). Jezična unitarizacija vodi do izrađivanja i rječnika suvremenoga jezika dviju matica (Matica hrvatske i Matica srpske) naslova “Rječnik hrvatskosrpskoga književnog jezika” u dvjema inačicama, hrvatskoj latiničnoj i srpskoj ćirilicnoj. Umanjivajući i zanemarujući razlike između dvaju različitih jezika rječnik je davao iskrivljenu sliku o odnosu hrvatskoga i srpskoga jezika te je nametnut privid jezičnoga jedinstva. Primjerice, “uza svaku riječ hrvatskoga strukovnog, znanstvenog ili općeg jezika koja se razlikovala od srpskoga, stavljala se srpska istovrijednica i obratno, čime je dobiven hibrid kojim se nikada nigdje nije govorilo” (Frančić, 2013: 100). Ista autorica navodi primjer: azot: gas, plin bez boje i mirisa, jedan od glavnih sastojaka vazduha, zraka. Matica je hrvatska vođena ovakvim primjerima nakon objavljivanja dvaju svezaka (od A – F i od G – K) odustala od daljnijega izdavanja dok je Matica srpska objavila cjelovit rječnik (Frančić, 2013: 100). Rječnik je izazvao “buru negodovanja”, a pored stručnih propusta najveća je zamjerka upućena Rječniku da za volju fikcije o jezičnom jedinstvu i zajedničkom rječničkom blagu nije poštovao osobitosti varijanata, koja svaka postoji kao sustav. “Time je kap prevršila mjeru”, navodi Moguš (1995: 204), a rad na Rječniku dviju Matica u Hrvatskoj je najprije usporen, a potom i obustavljen, (Moguš, 1995: 204). Sve nepovoljnijim položajem hrvatskoga jezika raslo je i nezadovoljstvo Hrvata. Tomu su dakako doprinijeli ovi rječnici te “Novosadski pravopis” koji je bio na službenoj snazi sve do “Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika” 1967.

Razlozi za restandardizaciju hrvatskoga jezika

Iz gore navedenoga prikaza položaja hrvatskoga jezika u Kraljevini Jugoslaviji (1918. – 1941.) i u Socijalističkoj Jugoslaviji (1945. – 1991.) jasno je da se hrvatski jezik pokušao zamijeniti srpskim jezikom pa je nakon osamostaljenja Republike Hrvatske bila nužna restandardizacija hrvatskoga standardnog jezika.

Osnovica za službeni standard u hrvatskom književnom jeziku je štokavski dijalekt ijekavskog izgovora oplemenjen fondom riječi kajkavskog i čakavskog dijalekta koji su bili uklonjeni unitarističkom velikosrpskom politikom.

Makar je standardni hrvatski jezik očito najbliži štokavskom narječju, i preostala dva narječja su mnogo doprinijela njegovom formiranju te jezikoslovac Radoslav Katičić i književnik Drago Štambuk promoviraju gledište da se hrvatski jezik uopće ne može sagledati izvan tog suodnosa njegovih triju narječja, koji nazivaju **“zlatnom formulom hrvatskoga jezika ča-kaj-što”**. Enormna je leksička pričuva hrvatskoga jezika, tolika da je hrvatski jezik kroz nju jedan od najbogatijih slavenskih jezika."

Vijeće za normu hrvatskoga standardnog jezika

Vijeće za normu hrvatskoga jezika pri Ministarstvu znanosti i tehnologije sa sjedištem u Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje osnovano je 16. ožujka 1998. Uloga Vijeća bila je savjetodavna, pri Ministarstvu znanosti, obrazovanja i športa, (poslije Ministarstvu znanosti, obrazovanja i sporta). Uloga Vijeća bila je skrb o hrvatskom standardnom jeziku te davanje mišljenja po pitanjima koja se tiču hrvatskoga standardnog jezika.

Za vrijeme sedme Vlade Republike Hrvatske, vlade Ivice Račana, 2001. godine Vijeće je ugašeno!

Promjenom vladajuće garniture, nakon parlamentarnih izbora, ministar znanosti obrazovanja i športa Republike Hrvatske Dragan Primorac 14. travnja 2005. godine imenuje novo Vijeće za normu hrvatskog standardnog jezika.

Nakon novih parlamentarnih izbora i smjene vladajuće garniture Vijeće je opet raspušteno. Odlukom ministra znanosti, obrazovanja i sporta Željka Jovanovića od 8. svibnja 2012. Vijeće je raspušteno. Ponovnim raspuštanjem Vijeća socijaldemokratska vlada je pokazala svoju ideološku i unitarističku opredjeljenost. Stručni i znanstveni krugovi su bili ogorčeni jer se u članstvo Vijeća ulazilo prema znanstvenom ugledu, a ne prema stranačkoj pripadnosti.

„Ovom odlukom ukinuto je jedino državno mjerodavno tijelo koje je imalo skrbiti o hrvatskom jeziku, a kad se iz struke izbace stručnjaci, onda se otvara prostor nestručnjacima, amaterima i politikantima.”

Hrvati su govorili i pisali na hrvatskom jeziku, a hrvatski književnici su oduvijek govorili da pišu na hrvatskom jeziku. Neki jezikoslovci ne žele vidjeti srbizaciju hrvatskoga jezika, ne žele vidjeti 80-godišnji teror velikosrpske politike, samo govore i pišu o razumijevanje, pa ako se radi o razumijevanju, govorimo hrvatskim jezikom razumjet će nas i naši susjedi jer rječ je samo o razumijevanju.

Iako novoštokavsku dijalektu osnovicu (tj. glasovlje, gramatički sustav i osnovni rječnik) imaju i srpski, bošnjački/bosanski te crnogorski standardni jezici (te se stoga njihovi govornici međusobno mogu sporazumjeti), nikada nije postojala posve jedinstvena novoštokavska osnovica tih standardnih jezika ni početni zajednički standardni jezik. Hrvatski, srpski, bošnjački/bosanski i crnogorski standardni jezici oblikovali su se u različitome kulturnom, književnom i jezičnom (dijalektnom) okruženju, među njima postoji velika razlika u civilizacijskoj nadgradnji (tj. u strukovnome, kulturološkome i

civilizacijskome nazivlju, frazeologiji, intelektualnome rječniku, normativnim pojedinostima itd.).

Negirati navedeno pokazatelj je ideološke i nacionalne zaslijepljenosti na štetu hrvatskoga naroda i jezika. Budući da se dobro razumijemo, govorimo hrvatskim standardnim jezikom.

Izvori: Dalibor Brozović, Radoslav Katičić, Anđela Frančić, Ljiljana Kolenić, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Lada Badurina i drugi

5. Hrvatski jezik i borba za opstojnost hrvatskoga jezika

Cijelu povijest hrvatskoga književnoga jezika od Bašćanske ploče do naših dana **Dalibor Brozović** podijelio je u šest razdoblja: tri predstandardna i tri razdoblja razvoja jezičnoga standarda.

a) predstandardna razdoblja:

1. razdoblje: od početka pismenosti (9./10. st.) do konca 15. stoljeća: prevlast čakavštine, jak utjecaj hrvatskokrkenoslavenskoga jezika, glagoljica, sukcesivno javljanje ćirilice i na kraju latinice
2. razdoblje: 16. stoljeće; nastanak i razvoj hrvatskih pokrajinskih književnosti
3. razdoblje: 17. i prva polovica 18. stoljeća; evolucija i umnažanje hrvatskih pokrajinskih književnosti i pokrajinskih pismenih jezika.

b) razdoblja razvoja jezičnoga standarda:

4. razdoblje: druga polovica 18. st. i prva desetljeća 19.st.; počeci standardizacije, ijekavska i ikavska novoštokavština kao jedini pismeni jezik na jugoistočnom području, širok proces standardizacije kajkavskoga pismenog jezika na hrvatskom sjeverozapadu
5. razdoblje: od tridesetih godina do kraja stoljeća; hrvatski narodni preporod, ujedinjenje svih Hrvata u jednom književnom jeziku, općehrvatska grafijska reforma, pomak u fizionomiji novoštokavštine i pobjeda fonološkog pravopisa
6. razdoblje: 20. stoljeće; konsolidacija standarda

Slika 1. Kopija Bašćanske ploče -Jurandvor

Starohrvatski jezici su: latinski, staroslavenski, starohrvatski, a pisma su: latinica, hrvatska glagoljica i hrvatska ćirilica (bosančica). Hrvati primaju kršćanstvo preko latinskoga jezika i pisma (latinice). Latinskim pismom i jezikom koristili su se prvi hrvatski vladari, a za bogoslužje rabio se latinski jezik. Spomenici iz toga vremena pisani su latinicom. **Darovnica kneza Trpimira** (852.), najstarija isprava hrvatske povijesti, napisana je latinicom. Latinicom su također napisani: **Branimirov natpis** (888.), **Držislavov natpis**, **Nadgrobnna ploča kraljice Jelene** i drugi.

Ćiril i Metod šire kršćanstvo na staroslavenskom jeziku koji je bliži narodu (9. st.); nastaje starohrvatski jezik glagoljica. Vremenom nastaje **uglata (hrvatska) glagoljica**. Spomenici iz tog vremena, klesani: **Valunska ploča**, **Plominski natpis**, **Krčki natpis**, **Grdoselski ulomak**, **Senjska ploča** te pisani: **Kločev glagoljaš**, **Bečki listići**, **Vinodolski zakonik**, **Razvod istarski**, **Misal Hrvoja Vukčića Hrvatinića**, **Misal kneza Novaka**, **Zapis popa Martinca...**

Među najznačajnije hrvatske spomenike ubraja se **Bašćanska ploča**, oko 1100. g. To je prvi cjeloviti sačuvani spomenik na narodnome jeziku (glagoljica). Tim tekstom zabilježeno je narodno (Hrvati) i vladarevo ime (Zvonimir). Tekst predstavlja pravni dokument (darovnicu zemljišta hrvatskoga kralja Zvonimira benediktinskome samostanu Svete Lucije za izgradnju crkve).

Ćirilica se na hrvatskim pisanim spomenicima javlja u 12. st. u nacionalnoj inačici **bosančica**, **bosonica** ili **hrvatska ćirilica**. Bosančica posjeduje slova koja nisu postojala u izvornoj ćirilici. Spomenici su: **Povaljska listina**, **1184. g.** (najstariji spomenik hrvatske ćirilice sa srednjodalmatinskoga područja (nova verzija nastala je 1. prosinca 1250.), nađena u Poveljima na otoku Braču. **Poljički statut**, **1444. g.** (skup pravnih norma koje su bile obvezne na određenom području uprave, pisan poljičkom ikavskom čakavicom).

Od 14. st. počeli su Hrvati rabiti **latinicu** za hrvatski jezik. Najstariji spomenik hrvatskoga pjesništva **Šibenska molitva** pisan je latinicom. Značajniji spomenici pisani latinicom su: **Red i zakon sestara dominikanki** i **Korčulanski lekcionar**.

Misal po zakonu rimskoga dvora, **22. 3. 1483. g.**, prva je hrvatska tiskana knjiga. Tiskana je na papiru i na pergameni, otisnuta samo 28 godina nakon dovršetka Gutenbergove Biblije. Tiskana je na hrvatskome jeziku i glagoljicom. Misal svjedoči o društvenom, gospodarskom, kulturnom i intelektualnom potencijalu Hrvata u drugoj polovici 15. st.

Prodorom Osmanlija nastaju mnogobrojne seobe pučanstva što se odrazilo na mješanje jezika i dijalekata. Unatoč turskoj opasnosti radile su **tri tiskare: kosinjska, senjska i riječka**. U **senjskoj glagoljskoj tiskari otisnuto je u 16. st. pet knjiga, a u riječkoj glagoljskoj tiskari od 1530. do 1531. Šimun Kožičić Benja tiskao je sedam knjiga**.

Tijekom 16. st. razvija se i bogata čakavska i štokavska književnost. **Epski spjev Marka Marulića Judita** nastao je 1501. Godine, a tiskan je 22. 4. 1521. Prvi hrvatski roman **Planine – Petra Zoranića** napisan je 1536., a tiskan je 1569. **Petar Hektorović** piše prvi hrvatski

putopis u stihovima: **Ribanje i ribarsko prigovaranje**, Hanibal Lucić piše prvu dramu: **Robinja**. Marin Držić objavljuje djela: **Dundo Maroje**, **Novela od Stanca**, a Ivan Gundulić piše: **Osmana**, **Dubravku**, **Suze sina razmetnoga...**

Faust Vrančić (1595.) objavljuje **rječnik** pet europskih jezika (latinskoga, talijanskoga, njemačkoga, dalmatinskoga i mađarskoga). **Bartol Kašić** piše **prvu hrvatsku gramatiku** (1604.). **Ivan Belostenec** stvara enciklopedijski latinsko-hrvatski riječnik *Gazophylacium* - (objavljen 1740., 65 godina nakon dovršetka rukopisa). *To je prvi rječnik koji obuhvaća sva tri hrvatska narječja. Njegovo leksičko blago u prvom je redu kajkavsko, ali ima štokavizama i čakavizama. Spajanjem narječja Belostenec se uključuje u struju koja je težila ostvarenju jedinstvenog jezika. Gazofilacij je prvi put tako koncipiranom jeziku (tzv. trodijalekatska koncepcija) odredio jedinstven grafijski sustav (J. Vončina).*

U prvoj polovici 19. stoljeća nastaje nacionalni i kulturni pokret **hrvatski narodni preporod (ilirski pokret)**. Glavni predstavnici hrvatskog narodnog preporoda jesu: **Ljudevit Gaj**, **Vjekoslav Babukić**, **Antun Mažuranić**, **Adolfo Veber Tkalčević**, **Petar Preradović**, **Stanko Vraz**, **Ivan Mažuranić**, **Dimitrije Demetar**, **Janko Drašković** i drugi.

Ljudevit Gaj objavljuje 1830. *Kratku osnovu horvatsko-slavenskog pravopisa*. Na području Hrvatske ima više filoloških škola: **Zadarska** (**Ante Kuzmanić**), **Riječka** (**Fran Kurelac**), **Zagrebačka** (**Adolfo Veber Tkalčević**) i **Daničićeva** (**Đuro Daničić**, **vukovac**) škola.

Ante Kuzmanić se zalaže za narodni štokavsko-ikavski govor i odbacuje Gajev slovoapis. **Fran Kurelac** predlaže da jezik mora biti utemeljen na elementima zajedničkim svim slavenskim jezicima. **Adolfo Veber Tkalčević** nastavlja jezikoslovne ideje iliraca; za iskorištavanje čakavskih i kajkavskih elemenata i čvršću povezanost s književnom baštinom. **Đuro Daničić** zastupa sasvim suprotne stavove nego Zagrebačka škola (*Piši kako govoriš*).

U sukobljavanju oko najboljega tipa hrvatskoga jezika između Zagrebačke škole (A. Veber Tkalčević, B. Šulek), Riječke škole (F. Kurelac), pomognuti mađaronskom vlašću, pobijedili su tzv. vukovci (T. Maretić, A. Pavić), koji su smatrali da su Hrvati i Srbi jedan narod, te zato trebaju imati jedan jezik. Nisu se obazirali na druga obilježja identiteta: nacionalni prostor, povijest, narodne običaje, vjeru, drugačiji tip civilizacije – Hrvati pripadaju zapadnom – katoličkom krugu, a Srbi istočnom, grčkopravoslavnom krugu.

Unatoč željama i hrvatskih i srpskih filologa da se jezik hrvatski i jezik srpski i pravopisno, i u fonologiji, morfologiji, stilistici i leksiku izjednači, to – na koncu nije uspjelo jer radi s o dva različita naroda i dva različita jezika.

Godine 1843. Ivan Kukuljević Sakcinski prvi je put u Saboru održao govor na hrvatskome jeziku, a 23. listopada 1847. hrvatski jezik postao je službenim jezikom na prijedlog Ivana Kukuljevića.

Hrvatska jezična i pravopisna norma kakvu danas poznajemo plod je višestoljetnoga povijesnoga razvitka u kojem nije bilo prevratničkih postupaka ni obrata sve do prijelaza iz

19. u 20. stoljeće, kada je naravni tijek prekinut u ime zamišljenoga političkoga zajedništva s jezično srodnim narodima u okružju.

Skupina hrvatskih jezikoslovaca: Ljudevit Gaj, Tomislav Maretić, Ivan Broz, izvršila je restandardizaciju hrvatskog književnog jezika, redukciju građe relevantne za jezični opis normativnih priručnika. Jezikoslovci smatraju da se posljedice osjećaju i danas.

Kako je operativni zadatak cijeloga zahvata bio stvaranje novoga zajedničkoga standardnoga jezika na južnoslavenskom pretežno štokavskom prostoru, trebalo je iz hrvatskoga, koji je imao najdužu književnojezičnu pisanu tradiciju na organskim idiomima, izbaciti sve one sastavnice koje su mogle priječiti jezično i pravopisno sjedinjenje sa štokavskim narodima u okružju. To je u prvom redu značilo brisanje kajkavske i čakavske leksičke građe i oblika te uklanjanje tvorbenoga pravopisnoga načela i uvođenje izgovornoga, kakvo je za netom stvoreni srpski „prostonarodni“ književni jezik bio uveo Karadžić.

Uklanjanjem kajkavskoga i čakavskoga leksika iz hrvatskoga književnoga jezika te književnih novotvorenica nastalih polovicom 19. stoljeća za moderno tehnološko pojmovlje i nazivlje iz društvenih i prirodnih znanosti, gospodarstva, javnih i državnih službi, stotine su riječi u jugoslavenskim jezičnim savjetovnicima preko noći prognane kao dijalektizmi ili barbarizmi, a na njihovo su mjesto uguravane tuđice ili štokavski dijalektizmi iz srbijansko-voždanskih, bosansko-hercegovačkih i crnogorskih govora.

Nažalost, krajem 19. st. vukovci su pobijedili i nametnuli novoštokavštinu. **Vukovac Ivan Broz** piše 1892. **Hrvatski pravopis** koji je proglašen obveznim pravopisom za sve škole (sve do osamosteljenja Hrvatske 1991.).

Novo nasilje nad hrvatskim jezikom zbilo se 1924. objavom **Maretićeva Jezičkog savjetnika** u čijem je metajeziku sadržan otvoren diskriminirajući pristup prema hrvatskoj književnojezičnoj baštini, a novoštokavština je uzdignuta do kulta.

U hrvatski jezik ulaze mnogobrojni srbizmi, katkad samo fonološki prilagođeni hrvatskom jeziku, kao izraz težnje za izjednačavanjem leksika hrvatskoga i srpskoga jezika, primjerice saobraćaj, prevazići, snabdjeti, bezbjednost itd). U upotrebu dolazi ponovno Boranićev fonološki pravopis, (Frančić, 2013: 99). Nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije i završetka Prvoga svjetskog rata, ulaskom Hrvata u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca te jedanaest godina poslije u Kraljevinu Jugoslaviju nameće se nacionalni i jezični unitarizam. Tzv. srspsko-hrvatsko-slovenački jezik i jedan, “naš”, narod s trima plemenima, Srbima, Hrvatima i Slovencima, izraz su političke prisile i dominacije najbrojnijeg naroda, Srba, nad ostalim narodima u Kraljevini, a kasnije i u poslijeratnoj Jugoslaviji. Područje upotrebe hrvatskoga jezika sve se više smanjuje, a pun odjek velikosprska će politika imati atentatom na hrvatske zastupnike u Narodnoj skupštini u Beogradu, 1928. godine, u kojemu će posljedično smrtno stradati Stjepan Radić (1871. – 1928.). Srpski atentator i radikal, Puniša Račić, u atentatu je ubio hrvatske zastupnike Đuru Basaričeka i Pavla Radića, a od posljedica ranjavanja preminuo je i Stjepan Radić. Ranjavanje su preživjeli hrvatski zastupnici Ivan Pernar i Ivan Grandić.

Boranićev pravopis “Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika” na snazi je od 1921. godine, a nova je izdanja doživio 1947. i 1951. godine kao 9., tj. 10. izdanje.

U 20. stoljeću, od 1918. provodi se koncepcija hrvatskih vukovaca, čisti narodni štokavski. U Kraljevini Jugoslaviji provodi se srbizacija jezika, poništavaju se osobitosti hrvatskoga jezika. Za vrijeme **Nezavisne države Hrvatske** pokušava se otkloniti srbizme iz hrvatskoga jezika (P. Guberina i K. Krstić: Razlikovni rječnik, 1940.)

U SFRJ-u se ponovno vrši srbizacija jezika, jezik se nakaradno naziva hrvatski ili srpski s tim da je nametnut srpski jezik. Ustav je na početku propisivao ravnopravnost jezika: hrvatskog, srpskog, slovenskog i makedonskog, ali u praksi se na području Hrvatske te Bosne i Hercegovine nametao srpski jezik. Godine 1954. potpisan je takozvani **Novosadski sporazum** (dogovor). Nije bilo nikakvoga dogovora već je nametnut unitaristički koncept. U praksi se vrši srbizacija hrvatskoga jezika. Hrvatski jezikoslovci traže izmjenu i razdvajanje hrvatskoga od srpskoga jezika. Korištena je sintagma hrvatskosrpski ili srpskohrvatski jezik, također hrvatski ili srpski što je bilo nedopustivo. Zbog silne agresije i ugrožavanja, brisanja hrvatskoga jezika hrvatski potpisnici Novosadskog sporazuma povukli su svoje potpise. Na javni poziv davanja primjedbi i prijedloga na izmjene ustava hrvatski jezikoslovci i intelektualci su odgovorili, ali njihove primjedbe nisu usvojene. Zbog neodrživog stanja u jezičnoj politici sastavili su i objavili **“Deklaraciju o nazivu i položaju hrvatskoga jezika”** (objavljena u Telgramu 17. ožujka 1967.).

Deklaraciju o nazivu i položaju hrvatskoga književnoga jezika kojom traže ravnopravnost u uporabi i vrednovanju u javnom životu, školstvu i upravi. Deklaracija je predložila da se svi zakoni objavljuju na četirima jezicima: srpskom, hrvatskom, slovenskom i makedonskom.

1971. godine tiskan je *Hrvatski pravopis*. **Autori su: Stjepan Babić, Božidar Finka i Milan Moguš. Pravopis je zabranjen, a potom i spaljen. Taj pravopis je 1972. tiskan u Londonu (zvali su ga i londonac). Zabranjeni Hrvatski pravopis iz 1971. ponovno je tiskan 1990. i postao je službenim pravopisom.**

Godine 1973. spriječeno je objavljivanje hrvatske gramatike. Unitaristički teror se nastavio pa je u Ustavu iz 1974. usvojen naziv jezika: hrvatski ili srpski! Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika objavljen je 1975.; slijedio je postavke vukovca Đure Daničića iz 1880. godine.

1986. godine objavljen je *Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* autora **Vladimira Anića i Josipa Silića**. Taj pravopis je tiskan 2001. godine nakon što su vlast preuzeli sljedbenici komunističke i unitarističke ideologije.

Pokušaji hrvatskoga jezikoslovlja da hrvatska jezična i pravopisna pitanja rješava samostalno i u skladu s hrvatskom normom ni u monarhističkoj ni u komunističkoj Jugoslaviji nisu uspjeli. Hrvatski je išao u red rijetkih svjetskih jezika s tisućljetnom pisanom baštinom koji nije imao svojih jezičnih priručnika, jer su oni koji su imali dozvolu vlasti bili izrađeni s unaprijed zadanom tezom – imali su pokazati zajedništvo i nedjeljivost štokavskoga govornoga područja, a oni koji su implicirali hrvatsku jezičnu i pravopisnu samobitnost ili nisu nikada bili tiskani

(hrvatski pravopis iz ranih 1950-ih) ili su završili u tvornicama papira (Hrvatski pravopis Babića, Finke i Moguša iz 1971.), odnosno na policama strukovnih zavoda bez prava na školsku primjenu (Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika iz 1979.).

Međunarodna strukovna i politička javnost na spomenuta je zbivanja gledala kao na nešto samorazumljivo, i inače karakteristično za višenacionalne države u kojima se zameće sukob za prevlast između brojnijega ali kulturno zapuštenoga naroda i brojčano slabijega, politički i gospodarski iscrpljenoga, ali izgrađene kulture i samosvijesti te želje za očuvanjem kakve-takve autonomije u državi u koju je međunarodnom voljom silom natjeran. U pristupu se odveć ne razlikuje ni današnja slavistika, osobito ona s tzv. demokratskoga Zapada, iz SAD-a i Velike Britanije, dapače, ona simpatizira s višedesetljetnim pokušajima ubijanja jezika nekoliko milijuna živućih hrvatskih govornika, a njihov otpor kulturocidu i jezičnomu nasilju drži hrvatskim nacionalizmom, kojemu treba zavrnuti vratom po modelu kakav je preporučio gospodin američki državni tajnik James Baker, izručujući u lipnju 1991. Slovence i Hrvate Miloševiću pokolju: brzo i kratko, ne dulje od 10 dana.

Oni koji su se zauzimali za nesastavljeno pisanje ne ću, držeći ga dobrim jer je bilo u sustavu već ostvarenoga načelnoga odvojenoga pisanja niječnice od glagola, a u modernoj se hrvatskoj pravopisnoj normi bez ikakvih poteškoća i primjenjivalo sve do Novosadskoga pravopisa 1960, nazivani su uskogrudnim, zadrtim, zaglupljenim i nazadnim nacionalistima, a oni koji su podupirali sastavljeno pisanje – neću – bili su, valjda samorazumljivo, širokogrudni, napredni, inteligentni, internacionalisti.

Unatoč javnoj potpori provedenim promjenama, nestručni osporavatelji Hrvatskoga pravopisa Babića, Finke i Moguša, posebice Slavko Goldstein kao suizdavač konkurentnoga pravopisa, tvrde da je riječ o anakronu djelu, koje jedva da ima veze s hrvatskom jezičnom zbiljom, a koje bi htjelo hrvatski jezik vratiti u 19. stoljeće. Čak tvrde da mu je jedina briga i zadatak smišljati nove riječi i oblike ne bi li se povećao broj razlika prema srodnom srpskom jeziku. Dakako da je riječ o pokušaju ozloglašenja bez utemeljenja u zbilji, što je jedan od suautora, Stjepan Babić, i pokazao u raščlambi baštinjene i suvremene građe u knjizi Temelji Hrvatskomu pravopisu (Zagreb, 2005.).

U povijesti hrvatskih pravopisnih previranja posebno će ostati zabilježeno osamljeno stajalište Katedre za suvremeni hrvatski književni jezik Filozofskoga fakulteta u Zagrebu, koja je jedina od svih institucija u Hrvatskoj koje su sudjelovale u anketi 1992. listom odbacila sve prijedloge o promjeni hrvatskoga pravopisa Matičina povjerenstva, držeći ih strukovno neopravdanima i štetnima za hrvatsku kulturu, a sebe stručnim tijelom koje odluke donosi, a ne tek pukim izjašnjavateljem o tuđim odlukama (Jezik, 1992./93., str. 99–100).

Petnaestak godina kasnije s iste je Katedre krenulo i potkapanje rada Vijeća za normu, kada se njezini članovi pojavljuju kao suautori novoga Matičina pravopisa (Badurina–Marković–Mićanović, 2007.), nastaloga mimo odluka i napatuka Vijeća, bez javne rasprave i u potpunoj tajnosti.

Oni koji uporno i danas govore o nasilnoj kroatizaciji čine to stoga da bi zapriječili svaki samostalni razvitak hrvatskoga jezika, napose njegovu leksičku obnovu, kojom bi se on mogao nenadzirano odvojiti od susjednih jezika bivše države. Iz tih razloga sinkronizirano napadaju i ismijavaju one nove riječi koje su dobro tvorene i u javnosti prigrljene, poput uspornika, ili inicijative kojima bi se liječničke dijagnoze osim na latinskom ubuduće pisale i na hrvatskom kako bi bile pristupačnije što širemu krugu hrvatskih govornika, napose onima niže izobrazbe kojih je u Hrvatskoj više od 60% u ukupnom udjelu stanovništva. (Slobodna Dalmacija, 27. VII. 2008.).

Među protivnike hrvatskoga standardnog jezika, a podupiratelje zajedničkog jezika, treba istaknuti **Snježanu Kordić** (pamflet **Jezik i nacionalizam**), **Velimira Viskovića** (Soroseve fondacije podupirala je **Sarajevske sveske**, 2005., br. 10), **Slavka Goldsteina** (**Pravopis hrvatskoga jezika i rječnik**, 2001.), članove **Katedre za suvremeni hrvatski književni jezik Filozofskoga fakulteta u Zagrebu**, neke članove **Matice Hrvatske** i druge.

Jezična politika pak hrvatske Vlade očituje se u neprovođenju vlastitih odluka, poput Uredbe o osnivanju Vladina Ureda za lektoriranje, koja je donesena još 17. veljače 2005. godine (Narodne novine, 26/05). Taj je ured trebao jezično uređivati i ujednačivati tekstove zakona i drugih propisa koje predlaže ili donosi Vlada, njezina ministarstva i druga tijela državne uprave, ali ni nakon 6 godina nije otpočeo radom. Namjesto da jezično-pravopisne probleme rješava, hrvatska ih Vlada različitim manevrima pokušava pospremiti pod tepih, otežavajući i položaj Hrvatskoga školskoga pravopisa Stjepana Babića, Sande Ham i Milana Moguša, koji je dobro primljen te usklađen s odlukama Vijeća za normu. Tako je zahtjev za uvođenjem jedinstvenoga pravopisa u škole, koji joj je 2008. u ime tristotinjak učitelja, profesora i ravnatelja škola uputila bivša ministrica prosvjete i kulture Vesna Girardi-Jurkić (Jutarnji list, 7. XII. 2008.), riješila sazivanjem strukovnoga skupa saborskoga Odbora za obrazovanje pod vodstvom Petra Selema, a da se nakon toga nije dogodilo baš ništa.

Drugi dopis, s potpisima 6000 nastavnika, uputilo je 2009. Društvo profesora hrvatskoga jezika ministru znanosti, obrazovanja i športa Radovanu Fuchsu sa zahtjevom da hitno donese jedinstveni pravopis, koji bi se koristio od vrtića do fakulteta (Jutarnji list, 21. X. 2009.). Ni od toga ne će biti ništa, jer se iz Ministarstva odgovara da je o službenom pravopisu u institucionalnom odgoju potreban nacionalni konsenzus, a njega nema već godinama. Ministar Fuchs ne spominje da je njegov prethodnik još 2005. najavio kako će „novi udžbenici biti usklađeni s HNOS-om do 2009./2010. godine, tako da će i pitanje prihvaćanja „ne ću“ i „neću“ do tada biti riješeno“ (Slobodna Dalmacija, 20. XII. 2005., str. 3).

Neizvršavanje odluka koje je sama donijela, onemogućivanje rada tijelima koje je sama osnovala i imenovala govori mnogo o licu i naličju hrvatske Vlade (vlada) i njezinoj jezičnoj politici. Ona bi se mogla sažeti u rečenicu koja glasi da hrvatska Vlada vodi takvu jezičnu politiku koja onemogućuje struci usklađivanje i dorađivanje hrvatskih jezičnih i pravopisnih norma. Dapače, njezina ministarstva kulture i znanosti potiču i sredstvima hrvatskih poreznih obveznika financiraju niz dvojbenih projekata.

Skandali

Skandali u vezi s hrvatskim jezikom nisu samo odlika Ministarstva kulture Republike Hrvatske. Posljednji se zbio u još jednoj državnoj instituciji, Leksikografskom zavodu, gdje je iz Hrvatske književne enciklopedije, koju urednički potpisuje Velimir Visković, ispuštena natuknica hrvatski jezik. Nakon gotovo 40-godišnjega rada u Leksikografskom zavodu, u čijim je mnogobrojnim izdanjima hrvatski jezik obrađen i interpretiran kao povijesna i kao književnojezična činjenica, jedan se zavodski urednik stavlja iznad struke i iznad istine. Naime, dvojica jezikoslovaca u toj enciklopediji, Josip Lisac i Alojz Jembrih, autori natuknica čakavica i kajkavica, definiraju te idiome kao narječja hrvatskoga jezika, a Visković izbacuje natuknicu hrvatski jezik. I da apsurd bude veći, a Zavod osramoćeniji, na stranici na kojoj je trebala biti natuknica hrvatski jezik postoji natuknica o časopisu koji se zove Hrvatski jezik. Hrvatska književna enciklopedija poručuje dakle svomu čitateljstvu da postoji časopis nepostojećega jezika!

I dok mnogi hrvatski važni knjižni i časopisni naslovi bivaju odbijeni u Ministarstvu kulture ili potpomognuti kakvim sitnišem, nakladniku VBZ-u iz Zagreba, primjerice, koji promiče balkansku izdavačku i jezičnu politiku, daju se godišnje stotine tisuća kuna, a pamfletu Snježane Kordić Jezik i nacionalizam, uperenomu protiv hrvatskoga jezika, hrvatskoga Ustava i hrvatskih državnih institucija, koji su svi odreda proglašeni nacističkima, dodjeljuje se potpora.

Britanci su se iz petnih žila upeli da to ne bude s hrvatskim kao službenim jezikom kako propisuju zakoni EU, nego za potrebe "jugosfere" izmišljeni BHS jezik, pa britanski zastupnik u Europskom parlamentu Charles Tannock zloguko poručuje: „Malo sam iznenađen najavom hrvatskog jezika kao službenog. Ne mislite nas valjda opterećivati troškovima prevođenja na hrvatski, bosanski, crnogorski i srpski? Stanovnici Zapadnoga Balkana moraju se dogovoriti o jednom jeziku koji svi razumiju" (portal Index, 21. III. 2007.). Britanci su utjecali na američku službenu politiku pa je američka administracija tražila da "bošnjački, hrvatski i srpski budu zajednički jezik"....

Hrvatski standard, i to onaj u Bosni, predmetom je zabrinutosti još jednoga zagrebačkoga sveučilišnoga profesora, pa on poučava bosanske Hrvate da u ime suživota i zajedništva „imaju pravo (da ne kažem i dužnost) na nešto blaže standardnojezične kriterije, posebice kad je riječ o kriterijima purističkoga tipa" (Svjetlo riječi, Sarajevo, siječanj, 2008.). Preporučuje im stoga kašiku, voz, pritisak, sirće, novembar, čaršiju, ćeif, avliju, a prije nego li izgovore ili napišu tisuća, tlak, tijek, tko, vlak, prijam, ocat, studeni trebali bi valjda dobro promisliti hoće li koga tim riječima uznemiriti ili uvrijediti!

Na povijest hrvatskoga književnog jezika nakon pobjedničkoga razdoblja hrvatskih vukovaca gledali smo u svjetlu u kojem su je prikazivali pobjednici. A oni nisu imali razumijevanja za ono što je bilo prije njih. Prikazivali su to doba, i djelovali su tako, kao da u njemu nije bilo ništa vrijedno, da su oni zapravo početak novoga i jedino pravog puta. Koliko su i isticali ime Ljudevita Gaja, spominjali su ga više kao dobrodošlu parolu. Tako je opća slika svih obrazovanih, pa i prosječno obrazovanih lingvisti, bila kriva jer su u nju unošene samo one činjenice koje su se s njom slagale, druge su se iskrivljavale, a treće su se prešućivale ili su bile nepoznate. Brozović posebno ističe kako je jezična uloga Ljudevita Gaja bila precijenjena - što je onda išlo na štetu njegove političke i kulturne uloge - značenje Bečkoga književnog dogovora predimenzionirano, a djela hrvatskih pisaca od preporoda do pobjede hrvatskih vukovaca izdavana su poslije s izmijenjenim jezikom. Sve je to djelovalo tako kao da je Ljudevit Gaj i u jezičnom pogledu napravio dubok jaz. Po tome je opća slika bila ovakva: suvremeni srpskohrvatski književni jezik, a s njime i suvremena hrvatska i srpska književnost počinju od Ljudevita Gaja i Vuka Stefanovića Karadžića. Sažetak takvih gledanja može se naći u članku Aleksandra Belića Srpski jezik među drugim slovenskim jezicima. U početku on sažeto prikazuje povijest srpskoga i hrvatskoga književnog jezika. Ističe da su Srbi do Vuka Karadžića imali »nenarodni« književni jezik: crkvenoslavenski u srpskoj redakciji, zatim ruskoslavenski i srpskoslavenski, a Hrvati hrvatski crkvenoslavenski. »Ali po-red tih nenarodnih književnih jezika, iako u mnogome bliskih srpskohrvatskom jeziku, bilo je u srpskohrvatskoj kulturi nekoliko pokrajinskih književnosti, katkada i od velikog značaja za srpskohrvatski narod -kao što je bila dubrovačka književnost, sa narodnim jezicima.« Tu spominje čakavski književni jezik, dubrovački, bosansku književnost s Matijom Divkovićem na čelu, dalmatinsku štokavsku s Andrijom Kačićem Miošićem, ne prelazi ni preko »malene, ali značajne slavonske književnosti, sa Matijom Reljkovićem na čelu«, navodi dakle gotovo iste činjenice kao i Brozović, ali sa sasvim suprotnim zaključkom: »Sve je to presečeno radom Vuka Karadžića (od 1814 g. i docnije) i radom Ljudevita Gaja, osnivača tzv. Ilirskog pokreta, od 30-te godine XX v. Iako su njihovi putevi bili u prvo vreme različni, ipak su se hrvatski rodoljubi sreli sa Vukom na istom terenu 1850 godine.«

Jezično djelovanje Vuka Karadžića u Srba zaista znači korjenit prijelom s dotadašnjom jezičnom praksom, ali u Hrvata, ističe Brozović s pravom, takva prijeloma u jezičnom, pa ni u književnom, smislu nije bilo. Ljudevit Gaj je dotadašnji hrvatski štokavski književni jezik, koji je postojao i prije Gaja i koji je bio većinski, samo prosu i na onu manjinu Hrvata koji su se služili kajkavskim književnim jezikom. Gajeva je jezična zasluga u tome što je sve Hrvate ujedinio u jednom književnom jeziku. (Stjepan Babić)

Osnutkom hrvatske države 1991. i proglašenjem hrvatskoga jezika službenim na njezinu državnom teritoriju temeljem članka 12. Ustava Republike Hrvatske hrvatski je jezik nakon gotovo 80-godišnjega tvornoga i nominalnoga zatiranja u dvjema jugoslavenskim državama ustavnopravno vraćen samomu sebi i svojim govornicima. (Nataša Bašić)

Pokret za obranu hrvatskoga jezika započeo je djelovati 1910. godine i djeluje do danas zbog silnih nasrtaja Srba, unitarista i jugoslavena na hrvatski jezik. U obranu hrvatskoga jezika stali su hrvatski jezikoslovci: Nikola Andrić, Jozo Dujmušić, Antun Šimčika, Kruno Krstić,

Blaž Jurišić, Stjepan Ivšić, Radoslav Katičić, Dalibor Brozović, Stjepan Babić, Zlatko Vince, Tomislav Ladan...

Zbog nasrtaja neprijatelja hrvatske države, hrvatskoga jezika i hrvatskoga identiteta borba nije završena, već se nastavlja! Da je tvrdnja točna pokazuje *Deklaracija o zajedničkom jeziku iz 2017.* godine. To je novi nasrtaj na hrvatski standardni jezik (pročitaj crticu o hrvatskom standardnom jeziku)! Nema zajedničkoga jezika već dva različita jezika (hrvatski i srpski). Hrvatski jezik jedinstven je sa svoja tri dijalekta: čakavski, kajkavski i štokavski.

Sabor je donio odluku da se svake godine obilježavaju **Dani hrvatskoga jezika** od 13. do 17. ožujka u spomen na Deklaraciju koja je pročitana 13., a objavljena 17. ožujka (1967.).

U Ustavu Republike Hrvatske (članak 12.) piše: „**U Republici Hrvatskoj u službenoj je uporabi hrvatski jezik i latinično pismo.**” Nažalost, hrvatska država ne štiti hrvatski jezik u praksi jer dopšta kršenje zakona.

Izvori: Benedikta Zelić-Bučan, Stjepan Babić, Zlatko Vince, Radoslav Katičić, Nataša Bašić, Josip Bratulić, Stjepan Damjanović, Dalibor Brozović...

6. Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika

“Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika” objavljena na prvoj stranici zagrebačkog tjednika “Telegram – Jugoslavenske novine za društvena i kulturna pitanja”, godina 8., broj 359., 17. ožujka 1967. godine.

Tekst “Deklaracije” sastavljen je u prostorijama Matice hrvatske tjedan dana prije objave. Sastavili su ga znanstvenici, književnici i kulturni radnici: Miroslav Brandt, Dalibor Brozović, Radoslav Katičić, Tomislav Ladan, Slavko Mihalić, Slavko Pavešić i Vlatko Pavletić. Upravni odbor Matice hrvatske tekst je prihvatio 13. ožujka 1967. te ga dao na potpisivanje. “Deklaraciju” je potpisalo osamnaest hrvatskih znanstvenih i kulturnih ustanova. Tekst deklaracije moguće je naći na adresi:

<http://ihij.hr/iz-povijesti/deklaracija-o-nazivu-i-polozaju-hrvatskog-knjizevnog-jezika/50/>

Slika 1. Naslovnica tjednika Telegram iz 1967.

Zatiranje hrvatskog standardnog (književnog) jezika “Novosadski sporazum” (1954.) i “Pravopis” (1960.).

Godine 1954. na sastanku hrvatskih i srpskih jezikoslovaca u Novom Sadu unitarističkim je političkim pritiskom potpisan Novosadskim sporazum. Nedorečenošću svojih odredaba sporazum je omogućavao proizvoljna tumačenja te srpskom jezikoslovlju služio kao oruđe u pokušajima srbizacije hrvatskoga jezika i pravopisa. Sporazumom je dogovoreno da službeni naziv jezika na prostoru četiriju jugoslavenskih republika mora biti dvočlan u obliku srpskohrvatski ili hrvatsko-srpski jezik s dvama izgovorima – ijekavskim i ekavskim, te dvama pismima, ćirilicom i latinicom. Dakle, Novosadskim je sporazumom hrvatski jezik izjednačen sa srpskim te se govorilo o jednom jeziku s dvama varijantama, ijekavskom i ekavskom i dvama pismima, ćirilicom i latinicom. Za taj jedinstveni, hibridni, jezik izrađuju se zajednički jezični priručnici, a jedan od njih, kolokvijalno poznat kao “Novosadski pravopis”, a zapravo “Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika” tiskan je 1960. godine u dvama inačicama.

Hrvatsko je izdanje tiskano latiničnim pismom i ijekavskim govorom, a srpsko izdanje ćiriličnim pismom i ekavskim govorom. U pravopisu se, koji zamjenjuje dotadašnji Boranićev pravopis, zamjećuje terminološka težnja za srpskom dominacijom i srbizacijom te internacionalizacijom. Propisuje se zamjena hrvatskih naziva sklonidba, sprezanje, umanjenica, uskličnik, točka i sl. internacionalizmima deklinacija, konjugacija, deminutiv i srbizmima uzvičnik, tačka.

Po donošenju “Novosadskog sporazuma” 1960. godine u školama je vršen pritisak, kao i na medije te državnu upravu. Dolazi do “zabranjivanja i sustavnoga potiskivanja tzv. kroatizama, odnosno svih hrvatskih razlikovnih značenja” (Frančić, 2013: 100). Jezična unitarizacija vodi do izrađivanja i rječnika suvremenoga jezika dviju matica (Matica hrvatske i Matica srpske) naslova “Rječnik hrvatskosrpskoga književnog jezika” u dvjema inačicama, hrvatskoj latiničnoj i srpskoj ćiriličnoj. Umanjivajući i zanemarujući razlike između dvaju različitih jezika rječnik je davao iskrivljenu sliku o odnosu hrvatskoga i srpskoga jezika te je nametnut privid jezičnoga jedinstva. Primjerice, “uza svaku riječ hrvatskoga strukovnog, znanstvenog ili općeg jezika koja se razlikovala od srpskoga, stavljala se srpska istovrijednica i obratno, čime je dobiven hibrid kojim se nikada nigdje nije govorilo” (Frančić, 2013: 100). Ista autorica navodi primjer: azot: gas, plin bez boje i mirisa, jedan od glavnih sastojaka vazduha, zraka. Matica je hrvatska vođena ovakvim primjerima nakon objavljivanja dvaju svezaka (od A – F i od G – K) odustala od daljnjega izdavanja dok je Matica srpska objavila cjelovit rječnik, (Frančić, 2013: 100). Rječnik je izazvao “buru negodovanja”, a pored stručnih propusta najveća je zamjerka upućena Rječniku da za volju fikcije o jezičnom jedinstvu i zajedničkom rječničkom blagu nije poštovao osobitosti varijanata, koja svaka postoji kao sustav. “Time je kap prevršila mjeru”, navodi Moguš (1995: 204), a rad na Rječniku dviju Matica u Hrvatskoj je najprije usporen, a potom i obustavljen, (Moguš, 1995: 204). Sve nepovoljnijim položajem hrvatskoga jezika raslo je i nezadovoljstvo Hrvata. Tomu su dakako doprinijeli ovi rječnici te “Novosadski pravopis” koji je bio na službenoj snazi sve do “Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika” 1967.

“...Srpski se jezik preko vojske, diplomacije i saveznih institucija – pošte, državnih glasila i biltena, knjiga, radija i televizije – nametao kao državni jezik na cjelokupnom jugoslavenskom području.

Državni je aparat formalnu izjednačenost jezičnoga imena srpskohrvatski / hrvatskosrpski svakodnevno pretvarao u sadržajnu, koja je nerijetko graničila s provokativnošću.

Tako je godine 1957. na Radio-Zagrebu zabranjena poraba hrvatskih naziva za mjesece (siječanj, veljača, ožujak ...) te poraba hrvatskih riječi poput tisuća, skladba, skladatelj.

Prosvjedovao je glavni urednik Jezika Ljudevit Jonke, pozivajući se na zaključke Novosadskog sporazuma, pa je tradicionalno hrvatsko nazivlje vraćeno (Uredništvo Jezika, 1956. – 1957.). Dogovoreni zajednički beogradsko-zagrebački informativni program bio je uređivan tako da su svake večeri u 22 sata glavne vijesti bile iz beogradskoga studija na ekavici...” (Nataša Bašić)

Zbog velikosrpskog nasilja hrvatski potpisnici su povukli svoje potpise s takozvanog sporazuma (Novosadskog dogovora). Nije bilo dogovora, tekst je bio pripremljen prije skupa, a na skup su pozvani samo pojedinci po izboru organizatora.

“Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika” ukazala je na neodrživ položaj hrvatskog književnog jezika (ne samo jezika) u unitarnoj državi SFRJ. Ukazala je na zatiranje hrvatskog identiteta i ugrožavanje opstojnosti hrvatskoga naroda.

Autori “Deklaracije” iskoristili su poziv na javnu raspravu o promjenama Ustava SFRJ-a iz 1963. godine koji je uputila Savezna skupština SFRJ-a te je njihov tekst usmjeren na promjenu 131. članka Ustava u kojemu piše o sinonimskoj uporabi dvaju dvočlanih naziva jezika, tj. srpskohrvatski odnosno hrvatskosrpski.

Deklaracija – drugi hrvatski narodni preporod!

Josip Pavičić “Deklaraciju” će nazvati drugim narodnim preporodom. Ona je postala povijesni dokument. “Formalni je povod za “Deklaraciju” bila promjena saveznog Ustava. “Deklaracija” je Ustavni amandman kojim se tražilo da se “savezni zakoni i drugi opći akti saveznih organa objavljuju u autentičnom tekstu na četiri književna jezika naroda Jugoslavije: srpskom, hrvatskom, slovenskom, makedonskom”, (Babić, Brozović, Hekman, 1997: 146). Postojećim se Ustavom propisivala upotreba slovenskog, makedonskog te hrvatskosrpskog/srpskohrvatskog jezika. Povod su bile ustavne promjene, no pravi su razlog bile sve nepodnošljivije prilike u kojima je živio hrvatski jezik i narod koji se hrvatskim jezikom služio. Hrvatski je jezik planski i namjerno bio potiskivan, a prostor nacionalnih sloboda sužavan. U duhu Novosadskoga sporazuma govorilo se o jedinstvu hrvatskoga i srpskoga jezika te se sustavno radilo na nestajanju i posljednjih znakova hrvatske jezične posebnosti. Otpora je Novosadskom sporazumu bilo i ranije, a poveo ga je jedan od njegovih kreatora, Ljudevit Jonke. No tek je “Deklaracija” svojim autoritetom postignutim u prestižnim hrvatskim kulturnim i znanstvenim ustanovama, politici uništavanja hrvatskoga jezika stala na kraj. Pokazala je da je otpor antihrvatskoj agresiji moguć i mada su posljedično žrtve bile strašne, rezultat je bio velik. Hrvatska se kultura, pa prema tome i sama Hrvatska, uspravila, i ništa ju više nije moglo slomiti, navodi Pavičić.

“Deklaracija” se jezičnim stilom uklapa u političku retoriku vremena i bijes koji je izazvala kod tadašnjih vlastodržaca razumljiva je zbog rušenja unitarističkoga koncepta. Dio “Deklaracije” koji posebno govori o tomu svakako je ovaj: “U skladu s gornjim zahtjevima i objašnjenjima potrebno je osigurati dosljednu primjenu hrvatskoga književnog jezika u školama, novinstvu, javnom i političkom životu, na radiju i televiziji kad se god radi o hrvatskom stanovništvu, te da službenici, nastavnici i javni radnici, bez obzira otkuda potjecali, službeno upotrebljavaju književni jezik sredine u kojoj djeluju.”

Nakon objave „Deklaracije“ komunistička vlast je započela bjesomučnu kampanju protiv hrvatskih intelektualaca i Matice hrvatske. “Deklaracija” se čitala u školama, na sveučilištu, u institucijama i po partijskoj naredbi bila osuđena. Završni udar na autore i Maticu hrvatsku zbio se početkom 1972. godine kada su hrvatski intelektualci uhićeni i utamničeni, a Matica hrvatska zabranjena.

“Deklaracija” je danas povijesni čin iznimno važan u povijesti ugnjetavanoga hrvatskog jezika i naroda koji je ishodio pobjedu u borbi za vlastita državna, nacionalna pa time i jezična prava. “Deklaracija” je po svom objavljivanju do danas ostala u kulturno-povijesnoj memoriji hrvatskoga naroda kao važan dokument i proglas u borbi za samobitnost i samosvojnost hrvatskoga naroda jer se jezično pitanje u višenacionalnoj Jugoslaviji uvijek odnosilo i na nacionalno pitanje. U spomen na donošenje “Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika” prema odluci Hrvatskoga sabora, svake se godine u ožujku održavaju Dani hrvatskoga jezika i u sklopu njih jezične manifestacije i kulturni događaji.

Prva javna rasprava o “Deklaraciji” održat će se tek 23 godine nakon njezina objavljivanja, i to 22. prosinca 1990. godine u Tovarniku. Jezično-književnu manifestaciju organizirao je tovarnički Ogranak Matice hrvatske pod nazivom “Čovjek bez jezika gubi svoje ime”, a na javnoj su raspravi sudjelovale brojni pojedinci iz hrvatskoga kulturnog i znanstvenog života: Petar Šegedin, Nedjeljko Fabio, Stjepan Babić, Dubravko Jelčić, Josip Pavičić, Božidar Finka, Milan Moguš, Zvonimir Balog, Tomislav Durbešić, Stjepan Godić, Kazimir Klarić, Ivan Rogić Nehajev, Vladimir Rem te Milan Bičanić (Grčević, 2011: 41).

Novi nasrtaji na hrvatski jezik, nakon osamostaljenja

Dana 16. ožujka 1998. godine bilo je osnovano Vijeće za normu hrvatskoga jezika pri Ministarstvu znanosti i tehnologije sa sjedištem u Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje. To Vijeće je bilo ukinuto, tri godine nakon osnutka, za vrijeme “lijeve” vlade Ivice Račana.

Promjenom stranke na vlasti vladajuće strukture ponovno je imenovano Vijeće 2005. **Koje je promjenom stranke na vlasti ponovno ukinuto 8. svibnja 2012. Odlukom ministra znanosti (Željko Jovanović), obrazovanja i športa.**

To je bio novi udar na hrvatski standardni jezik od strane neokomunističkih kadrova.

„Ovom odlukom ukinuto je jedino državno mjerodavno tijelo koje je imalo skrbiti o hrvatskom jeziku, a kad se iz struke izbace stručnjaci, onda se otvara prostor nestručnjacima, amaterima i politikantima.” (komentar profesorice Sande Ham)

Nasrtaji na hrvatski jezik ni danas ne prestaju. Potomci komunista, unitarista i neprijatelja hrvatske države i naroda organizirali su skup (2017.) s ponovnim pokušajem stvaranje jedinstvenog jezika na balkanskom prostoru ne želeći prihvatiti da je hrvatski jezik jedinstven i da nema zajedničkog jezika.

Atak na hrvatski standardni jezik je Deklaracija o zajedničkom jeziku iz 2017. godine. Mrzitelji samostalne hrvatske države napisali su Deklaracija o zajedničkom jeziku, 2017. godine, zaboravljajući da je politički projek zajedničkog jezika davno propao. Tko negira hrvatski standardni jezik? Autori Deklaracije o zajedničkom jeziku i organizatori skupa u Sarajevu neprijatelji su hrvatske države i njezina kulturnoga identiteta.

Zajednički jezik nikada nije postojao u stvarnosti. Politički projekt – nametanje zajedničkog jezika, nametanje srpskoga jezika i pravopisa Hrvatima propao je. Projekt zajedničkoga jezika je velikosrpski projekt, projekt stvaranja Velike Srbije.

Pedeset godina nakon “Deklaracije” potomci komunističke i unitarističke ideologije vrše i dalje nasilje nad hrvatskim jezikom u javnom govoru, u javnim medijima i na društvenim mrežama. Nažalost, hrvatske državne institucije koje bi trebale brinuti o hrvatskom jeziku im to dopuštaju.

Hrvatski jezik i srpski jezik imaju neke dodirne točke, ali radi se o dva različita jezika i pokušaj da se nametne zajednički jezik je apsurdan. Ustupci Ljudevita Gaja i hrvatskih “vukovaca” u vrijeme Austro-Ugarske Monarhije iskorišteni su za nametanje srpskoga jezika Hrvatima, što je i sam Ljudevit Gaj shvatio.

Objava “Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika” bila je početak **Hrvatskoga proljeća**, ponovnog nacionalnog osvještavanja Hrvata i novi zamah u borbi za hrvatsku opstojnost i samostalnost pa je potrebno o tom činu ponovno pisati i govoriti.

Prof. dr. Marko Samardžija, predstojnik Katedre za hrvatski standardni jezik na Odsjeku za kroatistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, autor je knjige: *“Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika 1967.–2017.”*

Izvori: Josip Pavičić, Nataša Bašić, Berislav Jandrić, “Deklaracija...”, internet i drugi.

7. Zlatna formula hrvatskog jezika ČA –KAJ –ŠTO

Zlatna formula hrvatskoga jezika ča-kaj-što sažima i predočava na jednostavan i razumljiv način poput oznaka (eng. *brand*) bit hrvatskoga jezika kao trojstvenoga ili tropletnoga jezika, sastavljenoga od triju dionica (stilizacija ili idioma/narječja) – čakavske, kajkavske i štokavske. *Zlatna formula ča-kaj-što proistječe iz svega što jest hrvatski jezik i upućuje na njegovu cjelovitost. (akademik Radoslav Katičić)*

Dr. Drago Štambuk, liječnik, književnik, hrvatski diplomat utemeljio je 1991. godine u Selcima na otoku Braču svehrvatsku jezično-pjesničku smotru *Croatia rediviva ča-kaj-što* (na ideji trojstvenosti hrvatskoga jezika). Štambuk je autor „Zlatne formule hrvatskoga jezika ča-kaj-što“. Formula pokriva prošlost hrvatskoga jezika i stožer je oko kojega se mora graditi hrvatski jezični identitet pa je Drago Štambuk predložio upis (2011., 2013. i 2016.) Zlatne formule hrvatskoga jezika na listu nematerijalne kulturne baštine Republike Hrvatske. Dva puta je bio odbijen, treći pokušaj je potvrdno riješen:

Povjerenstvo za nematerijalnu baštinu Ministarstva kulture RH donijelo je 29. studenoga 2019. rješenje kojim se “Zlatna formula hrvatskoga jezika ča-kaj-što” proglašava kulturnim dobrom te stavlja na štućenu Nacionalnu listu nematerijalne baštine.

Drago Štambuk o hrvatskom jeziku i Zlatnoj formuli hrvatskoga jezika ča-kaj-što:

“Bečki izbor štokavice (Srbin Vuk Karadžić, Slovenac Jernej Kopitar, austrijska balkansko-imperijalna politika) predodredio je štokavicu kao jezik kojim će se jezično ujediniti Južni Slaveni, izbacio drastično čakavicu i kajkavicu iz javne i službene uporabe, smanjio hrvatske preduvjete za vlastitu političku integraciju favorizirajući politiku južnoslavenskoga „prisajedinjenja“ pod vodstvom Srbije. (Vuk navodi: „Svi su štokavci Srbi, svi kajkavci Slovenci, samo su čakavci Hrvati.“) Odbacivši svoju blistavu jezičnu priču (čakavica, kajkavica), Hrvati su pod utjecajem iliraca i vukovaca – Gaja, Daničića, Maretića i drugih – krenuli radikalno smjerom dezintegracije, što je ostavilo razdjelnice i rane na hrvatskome jezičnom i nacionalnom biću koje ni do dana današnjega nisu zacijelile.”

“Hrvatska je kompleksna zemlja, s tri jezična idioma, tri pisma, stoljećima ugnjetavana i tlačena, tako da ono što zovem, preslagivanjem (resetiranjem) odnosa prema hrvatskom jeziku u nedavno stečenoj slobodi, jača i ujedinjuje domovinu na najbolji i najplemenitiji mogući način.”

“Hrvatski jezik trojedan je u svojoj naravi, a ča-kaj-što njegova je najvažnija mantra koju valja učiti u školama i preko nje dolaziti do više jezične potencije. Gradit nam je jezik postupno i osjetljivo, jer ne bi bilo dobro, što i ne želim, da Hrvati preko noći postanu nepismeni. Spomenuto Rješenje na mala vrata uvodi Zakon o jeziku, svojevrsan zakon koji predočava

hrvatski onakvim kako je jedino moguće i potrebno dajući mu centripetalnu, okupljajuću moć pod stožerom Zlatne formule i upire u njegovu izvjesniju budućnost.”

“Zlatna formula vraća hrvatski jezik samome sebi i iznutra ga snaži računajući na cjelovitost njegove blistave leksičke i drugih pričuva, dajući smjernice, odvajajući ga od Gajevih / Vukovih zasada i namjera, te dekontekstualizira od ilirskoga koda i brani od geopolitičkih presizanja.”

“Hrvatski se jezik trebao prvo integrirati unutar sebe, a ovako je preuzevši štokavicu (koja se, moram priznati, u standardu sjajno dokazala) preskočio fazu čiji nedostatak bolno osjećamo i danas. Ispraviti nam je prošle i krive odluke, ali ne nasilno, već oprezno otvarajući se čakavskome i kajkavskome, te puštajući da, makar leksikom, oplemenjuju književni standard na način primjeren vremenu i hrvatskim nacionalnim potrebama.”

Akademik Radoslav Katičić podržao je „Zlatnu formulu hrvatskoga jezika ča-kaj-što“ („Ča-kaj-što" Kolo, 2. /2014.):

“Niz upitnih zamjenica ča-kaj-što doista jest to: zlatna formula hrvatskoga jezika. Te upitne zamjenice tu ne stoje same za sebe, nego stoje svaka od njih za čitavo narječje hrvatskoga jezika za koje je takav lik upitne zamjenice karakterističan, kako se to i inače uobičajilo u našem jezikoslovlju, još tamo od Antuna Mažuranića, starijega brata Ivanova, koji je položio temelje hrvatskoj dijalektologiji i slavističkoj poredbenoj akcentologiji. Hrvatski jezik, to je čakavski, kajkavski i štokavski sa svim obilježjima svakoga od tih narječja u njihovu suodnosu povijesno izraslu u općem razgovornom jeziku hrvatske jezične zajednice i osobito u svoj povijesnoj protezi hrvatskoga književnog jezika. Tek kada se čakavskoj dijalektalnoj boji pridruže i kajkavska i štokavska, imamo pred sobom hrvatski jezik u svoj njegovoj potpunosti.”

Akademik Katičić je u svom osvrtu u Kolu pisao o opismenjivanju Hrvata i razvoju hrvatskoga književnoga jezika.

A to je činjenica da u hrvatskoj jezičnoj zajednici niiti jedan dijalekt nikada nije uzet i uzdignut da bude književni jezik, kako nas se uči da mora biti, da jedino može biti. Hrvatski književni jezik naprosto nema hrvatske dijalekatske osnove. To je tako, sasvim očito tako, koliko god je protivno onomu što europsko jezikoslovlje od druge polovice 19. stoljeća naučava i još prodornije sugerira. Sasvim smo natopljeni takvim gledanjem i takvim shvaćanjem. Čini nam se da i ne može biti drukčije.

“Tu se lijepo pokazuje kako je ča-kaj-što doista zlatna formula hrvatskoga jezika. Ona naime obuhvaća i hrvatski standardni jezik koji se na površan pogled čini kao da je samo što, a nimalo ča i kaj. Tako nam ga u našem školovanju i prikazuju. Ali taj standardni jezik nije

drugo nego dijalektalna stilizacija s dosljedno provedenim novoštokavskim ijekavskim dijalekatskim obilježjima. Ta stilizacija polazi i od područja kaj, i od područja ča, a i kad polazi od područja što nije ista s nikojim organskim štokavskim govorom, nego je upravo to što jest: dijalekatska stilizacija. Stoga formula ča-kaj-što obuhvaća i hrvatski standardni jezik, i obuhvaća ga upravo onako kako hrvatskomu standardnom jeziku valja pristupati. A u školi nas uče pristupati mu drukčije, kao vrlo isključivoj ijekavskoj novoštokavštini.”

“Zlatna formula ne opisuje samo i upućuje, ona je nama velik izazov. Izazov da u skladu s njom, slijedeći ju, odnjegujemo i izgradimo svoju izražajnost. Književni jezik, pa tako i standardni, nije dijalekt. Ima već više desetljeća otkako to znamo, pa i rado o tome govorimo, ali je nekako teško povući sve zaključke koji slijede iz toga. A oni su dalekosežni. Kazuju nam da naš standardni jezik nije izveden ni iz kojega narodnoga govora, ni iz kojega zaseoka. On je izveden iz sve cjeline hrvatskoga pisanja i jezičnoga stvaranja sve to potječe od neprimjerenoga idejnog uokvirenja konačne standardizacije hrvatskoga književnog jezika kojim su ju uokvirili hrvatski vukovci za vladavine bana Khuena Héderváryja. U toj smjesi prisutno je i shvaćanje po kojem je dijalekt manje vrijedan od jezika, nešto kao njegov oblik koji nije punovrijedan. Po tome se samo jezici, a ne dijalekti, uzimaju doista ozbiljno. Stoga, kada se danas čuje da je čakavski odnosno kajkavski – jezik, a ne dijalekt, to se obično koji čakavac odnosno kajkavac zauzima za dostojanstvo svojega materinskoga govora. Imaju naravno pravo. I čakavski i kajkavski jest jezik, i to hrvatski. Narječja i njihovi dijalekti imaju svi njegovo puno dostojanstvo, i u živom govoru i u razgovoru i u knjigama, kako nam svjedoči cjelovita povijest hrvatske književnosti i sve pismenosti.

Kad jednim pogledom obuhvatimo sav prostor i svu povijest hrvatskoga jezika pokazuje se da se čakavski, kajkavski i štokavski javljaju poglavito jedan u dodiru s drugim: supostoje jedan s drugim, razgraničuju se jedan od drugoga, pretapaju se jedan u drugi, povezuju se jedan s drugim. Onaj tko govori da čakavski, kajkavski i štokavski treba gledati svako za sebe, tj. da oni ne tvore zajednički hrvatski jezik, taj govori protiv svega iskustva i potpuno nepovijesno. Ne valja se stoga uopće dati zbunjivati time. (akademik Radoslav Katičić)

Rješenje Ministarstva kulture (izvod):

“Zbog svoje iznimne važnosti u očuvanju hrvatskoga identiteta i prenošenju baštine upis u Registar kulturnih dobara RH „zlatne formule hrvatskoga jezika ča-kaj-što” kao sredstva prenošenja i očuvanja baštine i identiteta nadređeno je svim dosadašnjim i pojedinačnim upisima, ne isključuje ih, nego im upravo otvara pristup listi zaštićenih kulturnih dobara, potiče prepoznavanje i skrb oko govora za koje ne bi bilo interesa ili mogućnosti poticanja na očuvanje i prenošenje.”

Izvori: Drago Štambuk (Jezik, narod.hr), Radoslav Katičić (Kolo), Rješenje Ministarstva kulture od 29. studenoga 2019.

8. Arheološki lokaliteti u Hrvatskoj

Arheološki lokaliteti u Hrvatskoj, 22 lokaliteta, 349 arheoloških nalazišta

- **Osječko-baranjska županija**, 22 lokaliteta (Batina – Gradac, Cesta Kneževi Vinogradi – Zmajevac, Lug – Gradina, Osijek – više lokaliteta, Petrijevci, Viškovci i ostali)
- **Vukovarsko-srijemska županija**, 17 lokaliteta (Bapska – Gradac, Ilok, Sotin, Vinkovci – više lokaliteta, Vučedol, Vukovar i ostali)
- **Brodsko-posavska županija**, 11 lokaliteta (Dolina, Mačkovac, Slavonski brod – više lokaliteta, Utvrda Bijela stijena i drugi)
- **Požeško-slavonska županija**, 7 lokaliteta (Alilovci, Ivandol, Rudina, Tulnik i drugi)
- **Virovitičko-podravska županija**, 11 lokaliteta (Humljani, Lipovac, Suhopolje, Virovitica – više lokaliteta i drugi)
- **Bjelovarsko-bilogorska županija**, 10 lokaliteta (Bijela, Čazma, Gornji Borki, Orovački vinogradi, Sirač i drugi)

Slika 1. Biskupija, Sv. Marija

Slika 2. Arhološki lokalitet Bribirska glavica

- **Koprivničko-križevačka županija**, 9 lokaliteta (Brezovljani, Kalnik, Koprivnica, Virje i drugi)
- **Međimurska županija**, 5 lokaliteta (Čakovec, Lopatinec, Štrigova i drugi)
- **Varaždinska županija**, 8 lokaliteta (Humšćak Gornji Hum, Lonja, Ludbreg, Varaždinske Toplice i drugi)
- **Krapinsko-zagorska županija**, 8 lokaliteta (Donja Stubica, Krapina, Lobor, Stari grad Kostelgrad i drugi)

- **Grad Zagreb i Zagrebačka županija**, 15 lokaliteta (Budinjak, Donje Orešje, Stari grad Žumberak, Vrbovec, Zračna luka Pleso, Žumberak i drugi)
- **Sisačko-moslavačka županija**, 23 lokaliteta (Banova Jaruga, Kutina, Sisak – više lokaliteta, Stari grad Jelengrad, Stari grad Zrin, Topusko i drugi)
- **Karlovačka županija**, 10 lokaliteta (Bukovlje, Lasinja, Rijeka Kupa, Stari grad Drežnik, Viničica Josipdol i drugi)
- **Istarska županija**, 37 lokaliteta (Dvigrad Kanfanar, Fažana, Motovun, Pazin, Poreč, Pula, Savudrija, Umag, Vrsar i drugi)

- **Primorsko-goranska županija**, 22 lokaliteta (Brbat, Cres, Krk, Novi Vinodolski, Osor, Vrbnik i drugi)

- **Ličko-senjska županija**, 13 lokaliteta (Caska, Karlobag, Otok Pag, Senj, Smiljan, Udbina i drugi)
- **Zadarska županija**, 25 lokaliteta (Biograd na Moru, Ljubač, Nin, Silba, Starigrad Paklenica, Vir, Vrana, Zadar, Zaton i drugi)
- **Šibensko-kninska županija**, 19 lokaliteta (Biskupija – Crkvina, Bribir, Burnum, Kaprije, Kornati, Knin i drugi)
- **Splitsko-dalmatinska županija**, 60 lokaliteta (Bol, Cista Velika, Kaštela – više lokaliteta, Lovreć, Omiš, Solin – više lokaliteta, Split – više lokaliteta, Hvar, Vis i drugi)
- **Dubrovačko-neretvanska županija**, 16 lokaliteta (Čepikuće, Dubrovnik – više lokaliteta, Korčula, Trsteno i drugi).

Izvori: Hrvatski arheološki godišnjak, 10/2013., Ministarstvo kulture RH

9. HRVATSKA BAŠTINA – Najpoznatiji arheološki lokaliteti u Hrvatskoj

Arheološki lokaliteti u Hrvatskoj, 8 podgrupa:

- **Ilirski arheološki lokaliteti**, 11 lokaliteta (Hvar, Hum, Mljet i ostali)
- **Novovjekovni arheološki lokaliteti**, 4 lokaliteta (Bilina, Klokoč, Nutjak i Stari grad Prekoveršac)
- **Prapovijesni arheološki lokaliteti**, 50 lokaliteta (Smilčić, Gradina na Brijunima, Hušnjakovo brdo, Mujina pećina, špilja Vindija, Veternica, Vučedol i ostale)
- **Ranokršćanski arheološki lokaliteti**, 12 lokaliteta (Biranj, Eufrazijeva bazilika, Salona, Vižula i ostali)
- **Rimski arheološki lokaliteti**, 44 lokaliteta (Amfiteatar u Puli, Amfiteatar u Saloni, Augustov hram, Bijaći, Dioklecijanova palača, Dioklecijanov akvedukt, Jadera, Rimske ceste, Varvaria i ostali)

- **Srednjovjekovni arheološki lokaliteti**, 11 lokaliteta (Bijaći, Biranj, Stari grad Vrana, Stonske zidine, Virgrad i ostali)
- **Starogrčki arheološki lokaliteti**, 6 lokaliteta (Epetij, Far, Issa, kula Maslinovnik, Starogradsko polje i Tragurij).
- **Starohrvatski arheološki lokaliteti**, 22 značajnija lokaliteta (Bijaći, Crkva Blažene Djevice Marije u Solinu, Crkva sv. Donata u Zadru, Crkva sv. Dunata na Krku, Crkva sv. Križa u Ninu, Crkva sv. Spasa na vrelu Cetine, Crkva sv. Trojice u Splitu, Pralik Gospe Velikoga Zavjeta i ostali).

Ukupno 160 značajnijih lokaliteta, više od 350 poznatih arheoloških lokaliteta na području Republike Hrvatske.

Treba još dodati arheološko bogatstvo u hrvatskome dijelu Jadrana, preko 450 podmorskih lokacija. U Zadru je centar podvodne arheologije u Hrvatskoj, Odjela za podvodnu arheologiju Arheološkog muzeja Zadar te međunarodni UNESCO-ov Centar za podvodnu arheologiju.

Ministarstvo turizma tiskalo je publikaciju o najboljim arheološkim lokalitetima u Hrvatskoj koji su otvoreni turističkoj javnosti. Publikacija je rezultat suradnje Ministarstva turizma RH, Arheološkog muzeja u Zagrebu te stručnjaka u području arheologije i turizma.

Hrvatska arheološka baština obuhvaća djela koja pripadaju europskoj i svjetskoj baštini. Publikacija je obuhvatila dvadeset destinacija u Hrvatskoj koji su dostupni turistima, s visokom razinom turističke atraktivnosti i opremljenosti. Reprezentativne destinacije jesu:

priobalje: Pula, NP Brijuni, Kvarner: Rijeka i Krk, Kvarner: Lošinj i Cres, Zadar, Nin, Solin i Vid.

kontinentalna Hrvatska: Krapina, Zagreb – Ščitarjevo (Velika Gorica), Varaždinske Toplice, Sisak, Vinkovci i Vukovar.

UNESCO odredišta: Poreč, Šibenik, Trogir, Split, Hvar i Dubrovnik.

- **Hušnjakovo kod Krapine** svjedoči o burnom životu ovoga kraja najbrojnijom i najbogatijom zbirkom neandertalskoga čovjeka u svijetu

- **Muzej vučedolske kulture** vješto predstavlja prapovijesna otkrića, proizvodnju prve bronce na svijetu, kola na četiri kotača, keramiku i mnogo drugoga
- **Vinkovci**, kao 8.000 godina nastanjen prostor s najstarijim pronađenim indoeuropskim kalendarom, ali i rodno mjesto dvaju rimskih careva *Valensa* i *Valentijana* te bogato nalazište 36 kg srebrnih predmeta iz rimskoga doba
- **Hvarsko Starogradsko polje** s jedinstvenom starogrčkom parcelacijom na Sredozemlju koja se i danas poštuje
- **Arheološki lokaliteti na Brijunima**, na **Kvarneru**, u **Ščitarjevu kod Zagreba**, **Varaždinskim Toplicama**, **Burnumu kod Šibenika**, svjedoče o svakodnevnom životu i starih Rimljana
- **Rijeka, Vukovar, Krapina, Lošinj** i drugi s izuzetnim suvremenim primjerima prezentacije i interpretacije arheološke baštine
- **Pula** s najviše cjelovitih starorimskih spomenika, među kojima posebno mjesto zauzima Amfiteatar, šesti po veličini među očuvanima u svijetu
- **Split s Dioklecijanovom palačom**, kao najznačajnijim spomenikom kasnoantičke arhitekture uopće
- **Vid kod Metkovića**, s nalazom najbrojnije skupine mramornih kipova rimskih careva ikada pronađene na prostoru Rimskog Carstva
- **Reprezentativni biskupski kompleks u Poreču**, kao odraz zlatnog Justinijanovog doba s mozaicima Eufrazijeve bazilike iz 6. st., gdje se prvi put u povijesti pojavljuje prikaz Bogorodice u središnjoj glavnoj apsidi
- **Salona i Zadar** svjedočanstvo su rimskodobnog, ali i ranokršćanskog procvata kreativne energije, posebice kroz starohrvatsku predromaničku arhitekturu koja predstavlja važnu kariku u razvoju svjetske kršćanske sakralne arhitekture.

Izvori: Hrvatski arheološki godišnjak, 10/2013., Ministarstvo turizma - 20 top arheoloških destinacija Hrvatske, dr. Smiljan Gluščević

10. Samostan benediktinki u Zadru

Benediktinke Sv. Marije u Zadru su od 27. do 29. listopada 2016. proslavile 950. obljetnicu darovnice hrvatskoga kralja Petra Krešimira IV. kojom je on na Božić 1066. g. u Šibeniku svojoj sestri Čiki, obnoviteljici samostana Sv. Marije, darovao posjede u Zadru i njegovoj okolini, a samostan Sv. Marije uzeo je pod svoju zaštitu osiguravši mu 'kraljevsku slobodu'.

Smatra se da su samostan osnovali benediktinci iz Sv. Krševana već prije 906.; u natpisu uklesanom u kamen spominje se opatica Lampridija 920. g., a u samostanskom rukopisu spominje se opatica Agape 1050. Samostan Sv. Marije neprestano živi od 1066. do danas.

Nakon što je postala udovica, Čika je obnovila benediktinski ženski samostan Sv. Marije, a kao opatica naslijedila ju je njezina kći Vekenega. Bilo je to doba velike moralne obnove, kada je jačao molitveni život u samostanima i tako donosio duhovni napredak čitavom društvu. Čika je u samostan primala plemenitaške kćeri, utemeljila je ondje biblioteku, a sačuvan je i njezin osobni časoslov iz kojeg je svakodnevno molila. Napisan je u zadarskom skriptoriju Sv. Krševana kao prvi europski molitvenik za osobne potrebe.

Petar Krešimir IV. daruje Čiki crkvicu '*sancte Marie Minoris ante portam Bellate*' oko koje Čika počinje podizati samostan. Posjedi koje su stjecale opatice i koludrice samostana Sv. Marije i danas daju plod, održala se i tradicija poučavanja (Osnovna glazbena škola sv. Benedikta i dječji vrtić).

Slika 1. Čikin križ (MJ)

Ženski **benediktinski samostan sv. Marije** u Zadru iz 1066. nalazi se uz crkvu sv. Marije na istočnoj strani nekadašnjega rimskog foruma. Čika je u samostan donijela dva himnarija i jedan časoslov. Himnariji su zagubljeni, a **časoslov je sačuvan i čuva se u Bodleyanskoj knjižnici u Oxfordu.**

Čikina kći **Vekenega (negdje Većenegra)**, nakon tragične pogibije svoga muža Dobroslava, ulazi kao redovnica u samostan sv. Marije oko 1072. Vekenega je kao poglavarica i prva Čikina nasljednica na opatskoj stolici znala koristiti velike političke promjene u Hrvatskoj krajem 11. stoljeća nagovorivši novoga kralja Kolomana da novčano podupre njezinu veliku građevinsku djelatnost na dovršenju trobrodne bazilike 1091. i podizanju novih samostanskih objekata. Uz kraljevsku pomoć uspjela je podići samostansku vijećnicu – vjerojatno najljepši presvođeni romanički prostor u Hrvatskoj – i veleban romanički zvonik koji nosi Kolomanovo ime i godinu 1105. Na zvoniku je na četiri kapitela uklesano Kolomanovo ime u spomen ulaska u Zadar 1102. godine. U kapeli u katu zvonika ima i ostataka zidnih slika iz 12. stoljeća. Vekenega je umrla 27. rujna 1111., a latinski stihovi koji ukrašavaju njezinu grobnicu u samostanskoj vijećnici (kapitulu) pravi su biseri domaće latinske poezije.

Godine 1507. Korčulanin Nikola Španić podiže pročelje i južni bočni zid crkve kao i glavni portal u renesansnom stilu. U unutrašnjosti je bogata barokna štukatura iz 1744.

U II. svjetskom ratu samostan i crkva su srušeni u anglo-američkom bombardiranju Zadra. Crkva sa samostanom te zvonik i kapitul obnovljeni su tijekom poslijeratne obnove Zadra.

Samostanski arhiv čuva vrlo vrijednu zbirku povelja u kojima se spominju hrvatski kraljevi 11. stoljeća.

Zajedno sa samostanom rasla je i kulturna i umjetnička baština koju su koludrice kroz duga stoljeća očuvale i u Drugom svjetskom ratu, branile je po cijenu života ne odavši tajnu gdje je blago pohranjeno. Sada je to sakralno blago izloženo u Stalnoj izložbi crkvene umjetnosti koju je Miroslav Krleža nazvao *'Zlato i srebro Zadra'*. Koludrice su čuvarice te izložbe i brinu o predstavljanju eksponata posjetiteljima među kojima su relikvijari, kipovi, slike svetaca i zlatovezi od 8. do 18. st.

Kada su u Drugom svjetskom ratu crkva Sv. Marije, samostan i kapitularna dvorana razoreni zapaljivim bombama, kao svjedok povijesti i romaničkog graditeljstva ostao je zvonik s natpisom iz 1105. g. koji je izgrađen o trošku hrvatsko-ugarskog kralja Kolomana. Osim što je sačuvano sakralno blago, sačuvani su i brojni spisi i pergamene koje bilježe hrvatsku povijest, a sada se čuvaju u Arhivu zadarskih benediktinki. Među mnogim dragocjenim spisima, tu se čuva i Kartular sv. Marije iz 11. st. u kojemu je darovnica hrvatskoga kralja Petra Krešimira IV.

Stalna izložba crkvene umjetnosti ("Zlato i srebro Zadra")

Stalna izložba crkvene umjetnosti u Zadru postavljena je u sklopu crkve i samostana benediktinki sv. Marije 1972. Zbirka je osnovana 1967. i ima oko 200 predmeta: kamene skulpture, slikarstvo, drvorezbarstvo, zlatarske radove, križeve, kaleže, ciborije, pokaznice, relikvijare (u obliku ruke, poprsja, pokaznice, pacifikali, kanonske tablice, okove ikona i drugo, vez, crkveno ruho i čipke). Radi se o kapitalnom objektu hrvatske kulture.

Izložba "Zlato i srebro Zadra" postavljena je u osam dvorana, na oko 1200 m² prostora. Sestre benediktinke sačuvale su blago tijekom stoljeća, tijekom Drugoga svjetskog rata i u Domovinskome ratu.

Posebno vrijedni izlošci su:

- križić – relikvijar (enklopion) iz 7./8. stoljeća poznat (pogrešno) kao Čikin križić
- relikvijari sv. Aroncija i sv. Jakova iz 9. stoljeća

- srebrni relikvijari u obliku ruku optočeni dragim kamenjem od kojih je najstariji onaj iz 12. stoljeća
- relikvijari u obliku poprsja od kojih najstariji potječu iz 14. stoljeća
- mnoštvo križeva
- ikone kojih ima od 13. stoljeća
- kamena krstionica, dio ambona katedrale i drugi kameni ulomci iz 12. i 13. stoljeća
- gotičke skulpture
- slike koje su slikali majstori kao što su Vittore Carpaccio ili Palma Mlađi.

Čikin križ, zalog vjere i ufanja, potječe iz 8. Stoljeća. Vjerojatno ga je netko donio iz Svete zemlje. *Križ je načinjen od lijevanog i pozlaćenog bakra, a zapravo je kutijica u obliku križa s kopčom za vješanje. Na prednjoj strani prikazano je Kristovo raspeće i četiri poprsja evanđelista, a na poledini ženski lik orans, moliteljica Bogorodica, s četiri svetice. Draž i misterij Čikina križa nije u njegovoj materijalnoj vrijednosti, već u činjenici da je sačuvan kroz 13 stoljeća kao zalog vjere i ufanja.*

Njezin epitaf, nadgrobni natpis, u latinskim heksametrima, ide među najljepše latinske natpise 11. stoljeća. U jednoj ispravi hrvatski kralj Krešimir IV. opaticu Čiku nazvao je svojom sestrom (*»soror mea Cicca«*) ne misleći pritom vjerojatno samo na duhovno srodstvo te historičari slute u tom nazivu tijesnu vezu između hrvatske dinastije i ugledne zadarske obitelji priora Madija, kojoj su pripadale Čika i Vekenega.

Otkriće Marijana Grgića

Marijan Grgić (1929. – 1980.) otkrio je rukopisne molitvenike koje je s razlogom pripisao Čiki i Vekenegi. Marijan Grgić bio je teolog, kulturolog, muzikolog i povjesničar umjetnosti. Bio je kao župnik zauzet za pjevanje u Svetoj Stošiji jednako kao i za proučavanje i prezentiranje zadarske kulturne baštine, poznatoga zlata i srebra, ali i knjiga, glazbe i slikarstva. Organizirao je izložbu *Zlato i srebro Zadra* u Zagrebu (1972.), a bio je i voditelj i ravnatelj znamenite *Stalne izložbe crkvene umjetnosti* u Zadru. Otvorio je svojom knjigom vrata svestranom proučavanju književnosti, umjetnosti, glazbe, obrta.

Nastojanjem njegova prijatelja, Josipa Kolanovića, jednako kao i zajedničkim snagama nakladnika – Hrvatskoga državnog arhiva, Kršćanske sadašnjosti i Matice hrvatske, Ogranka u Zadru, tiskan je tekst znamenite Grgićeve disertacije i kritički tekst Čikina i Većeneginina

časoslova (*Dva rukopisna časoslova samostana redovnica Svete Marije u Zadru*) i još k tome faksimilirano izdanje (*preslik*) Čikina časoslova iz Oksfordske knjižnice (*Liber horarum Cichae abbatissae*, MS Can Lit. 277).

Grgić je posebice opisao Čikin časoslov te ga usporedio sa sličnim kodeksom njezine kćeri i drugim kodeksima slična sadržaja, ali iz novijih vremena. Notni zapisi u tim kodeksima bili su tema njegove magistarske radnje, obranjene u Engleskoj, a opis i značenje Čikina časoslova (*Liber horarum*) doktorske radnje koju je obranio na zagrebačkom Filozofskom fakultetu 1976.

Od analize zadarskih rukopisa, prvenstveno časoslova opatice Čike, ali i slična časoslova opatice Većenege, zatim *Osorskog evanđelistara* i drugih najstarijih kodeksa, Marijan je Grgić širio prostor istraživanja na vrijeme u kojem su kodeksi napisani opisujući duhovnu klimu stvaralaštva u vremenu kad su oni nastali. A nastali su u prijelomnom razdoblju europske kršćanske civilizacije nakon prvoga tisućljeća.

Za Čikin je časoslov utvrdio da je bio napisan prije nego što je Čika stupila u samostan (dakle oko 1060). Čikin časoslov ujedno je i najstarija sačuvana knjiga takve vrste u katoličkom svijetu. Osobni molitvenik u kasnijim je stoljećima postao dio osobnoga prestiža. Čikin časoslov napisan je u benediktinskom skriptoriju Svetoga Krševana krasnom beneventanom, s mnogo inicijala, u bojama i s ukrasom od zlata. O zadarskom podrijetlu knjige govore dijelovi sadržaja obaju časoslova, posebice godovi smrti ubilježeni u kalendar koji je doduše nastao ranije, u 9. stoljeću, a postankom je vezan uz šire područje sjeverne Hrvatske i Hrvatskoga primorja. Za Zadar su oba kodeksa vezana oblicima osebujna beneventanskog pisanja nota u napjevima, kao i samim tekstovima pojedinih himana. Većenegin je časoslov, dakako, mlađi, a on pokazuje kako se brzo i ustrajno Bogorodičin kult širio i utvrđivao na našem prostoru. Časoslovi opatica Čike i Većenege pokazuju svojim tekstovima kako je Zadar u 11. stoljeću bio na bogatu raskrižju crkvenih utjecaja s Istoka i sa Zapada te da se u njemu nisu samo prepisivali kodeksi nego su i sastavljane molitve i oficiji (Josip Bratulić).

11. Stonske zidine

Zidine u Stonu čine obrambeni zid i jedan od najvećih srednjovjekovnih fortifikacijsko - urbanističkih pothvata u ukupnoj dužini od 5,5 km. Povezuju Ston i Mali Ston. Nakon Kineskoga zida, najdulji su sačuvani fortifikacijski sustav na svijetu. Sastoje se od tri tvrđave (Veliki Kaštio, Koruna i Podzvizd), 41 kula (10 okruglih i 31 četvrtasta), 7 polukružnih bastiona (Sokolić, Arcimon u Stonu, tri bastiona Velikog Kaštela, bastion Podzvizda i malostonski Arcimon) i četiri predziđa (istočno i jugozapadno u Stonu, jedno pred Malim Stonom i jedno pred Korunom) te jarka ispunjenoga vodom koji je opasivao zapadni, južni i istočni bok Stona.

Nakon što je 1334. Dubrovačka Republika stekla Pelješac, bila joj je potrebna zaštita grada Stona. Prvo je izgrađen Veliki zid dugačak oko 1200 m. Vodio je preko vrha brda Podzvizda i, zatvarajući cijeli poluotok, završavao je kulama na obalama Stonskoga kanala i Malostonskoga zaljeva. Na tim su mjestima, još u 14. stoljeću, izgrađene dvije planirane urbane jezgre Ston (*Castrum Istius maris*) i Mali Ston (*Castum Ilius maris*).

Obrambeni zid pojačali su gradnjom triju tvrđava. Bile su to Veliki Kaštio (izravno štitio solane), Koruna (u Malom Stonu) i Podzvizd (na brdu iznad Stona). Kasnije je izgrađena četrdeset jedne kula te sedam bastiona. Na utvrdama radili su graditelji: Mihač i župan Bunić iz redova domaćih prvih projektanata, te Talijani Onofrio iz Napulja i Bernandin iz Parme, Francuz Olivier i Firentinac Michelozzo, protomajstori Juraj Dalmatinac i Paskoje Miličević pri usavršavanjima do kraja XV. stoljeća.

Ston je opasan 980 metara dugim zidinama u obliku nepravilnoga peterokuta s ojačanim uglovima okrunjenim polukružnom tvrđavom Podzvizd na istoimenome brdu. Najisturenija tvrđava (Veliki Kaštio, zvan i Kaštel sv. Jeronima), tik ispred grada, čuvala je luku. Zidana je 1357. g. Zidine su imale veliku važnost jer su branile grad i solanu koja je Dubrovačkoj Republici bila od velike važnosti.

Malostonske zidine su u obliku pravilnoga četverokuta. S kopnene strane građene su od 1336. do 1347., a s morske do 1358. godine. Tada su podignuta i Lučka vrata s kasno-romaničkim kipom Sv. Vlaha. Na obali je kula Toljevac sagrađena 1478. godine.

Stonske zidine stradale su u velikome potresu 1667., a dio je srušen 1874. godine. Zidine su izgubile svoju važnost nakon propasti Dubrovačke Republike (1808.) pa je kamen korišten kao građevinski materijal. Austrijanci su prodavali kamen kao građevinski material, a topove su odnijeli i rastalili. Tijekom Drugoga svjetskog rata Njemci i Talijani prilagođavali su zidine svojim vojnim potrebama. Godine 1945. zidine su zaštićene Zakonom o zaštiti spomenika. Nova oštećenja Stonskih zidina nastala su tijekom Domovinskoga rata i potresa 5. rujna 1996. Stonske zidine sanirane su i rekonstruirane te su dio naše kulturne baštine.

Lukša Beritić (1889. – 1969.), jedan od suosnivača i prvi predsjednik Društva prijatelja dubrovačke starine, pokrenuo je 1952. godine inicijativu za obnovu Stonskih zidina te je mnogo

napravio za obnovu i prezentaciju Stonskih zidina. Prilikom otvaranja obnovljenih Stonskih zidina otkrivena je spomen-ploča Lukši Beritiću.

Zavod za zaštitu spomenika kulture i Društvo prijatelja dubrovačke starine rade na izradi projekata obnove dubrovačkih, cavtatskih, molunskih i stonskih zidina te Sokol-grada.

Slika 1. Stonske zidine

Stonske zidine imale su obrambenu ulogu do početka 19. st. , a danas su dio graditeljske svjetske baštine.

Izvori: Stonske zidine – hrt.hr, Sanda Dičak/T.V., Josip Buljan

12. Hrvatski pleter

Pleterna ornamentika reljefna je dekoracija čiji osnovni element, jednotračni ili višetračni prutić, tvori najrazličitije kombinacije ornamenata u koje su ponekad upleteni stilizirani biljni motivi te životinjski i ljudski likovi. Pleter je uglavnom naziv za predromanički ukras arhitektonskih pojedinosti i crkvenoga namještaja u razdoblju od 8. do 11. st. Kao takav bio je prevladavajući ukras u središnjoj i sjevernoj Italiji te u Hrvatskoj (u tzv. starohrvatskoj umjetnosti).

Pleter je geometrijski ukras neprocjenjive vrijednosti. U njemu se vidi harmonija, složenost i zamršenost života. Pleter se koristi od prapovijesti te u helenističkoj, rimskoj, bizantinskoj, islamskoj i kršćanskoj umjetnosti. Nalazi se (nešto drugačiji) u sjevernoj i srednjoj Italiji, Španjolskoj, Irskoj, Egiptu, Armeniji, Gruziji... Simbolika: *U prapovijesti valovitom crtom prikazivala se voda, božanska sila (Život). Dvije isprepletene valovite crte predočuju spajanje i sjedinjenje muške i ženske vode koje također nisu samo igra ukrasa nego je to sjedinjenje životnih snaga koje opet daju život i to novi život.*

Starohrvatske pletere nalazimo gotovo posvuda gdje je hrvatska kultura imala veći ili manji utjecaj, uglavnom u i na crkvama koje su građene predromaničkim hrvatskim slogom u razdoblju od 9. do 12. st. te u i na ranohrvatskim samostanima iz istog razdoblja. **Hrvatski pleter, znan i kao troplet geometrijski je ukras svojstven starohrvatskoj kulturi.**

Motivi tih pletera preuzeti su iz antičke umjetnosti (valovi, troprute pletenice, pentagrami, mreže rombova ...), no dok su u antici ti ornamenti služili samo kao okvir, u predromanici oni ispunjavaju cijelu površinu.

Slika 1. Krstionica splitske katedrale (MJ)

Pronađeni spomenici predromaničke skulpturne ornamentike na istočnoj obali Jadrana (Dalmacija) dokazuje snažnu graditeljsku i klesarsku djelatnost velikoga broja majstora i radionica. Na sjeveru Hrvatske nađene su, do sada, samo dvije skulpture ornamentike: jedna u Loboru i jedna kraj Iloka.

Hrvatski pleter prepoznatljivi je dio kulture, umjetnosti, tradicije i običaja hrvatskoga naroda, hrvatski brend. U predromaničko i romaničko doba (od 9. do 11. stoljeća) pleterom su ukrašavani gotovo svi dijelovi starohrvatskih crkava - arhitravi, ciboriji, pluteji, okviri okana i vrata, zabati i crkveni namještaj.

Najljepši primjerci nalaze se u crkvama u Biskupiji i Uzdolju pokraj Knina, u Ždrapnju i Žažviću pokraj Bribira, u Rižincima kod Solina te u Splitu i Zadru. Među prve primjerke s pletenim uresom uklesanim u kamen ubrajaju se natpisi knezova Branimira i Muncimira iz 11. stoljeća! ("Povijest uklesana u kamenu", Željko Krnčević)

Pleterni ukras gotovo je jedini ukras starohrvatskih crkava od 9. do 11. stoljeća. To je najčešće pletenica od tri trake – troplet, ali pojavljuju se ukrasi i s dvije ili samo jednom trakom. Iz crkava prešao je na svečane povelje, grbove i sl. te ga se smatra izrazitim nacionalnim znakom i hrvatskom posebnosti.

Izvori: culturenet.hr, Krunimir Dvorski

13. Zelena potkova

potkova ili **Lenucijeva (Lenuzzijeva) potkova** naziv je za urbanističku cjelinu koja se sastoji od sedam trgova – perivoja i jednoga parka u Donjem gradu u Zagrebu. U drugoj polovici 19. stoljeća formirao se urbanistički i građevinski Donji grad, zamišljena je Zelena potkova ili tzv. Lenucijeva potkova koja je Zagrebu dala atribut modernoga grada. Zelenu potkovu čine trgovi: Trg Nikole Šubića Zrinskoga, Trg Josipa Jurja Strossmayera, Trg kralja Tomislava, Trg dr. Ante Starčevića, Trg Marka Marulića, Trg Antuna i Vladimira Mažuranića te Trg Republike Hrvatske i Botanički vrt. Unutar okvira potkove nalaze se Trg Petra Svačića (Snačića) i Trg Petra Preradovića. Iz ptičje perspektive podsjeća na potkovu.

Na ideji stvaranja Zelene potkove radili su Milan Lenuci, Rupert Melkius i Adolf Hudovski. Prednacrt je napravljen 1882. godine, a nova regulatorna osnova napravljena je 1887.

Milan Lenuci (1849. – 1924.), zagrebački arhitekt i urbanist, rođen je u Karlovcu. Diplomirao je na Visokoj tehničkoj školi u Grazu. Kao voditelj Građevinskoga ureda grada Zagreba od 1892. imao je veliku ulogu u realizaciji ideje Zelene potkove pa neki Zelenu potkovu nazivaju i Lenucijeva potkova. Uredio je Tomislavov trg i oblikovao Starčevićev, Marulićev i Mažuranićev trg početkom 20. st. Dao je snažan autorski doprinos razvoju grada Zagreba. Umro je u Zagrebu 1924.

Urbanizacija Donjega grada započinje novim javnim prostorima: Novim trgom (danas Trg Nikole Šubića Zrinskog) i Zapadnim trgom (danas Trg Republike Hrvatske). Novi trg, prvi javni prostor južno od Harmice, nastaje 1826. Početkom šezdesetih godina devetnaestoga stoljeća prostor južnije od Harmice bio je zagrebačka periferija s oranicama, pašnjacima, vrtovima i vinogradima. Na području današnjega Zrinjevca održavao se stočni sajam do 1866. Godine 1865. izrađena je Prva regulatorna osnova Zagreba u kojoj je predstavljen Novi trg – Trg Nikole Šubića Zrinskog. (Trg je ime po Nikoli Šubiću Zrinskom dobio 1866.).

Ideja Zelene potkove formulirana je prvi put 1882. tekstem i nacrtom. Nova regulatorna osnova Zagreba (1887./1888.) potvrđuje ideju o perivojskom okviru središta Donjega grada. Utvrđena su tri dijela zelenog okvira: Istočni (Trg Nikole Šubića Zrinskoga, Akademski trg, Trg Franje Josipa I.), Južni (Botanički vrt, Trg dr. Ante Starčevića) i Zapadni perivoj (Sveučilišni trg, Trg Mažuranića, Trg Marka Marulića).

Zelena potkova predstavlja najznačajniji urbanistički zahvat u povijesti hrvatske arhitekture i gradogradnje. Hortikulturno uređeni trgovi nazvani su "potkova" jer su formirani u obliku slova "u", pri čemu s južne, istočne i zapadne strane okružuju središte zagrebačkoga Donjega grada. Karakteristična je po reprezentativnim javnim zgradama i privatnim palačama s kraja 19. i početka 20. stoljeća.

Istočni perivoj

Sedamdesetih godina 19. stoljeća donesena je konačna odluka o preseljenju sajmišta s Trga Nikole Šubića Zrinskog na Zapadni trg koji se od 1878. naziva Sajmište. Odlučeno je da se uredi istočni perivoj.

Slika 1. Umjetnički paviljon

Uređenje je trajalo tri godine, od 1870. do 1873. Više puta perivoj je preuređen, a 1893. dobiva oblik koji i danas ima. **Trg Nikole Šubića Zrinskog, Zrinjevac**, spada u najljepše zagrebačke parkove. Na obodima trga izgrađene su reprezentativne zgrade, a južno je izgrađena zgrada Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti te zgrada Kemijskoga laboratorija i stvoren je novi trg, **Akademički trg (Trg Jurja Josipa Strossmayera)**. Godine 1895. utvrđen je **Trg Franje Josipa I. (danas Trg kralja Tomislava)** od Akademičkog trga do željezničkog kolodvora. Umjetnički paviljon sagrađen je 1896.

Zapadni perivoj

Akademijski savjet Sveučilišta zahtijevao je (30. srpnja 1882.) da se stočno sajmište ukloni i da se trg uredi kao perivoj te preimenuje u Sveučilišni trg jer se odlukom Zemaljske vlade, od 1. listopada 1882. godine, Sveučilište seli s Gornjega grada u zgradu kojoj je prvotna namjena bila da bude bolnica (bila je iznajmljena tvornici duhana). Trg je 1888. dobio ime **Sveučilišni trg** jer se u zgradu današnjega rektorata seli Sveučilište. Izgrađena je Obrtna škola, Zemaljski muzej, Dom Hrvatskog sokola i Kola. Sjevernu stranu zapadnoga perivoja čine Mažuranićev trg i Trg Marka Marulića. Na Mažuranićevom trgu se, osim drugih značajnih zgrada, nalazi i zgrada Trgovačko-obrtničke komore uz koju je bila i zgrada njezinoga muzeja. Zapadnom perivoju pripada Trg Khuen- Hedervaryja (danas Rooseveltov trg). Na tom trgu izgrađen je Školski forum (na poticaj Izidora Kršnjavoga) koji je svečano otvoren kada i novo Narodno zemaljsko kazalište 1895. za vrijeme posjeta cara Franje Josipa I.

Zapadnu stranu Zagrebačke zelene potkove zatvara prema Savskoj ulici Rooseveltov trg s tzv. **Školskim forumom (Kraljevskom realnom gimnazijom odnosno Donjogradskom gimnazijom)** te Trg Republike Hrvatske čijim središtem dominira zgrada **Hrvatskog narodnog kazališta**, dok se sa sjeverne strane ističe Hrvatski učiteljski dom, a s južne strane

Obrtna škola (danas Muzej za umjetnost i obrt) koja je godine 1887./1892. izgrađena prema projektu arhitekta Hermanna Bolléa. Najstarija zgrada na trgu je zgrada **Kraljevskog sveučilišta Franje Josipa I.** Bila je građena za bolnicu Sestara Milosrdnica.

Južni perivoj

Realizacija ideje južnoga perivoja započinje izgradnjom Botaničkoga vrta, 1884. godine. Botanički vrt jedini je pejzažni perivoj u sklopu Lenucijeve potkove. Na istočnoj strani Botaničkoga vrta formiran je **Trg dr. Ante Starčevića**; nalazi se jugozapadno od Tomislavovog trga. Trgom dominira zgrada Starčevićevog doma s pročeljem okrenuta prema jugu.

Južni perivoj nastavlja se Mihanovićevom ulicom s hotelom Esplanada (1922./1925.), Središnjim uredom za osiguranje radnika, Poslovnom upravom kraljevske ugarske državne željeznice kao i drugim značajnim zgradama te **Botaničkim vrtom** i **Trgom Marka Marulića** sa zgradom **Sveučilišne knjižnice (danas Državni arhiv)**.

Snješka Knežević, zagrebačka povjesničarka umjetnosti, urbanističku cjelinu koja ima oblik potkove naziva „Zelena potkova“.

Izvori: Snješka Knežević, Lenuci i „Lenucijeva potkova“; Zagreb.info i drugi

14. HRVATSKA BAŠTINA – Park Maksimir

Park Maksimir nastao je na rubnim dijelovima Zagreba krajem 18. i u prvoj polovini 19. stoljeća. Osnivač parka Maksimir bio je zagrebački biskup **Maksimilijan pl. Vrhovac de Ehrenberg et Rakitovec (1752. – 1827.)**.

Slika 1. Karta Parka Maksimir (MJ)

Park Maksimir proglašen je prirodnom rijetkošću godine 1948. Rješenjem je zaštićeno 316 hektara prostora s gospodarskim zgradama, oranicama i šumom. Godine 1964. Park Maksimir proglašen je spomenikom parkovne arhitekture te je zaštićeno kulturno dobro.

Park je podignut na južnim obroncima Medvjednice. Nastao je krčenjem autohtone šume hrasta lužnjaka i običnog graba. Zagrebački biskup Maksimilijan pl. Vrhovac odlučio je 1787. da na mjestu stare biskupske šume napravi park za odmor i rekreaciju građana grada Zagreba. Biskup Vrhovac zamislio je da se napravi park u francuskom stilu.

Park Maksimir svečano je otvoren za građanstvo 1794. godine. Maksimir je dobio ime po svom osnivaču, biskupu Maksimilijanu Vrhovcu (Maksimilijanov mir ili skraćeno Maksimir). Za vrijeme biskupa Vrhovca napravljena je prva faza izgradnje parka. Nakon njegove smrti rad na oblikovanju parka nastavio je **biskup Aleksandar Alagović (1760. – 1837.)** koji je radio na prozračivanju parka i formiranju livada. Njegovo djelo nastavio je **nadbiskup Juraj pl. Haulik de Varallya (1788. – 1869.)**.

Biskup Juraj pl. Haulik je 1838. započeo s uređivanjem parka Maksimir; angažirao je strane stručnjake. **Franz Schücht** projektirao je paviljone, kao i ostale građevine u parku Maksimir. U tom periodu podignuti su *paviljon Kišobran* (danas se na njegovu mjestu nalazi *Mogila*), *paviljon Bellevue*, *Pučki hram* (danas se na njegovu mjestu nalazi **kapelica sv. Jurja sagrađena 1863. godine**), *paviljon Glorieta*, *paviljon Jeka* (jedini sačuvani paviljon u parku Maksimir sagrađen 1840. godine), zatim *Ribarska koliba*, *Mirna koliba*, *Brezova koliba*, *Holandska kućica*, *Švicarska kuća* (1842.), *Vratareva kućica* (1847.), *Vidikovac* (Kiosk sagrađen 1843. godine) i *Gostionica* (danas **restoran Maksimilijan**, sagrađena oko 1860. godine).

U čast nadbiskupa Haulika 1839. godine naziv perivoja je promijenjen u Jurjaves, a nakon njegove smrti vraćen mu je stari naziv Maksimir.

“Park Maksimir je oblikovan u stilu engleskog perivoja u vrijeme kada se u Europi pojavljuje romantizam, pa se elementi novog stila primjenjuju i u prostornoj kompoziciji parka.

U kompoziciji kreiranja parka vješto je iskorištavana prirodna visinska razlika terena koja je naglasila njegovu plastičnost, kao i izmjena prostranih livadnih površina s pojasa šuma i s dekorativnim nasadima, što je njegova iznimna oblikovna vrijednost i osobitost.”

Park Maksimir prvi je javni park u jugoistočnoj Europi, ali i jedan od prvih u svijetu. Do tada su se podizali samo privatni, javnosti nedostupni perivoji uz plemićke dvorce i kraljevske rezidencije. U vrijeme osnivanja bio je jedan od najvažnijih parkovnih ostvarenja tadašnje Austrougarske Monarhije.

U parku su utočište našle mnogobrojne biljne i životinjske vrste. Zabilježeno je više od sto vrsta ptica; ističu se ptice dupljašice. *Zanimljiv je podatak da je u parku Maksimir gustoća populacija crvenoglavog djetlića (*Dendrocopos medius*), vrste ugrožene u europskim razmjerima, jedna od najvećih u svijetu. Značajne su i druge vrste životinja vezane uz stare šume, poput vjeverica te nekih vrsta šišmiša, inače globalno ugrožene skupine životinja.*

Maksimir ima mnoštvo zgrada koje su zaštićeno kulturno dobro.

Vidikovac, još se naziva i **Kiosk**, izgrađen je u razdoblju od 1841. do 1843. godine, prema projektu Franza Schüchta. Vidikovac je simbol parka Maksimir; posebno je zaštićeno kulturno dobro. Vidikovac je središte iz kojega se račvaju putovi. Visok je 17 metara i ima dva kata. U prizemlju je okružen trijemom iznad kojega je terasa. Terasa su ograđene rešetkastom ogradom od kovana željeza.

Novi ljetnikovac Biskupa Haulika u dvorištu crkve Sv. Jeronima spomenik je kulture. Ne zna se tko je projektirao Ljetnikovac i kada je točno sagrađen; pretpostavlja se da je sagrađen 1855. Danas Ljetnikovac služi kao Župni ured župe sv. Jeronim. Zgrada je dobro održana i pravi je povijesni biser.

Na samom ulazu u park Maksimir nalazi se **Vratareva kućica**. Sagrađena je 1847., a voditelj građevinskih radova bio Leopold Philipp.

Paviljon jeka. Jedini sačuvani paviljon je Paviljon Jeka; poznat je i pod nazivom Latern-tempel. Sagrađen je 1840. godine, a autor nacrtu bio je Franz Schücht. Izgrađen je u čast božici Eho, a zadnju obnovu doživio je godine 2001. Posebno je atraktivan upravo zbog uspješnog odbijanja zvukova.

Švicarska kuća, djelo Franza Schüchta, dovršena je 1842.; nazivaju je i Tirolska kuća. *Krasi je drveni balkon, a u kući se nalazi Haulikov salon izrađen od drvene oplata te izrezbarenog baroknog stropa.* Obnovljena je 2005. godine.

Malo dalje od Vidikovca nalazi se spomenik u obliku piramide, **obelisk**. *Obelisk je djelo kipara Josepha Käschmanna, a postavio ga je nadbiskup Juraj Haulik godine 1843. u čast završetka radova na parku Maksimir. Na pročelju stoji metalna ploča s tekstom na latinskom jeziku u kojem je nadbiskup Haulik naveo svoje pobude za uređenje parka Maksimir. Ispod se nalazi kamena ploča na kojoj je prijevod metalne ploče:*

‘Na pomoć potrebnima, koji se nisu odali neradu, mirnim građanima kao poticaj za korisnije i ugodnije obrađivanje zemlje, na ures metropole, a isto tako za diku domovine i dušama umornim od javnih poslova i zbilje života, da se osvježe nedužnim nasladama prirode, ove je lugove, kojih uređenje odavna želio, a nedavno donekle i pokušao zajedno s okolnim poljem tijekom vieše godina s veseljem urediti i prema prilikama ukrasiti i o tome dao postaviti ovaj skroman dokaz Juraj Haulik, biskup zagrebački, kraljev namjesnik banske časti godine spasa 1843.’

Kapelica sv. Jurja sagrađena je između 1862. i 1864. na mjestu Narodnog hrama.

Ljetnikovac biskupa Haulika napravljen je prema nacrtu Franza Schüchta 1839./

1840. godine. Odmah do Ljetnikovca nadbiskupa Haulika nalaze se njegove gospodarske zgrade, **Svilana i Pčelinjak** (sagrađene su 1853. godine).

U parku se nalaze stoljetne hrastove šume, livade, 5 jezera i potoci. Zimi je i klizalište na zamrznutim jezerima. Park Maksimir je gradska oaza mira, mjesto za odmor, meditaciju, rekreaciju, dječju igru i za upoznavanje životinja u zoološkom vrtu. Zoološki vrt je otvoren 1925. godine.

Danas park Maksimir zbog svoje iznimne vrijednosti, uživa dvostruku zaštitu: Zakonom o zaštiti prirode zaštićen je kao spomenik parkovne arhitekture, a Zakonom o zaštiti i očuvanju

kulturnih dobara zaštićen je kao kulturno dobro i upisan u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske.

15. Mirogoj

Mirogoj, zagrebačko gradsko groblje, utemeljeno je 1873., a službeno otvoreno 6. studenoga 1876. Prvi ukop bio je 1. studenoga 1876. Mirogoj spada u najljepša groblja u Europi. To je lijepi park i umjetnička galerija na otvorenome. Mirogoj se naziva i hrvatski Panteonom zbog velikoga broja poznatih osoba koje su sahranjene na Mirogoju. Arhitekt **Herman Bollé**, jedan od najplodnijih arhitekata koji su djelovali na području Hrvatske, napravio je nacрте za Mirogoj.

Stara zagrebačka groblja postala su pretijesna pa je grad Zagreb tražio novu lokaciju za gradsko groblje. Nakon smrti **dr. Ljudevita Gaja** (1872.) njegovo imanje je bilo na dražbi pa ga kupuje grad Zagreb, 24. siječnja 1873. s namjerom da se tamo napravi gradsko groblje.

Najvažniju ulogu u izgradnji i uređenju Mirogoja imao je zagrebački graditelj i obnovitelj Hermann Bollé. Po Bolléovim nacrtima izgrađene su: arkade, mrtvačnica, kapela Krista Kralja, kapela na pravoslavnom dijelu groblja te mnogobrojni spomenici. Najpoznatiji dio su svakako mirogojske arkade koje su građene čak trideset i osam godina (1879. – 1917.). Građene su po uzoru na talijanska renesansna groblja, imaju 20 kupola, a zanimljivo je da su trebale biti izgrađene oko cijelog Mirogoja, no zbog pomanjkanja novčanih sredstava taj projekt nikada nije ostvaren. Koliko je Bolléov projekt bio kvalitetan i dobro izveden svjedoči činjenica da u velikom potresu 1880. godine (čiji je epicentar bio na Medvednici) arkade nisu pretrpjele niti najmanje oštećenje.

Slika 1. Mirogojske arkade (MJ)

Za razliku od starih zagrebačkih groblja koja su bila u vlasništvu crkava, vlasnikom Mirogoja postala je gradska općina. Ubrzo nakon otvorenja Mirogoj je dobio Statut skupnog groblja koji ga označuje kao opće skupno groblje za pripadnike svih vjeroispovijesti.

Vanjski dio uređen je kao engleski park bez grobnih mjesta, a unutarnji je namijenjen pokapanju mrtvih. Groblje je prema vjeroispovijesti bilo podijeljeno na četiri dijela: za pokapanje sljedbenika katoličke, pravoslavne, protestantske i židovske vjeroispovijesti. Između pojedinih vjerskih groblja nije bilo dopušteno podizanje ograda. Na mirogojskim kupolama ravnopravno su postavljeni katolički križ, pravoslavni križ i židovska zvijezda.

Kompleks Mirogoj najveći je i najvrjedniji spomenik zagrebačke arhitekture devetnaestoga stoljeća. Stilski sasvim u duhu svoga vremena, Mirogoj je spomenik visokog i kasnog historicizma. Kao uzor poslužila su talijanska renesansna groblja. Izbor renesanse – odnosno neorenesanse – kao stila uobičajena je praksa kada je riječ o grobljima, jer je jasnoća i čistoća renesanse izrazito pogodna za grobnu arhitekturu. Oslanjanje na renesansu vidljivo je u arhitektonskom oblikovanju, ali i u odabiru i načinu korištenja materijala.

Glavni materijal je opeka, a podnožja, vijenci i neki elementi arhitektonske plastike izvedeni su u kamenu. Sve su kupole prekrivene bakrenim limom. Važno je naglasiti da je Bollé posegnuo za vrlo suvremenim, tada posve novim konstrukcijama – za čelikom i armiranim betonom.

Mrtvačnica

Gradsko poglavarstvo je 1884. godine odlučilo sagraditi mrtvačnicu. Iste je godine Bollé izradio nacрте, a gradnja je dovršena 1886. godine. Mrtvačnica je smještena izvan arkada, u odvojenom šumarku stare šume, sjeverozapadno od glavnog ulaza u groblje. Bollé ju je projektirao kao samostalni objekt, oblikovno u skladu s arkadama.

Projekt izgradnje Mirogojskog krematorija napravljen je 1928., a otvoren je 1985. godine.

Pravoslavna kapela sv. Petra i Pavla

“Pravoslavna kapela je podignuta 1891. godine, prema projektu Hermana Bolléa. Građevina je u potpunosti centralnog tlocrta, malih dimenzija, ali ipak monumentalna. Stilski je kapela tipično djelo Bolléova eklekticizma - možemo je opisati kao neobizantski ('pravoslavni') stil, koji se očituje u naglašenoj centralnosti i dominaciji kupole. Opremu kapele izradila je Obrtna škola, Ikonostas je oslikao Robert Auer, a klesarske radove izveo je Ignjat Franz.”

Kapela Krista Kralja

“Posljednja u nizu velikih mirogojskih zdanja gradila se crkva Krista Kralja. Tek 1906. godine zatražilo je gradsko poglavarstvo od Bolléa nacрте za središnju kapelu. Bollé je prvo zamislio da kapela bude smještena na samom ulazu – između prva dva paviljona. Nacрти su prihvaćeni 1913. godine, ali uz promjenu smještaja kapele. Prihvaća se prijedlog da se kapela uvuče u prostor groblja, te Bollé nacрту dodaje arkade u obliku potkove koje spajaju kapelu s postojećim arkadama i tako definira arhitektonsku cjelinu, a ispred kapele oblikuje unutarnji trg. Zbog nedostatka novca, kriznog stanja u Monarhiji i Prvoga svjetskoga rata, gradnja

kapele počinje tek 1927. godine i izvodi se prema nacrtu Bolléa, koji je tada već mrtav. Dovršio ju je 1929. godine graditelj Rauscher. U suterenu crkve je kriptna s grobnicama, a glavna razina crkve viša je oko dva metra od okolnog tla. Kapela je centralnog tlocrta s pročelnim trijemom i velikom apsidom na koju se, s istočne strane – odnosno prema groblju – nastavljaju sakristija i pomoćne prostorije. Središnji prostor kapele nadsvođen je visokim tamburom i kupolom na pandantivima. U četiri ugla smještena su zavojita stubišta, zaključena ugaonim tamburima i kupolama. Pročelje je oblikovano kao portik s četiri stupa koji nose arhitrav i timpanon. Izgradnjom Crkve Krista Kralja kao konačnog glavnog akcenta, zaokružena je Bolléova arhitektonska ideja velikog gradskog groblja, a crkva i iznutra i izvana dominira prostorom cjelokupnog Mirogoja.”

Na groblju Mirogoj nalaze se i vrijedni spomenici umjetnika: Ivana Meštrovića, Antuna Augustinčića, Roberta Frangeša-Mihanovića, Ivana Rendića, Vanje Radauša i drugih.

Mirogoj je, osim po arhitekturi, prepoznat po uređenosti i hortikulturi.

Izvori: Željka Čorak, Mladen Fučić, Vladimir Maleković, Tomislav Premerl, Ivan Trčak...

16. Viteške igre (Sinjska alka i Trka na prstenac)

Sinjska alka hrvatska je viteška igra koja se održava svake godine u nedjelju u prvoj trećini mjeseca kolovoza u Sinju u spomen na godišnjicu obrane Sinja od turskog osvajača (14. kolovoza 1715.).

Diljem Dalmacije održavala su se viteška nadmetanja pa tako i u Sinjskoj krajini. U prošlosti se alka trčala prigodice i po dva puta godišnje i u različito vrijeme. Alka je 28. ožujka 1842. održana u čast austrijskog nadvojvode Albrehta te iste godine 22. listopada u čast nadvojvode austrijskoga Franje Karla. Alka se redovito trči u kolovozu od 1849. Prvo se trčala 18. kolovoza na rođendan cara Franje Josipa, a kasnije u prvoj polovici kolovoza.

Slika 1. Vodstvo alkarske povorke

Alka je pojedinačno viteško nadmetanje u kome može sudjelovati najmanje 11 i najviše 17 alkara. Alkar, jahač na konju, u punom trku mora proći trkalištem dužine 160 m, (tolerira se vrijeme do 12 sekundi) te pokušava kopljem pogoditi središte malog željeznog kruga koji se zove alka. Visina alke je 3,32 m, mjerena od njezinog središta do zemlje.

Alka je kolut od kovanog željeza i napravljena je od dva obruča: manjeg promjera 3,51 cm i većega promjera 13,1 cm. Obruči su međusobno spojeni s tri kraka koji vanjsku kružnicu dijele na tri jednaka polja.

Vrijednost pojedinih polja je različita te gornje polje iznad malog kruga vrijedi 2 boda (punta), dok donja polja lijevo i desno donose po 1 bod. Pogodak u mali krug donosi tri boda. Kako su polja različite vrijednosti iz lokalnog narječja proizašli su i posebni nazivi za njih. Pogodak u donja dva polja velikog kruga naziva se "u jedan", pogodak u gornje polje velikog kruga naziva se "u dva", dok se pogodak u mali krug naziva "u sridu". No, ako se i ne pogodi alka, ako je alkar kopljem dodirnuo alku, kaže se "u ništa", a ako alka ostane netaknuta, kaže se

"*promašio*". Postoji i presedan za slučaj da alkar kopljem odbije alku s držača i uhvati je u letu i nabije na koplje pripisuje mu se broj pogođenih bodova plus još tri boda. Ako je alkar kopljem nabio alku na kariku držača alke, smatra se da je pogodio "*u ništa*".

Svaki pogodak "*u sridu*" slavi se oglašavanjem limene glazbe te pucnjima iz „mačkula“ (starinskog topa).

Trče se tri trke i bodovi se zbrajaju. Alkar s najviše osvojenih bodova postaje **slavodobitnik** i dobiva darove.

Statut Alke propisuje:

Alkarska se povorka sastoji od vojvode, čete alkara, čete momaka i pratnje. Alkarsku četvu tvore alkari natjecatelji s **alajčaušem** (zapovjednikom). Četvu momaka tvore alkarski momci, na čelu s **arambašom**. Pratnja se sastoji od alkara koji ne sudjeluju u natjecanju, i to barjaktara, njegova dva do šest pratilaca i vojvodina ađutanta (pobočnika); momaka, i to dva momka koji vode **edeka** (konja bez jahača), jednog momka štitonoše, dva momka buzdovandžije, tri bubnjara (talambasača), tri trubača. Svi alkari jašu na konjima, a momci i ostali dio pratnje idu pješice. Namještač alke, pomoćnik namještačev, trubač i pucač mačkula sastavni su dio Alke, ali ne sudjeluju u povorci. Bubnjari, trubači, namještač alke i njegov pomoćnik odjeveni su u jednostavniju narodnu nošnju. Članovi Časnoga suda nose svečana crna građanska odijela s plavom vrpcom na prsima.

Na dan Alke, rano ujutro, s Grada (tvrđave) oglašuju se mačkule, a zatim glazba svira budnicu prolazeći glavnim ulicama Sinja. Nakon budnice, na Gradu se okupljaju alkari, momci i narod. Tu se obnavljaju sjećanja na junačku i slavnu pobjedu Cetinjana nad turskim zavojevačima i na borbe za slobodu Cetinske krajine. Prije podne vojvodin ađutant (pobočnik), u ime vojvodino, sa svojim momkom u kočiji obilaze i pozivaju na Alku predstavnike političkih, vojnih i crkvenih vlasti. Dva sata prije početka Alke tri trubača i tri bubnjara s Kamička pozivaju alkare i momke da se okupe kod alajčauša u svečanoj odori i naoružani. Nakon okupljanja alajčauš vrši pregled alkara, a arambaša momaka te svi alkari i momci, uza zvuke trube i bubnjeva, idu vojvodi u Alkarske dvore, gdje su već okupljeni barjaktar, pobočnik vojvodin i pratitelji barjaktarevi, konj **edek**, kojega se prigodom svakog izvođenja Alke vodi u povorci, a simbolizira zarobljenoga konja turskoga vojskovođe koji je predvodio glavni napad na Sinj, njegovi vodiči, štitonoša i buzdovandžije.

Prije same Alke, održavaju se dvije generalne probe: **Bara** se održava dva dan prije Alke, a **Čoja** dan prije Alke. Na Bari i Čoji natjecanje se vrši po pravilima Alke, samo što su sudionici bez svečane odore. **Dobitnik Bare** dobiva brončanu alku, a u povorci kroz Sinj nosi na koplju dva metra zelenog sukna, a **dobitnik Čoje** dobiva srebrnu alku i u povorci kroz Sinj nosi 311 cm crvene čoje na koplju.

Slavodobitnik od Viteškog alkarskog društva (VAD) danas dobiva slavodobitnički plamenac hrvatske trobojnice, zlatnu plaketu Alke i novčanu naknadu. Od pokrovitelja ili pokroviteljice

Alke dobiva zlatni prsten s hrvatskim grbom i sablju. Njegov momak od VAD-a dobija zlatnu plaketu Alke, a od pokrovitelja Alke srebreni prsten s hrvatskim grbom i jataganom.

Alka se trčala izvan Sinja četiri puta: 1832. u Splitu, 1922. u Beogradu, 1946. u Zagrebu i 2017. u Vukovaru.

Sinjska alka je 15. studenoga 2010. upisana na UNESCO-v popis nematerijalne svjetske baštine u Europi.

Trka na prstenac

Trka na prstenac, viteška je igra koja se održava u Barbaranu (trećeg vikenda u kolovozu). Prvi zapisi o Trci na prstenac potječu iz 1696. kada ju je organizirala mletačka obitelj Loredan. Natjecali su se plemići i građani koji su imali konja i vitešku opremu.

Trka je obnovljena 1976. godine. Slična je sinjskoj alci. Unutar 12 sekunda u punom galopu konjanik treba preći stazu dugačku 150 metara te kopljem gađa prstenac. Prstenac se sastoji od dva koncentrična kruga međusobno spojena tako da između čine četiri polja. Pogodak u sredinu donosi tri boda, iznad sredine dva, ispod jedan i sa strane po pola boda. Svi natjecatelji stazu prolaze tri puta te na kraju onaj sa najviše bodova postaje slavodobitnik.

Izvori: www.alka.hr. Muzej Sinjske alke, Wikipedija

17. Klapsko pjevanje

Međuvladin odbor za nematerijalnu kulturnu baštinu prihvatio je 5. prosinca 2012. godine prijedlog da se klapsko pjevanje upiše na Reprezentativni popis nematerijalne kulturne baštine UNESCO-a.

„Klapsko pjevanje je tradicijsko višeglasno homofono pjevanje bez pratnje instrumenata. Fenomen klapskog pjevanja kontinuirana je i relativno stara pojava, a kakvog ga poznajemo i danas, formira se sredinom 19. stoljeća, u vrijeme kada su se profilirali kulturni i glazbeni identiteti mediteranskih gradića na našoj obali i otocima, posebice u Dalmaciji.

Sam pojam klapa, prema etimološkim istraživanjima, ima korijene u sjevernotalijanskom tršćanskom šatrovačkom dijalektu i znači skupina, grupa, odakle je usvojen polovicom 19. stoljeća. U isto vrijeme, polovicom 19. stoljeća, u Dalmaciji djeluju formalne i neformalne pjevačke družine koje preuzimaju termin klapa, a danas su to uglavnom organizirane pjevačke skupine sa specifičnim a capella repertoarom dalmatinskih klapskih pjesama.

Klapske pjesme su homofoni a capella napjevi, prepoznatljivi po svojoj unutrašnjoj glazbenoj strukturi- kretanju melodijskih linija glasova, harmonijskoj konstrukciji i sadržaju tekstova napjeva. Najčešća forma višeglasja klapskih pjesama je troglasje i četveroglasje, tijesni harmonijski slog koji gotovo mahom završava u tercnom položaju, akordu po kojem su klapski završeci prepoznatljivi. Pjesme su spjevane u duru, kojem harmonijsku osnovu čini tonički, dominantni i subdominantni četvero-zvuk, odnosno trozvuk. Melodija napjeva uvijek je u terci praćena drugim glasom, dok treći glas, bariton, ima zadaću popuniti akord. Za njega je karakterističan skok sa VII. stupnja na V. stupanj iznad tonike durskog tonskog roda u harmonijskim kadencama. Zadaća je basa jasno označiti harmonijske funkcije u osnovnom položaju. Tekstovi klapskih pjesama uglavnom su ljubavni, a kreću se od poetskih, vedrih, optimističkih i šaljivih do tekstova pretjeranog sentimentalizma. Stil pjevanja je vremenom evoluirao od tipično tradicijskog oblika pjevanja (klapska pjesma) i postojanja klapa, do stručno postavljenog i organiziranog oblika pjevanja.“ (Ministarstvo kulture RH)

Naziv dalmatinska klapska pjesma novijeg je datuma, a u glazbeno-folklornu terminologiju uveden je tek u 70-im godinama 20. stoljeća (Jerko Bezić, 1979:16). To je rezultat suradnje stručnjaka i pjevača okupljenih oko prvoga Festivala Dalmatinskih klapa osnovanoga 1967. godine u Omišu. Ovaj je specifičan način pjevanja prepoznat u prošlosti kada su ga muzikolozi i folkloristi kroz povijest nazivali različitim opisnim terminima.

Na oblikovanje dalmatinske klapske pjesme utjecalo je liturgijsko i paraliturgijsko pjevanje zapadnoga obreda (gregorijanski koral, glagoljaško pjevanje, crkveno pučko pjevanje), organizirana glazbena djelatnost urbanih i urbano-ruralnih sredina na području Dalmacije, talijanska, odnosno zapadno-europska melodika, melodika napjeva iz šire unutrašnjosti među kojima i tzv. starogradske pjesme i dr.

Repertoar suvremenih dalmatinskih klapa u počecima se odlikovao uglavnom ljubavnom tematikom, a od utemeljenja Omiškog festivala pokrio je gotovo sve vidove suvremenoga života žitelja Dalmacije.

Razlike u formalnim i organizacijskim oblicima klape kroz povijest značajne su te se govori o tri modela klape: tradicijska (pučka), festivalska i današnja (moderna) klapa.

Najstariji klapski model, tradicijska (pučka) klapa, neformalna je skupina pjevača koji povremeno pjevaju te na taj način zadovoljavaju prvenstveno svoju ljubav prema pjevanju. Usmena tradicija i jednostavnost glazbenoga izričaja (spontano pjevanje) glavne su karakteristike ovog klapskog modela. Tradicijska (pučka) klapa pjeva u raznim prilikama: "...u konobama, na pijacama ili na pozicijama koje dobro akustički odzvanjanju, obično okruženi tipičnom mediteranskom arhitekturom, pjevaju i serenadu voljenoj djevojci, i u pauzama tokom ribanja ili drugih zajedničkih poslova". (Povrzanović, 1989:162). Usprkos dominaciji novih klapskih modela, promjenama u glazbenoj formi i izvođačkom kontekstu, glazbovanje tradicijskih klapa može se čuti u manjim (dalmatinskim) mediteranskim mjestima, obično među ljudima starije životne dobi.

Pojam festivalska klapa povezan je s nastankom Festivala dalmatinskih klapa u Omišu (Omiški festival). Omiški je festival uvelike zaslužan za promociju klapskog pjevanja i prva je institucija koja je klapsko pjevanje prezentirala kao organizirani oblik tradicijskog (a kasnije i umjetničkog) glazbovanja. Festivalska klapa je formalno organizirana skupina pjevača s jasnim ciljevima i namjerama.

Postanak Omiškog festivala kao institucije inicirao je nastanak mnogih klapa. Tako je početkom 60-ih godina 20. stoljeća registrirano petnaestak organiziranih klapa, krajem 80-ih godina 20. stoljeća više od 200, a danas više od 500. Klapsko pjevanje se u razdoblju od 60-ih godina 20. stoljeća sve više definira kao simbol dalmatinskoga (mediteranskog) identiteta.

Izvori: Ministarstvo kulture RH, dr. Joško Čaleta, Maja Povrzanović

18. “Anima Dalmatica”

“Anima Dalmatica” – životno djelo Ljube Stipišića Dalmate.

Ljubo Stipišić Dalmata (1938. – 2011.) hrvatski melograf, aranžer, skladatelj, dirigent, voditelj zborova i klapa, slikar...

Bio je osnivač i voditelj mnogih klapa: *Jeka Jadrana, Oktet DC, Kantaduri, Trogir, Vokalisti Salone, Poj Samobor* i mnoge druge. Zvali su ga i “*Otac dalmatinske pisme*“. Pisao je poeziju na čakavskome narječju, kazališna djela, eseje, bavio se slikarstvom.

Utemeljitelj je časopisa *Bašćinski glasi* i glazbene edicije *Leut*. Također je jedan od osnivača *Festivala dalmatinskih klapa, manifestacija Solinske ljetne priredbe, Sućuračka prikazanja, Smotra dalmatinskih klapa na Klisu, Susreti dalmatinskih klapa Sudamja, Korizmeno glagoljaško tradicionalno pučko pjevanje u Velikom tjednu Puče moj te Pasijska baština u Zagrebu*.

Aranžirao je i producirao Hajdukovu navijačku pjesmu *Marjane, Marjane* (1971.).

Pokrenuo je književnu večer čakavskog pjesništva u Podstrani *Ča pod Perunom*.

Autor je mnogih zbirki narodnih napjeva (“*Pisme starog Trogira*” i “*Oj, Marjane*”) te više književnih djela (“*Aforizmi*” (1971.), “*Rod titanski, rod žgincani*” (1975.), *Petoknjižje: 1. “Kušaonica smisla”* (1992.), *2. Inicijacije* (1995.), *3. Odgađanje spasa* (1996.), *4. Sjeme vremena* (1997.), *5. Djeca obećanja* (1997.); *Knjiga uzroka – knjiga posljedica* (2000.), *Ovisnici o očajanju* (2003.). Scenska djela: *Tri igrokaza za djecu, Zla hrid, Poslije svjetla i Povratak*.

Autor je mnogobrojnih glazbenih zbirki (za zborove i klape), kantanta (za zborove *a cappella*) i oratorija (za zborove *a cappella*).

Dobitnik je nagrada: *Nagrada grada Splita, Nagrada Grada Solina za životno djelo, Nagrada Splitsko-dalmatinske županije za životno djelo, Nagrada Franjo Ksaver Kuhač, Porin za životno djelo* i druge. Odlikovan je *Redom Danice hrvatske s likom Marka Marulića*.

Posmrtno objavljena “*Anima Delmatica*” (2012.) opsežna je zbirka raznovrsne narodne građe koju je prikupio (pučka vjerovanja, religiozne pučke pjesme i molitve, poslovice, uzrečice, napjevi, rječnik, ljekaruša i dr.). “*Anima Delmatica*” životno je djelo Ljube Stipišića Dalmate kojim je otrgao zaboravu, sačuvao narodno blago, dio hrvatske baštine: *blago mnogih znanstvenih disciplina: etnologije, muzikologije, jezikoslovlja, antropologije, sociologije, medicine, teologije*.... Zabilježio je više od 200 dalmatinskih pučkih napjeva i pridonio njihovoj reafirmaciji.

Jakša Fiamengo je napisao: *Mnoge je pjesme upravo on otkrio i prepoznao, poslušao od pučkih pjevača i kazivača te ih zapisao i sačuvao, oteo i spasio od zaborava da se za sva vremena za nas današnje i sve buduće sačuva sjećanje na živote s okusom soli i truda, kamena i mora, da požive u vječnosti kao drage uspomene na sve navade i užance, kojih bi nam se – nekih! – i danas trebalo držati*.

Klapsko pjevanje je 5. prosinca 2012. godine uvršteno na popis nematerijalne kulturne baštine UNESCO-a čemu je velik doprinos dao i Ljubo Stipišić Dalmata.

Projekt Dalmata u Zadru

Projekt Ljube Stipišića Dalmate “*Što su znali naši stari, a mi o tome pojma nemamo*” u suradnji s Gradskom knjižnicom Zadar rezultirao je objavljivanjem “*Mojih prvih 100 pjesama za dječje klape i školske zborove*”, osnivanjem dječje klape “*Kolibrići*” i prve smotre dječjih klapa. Smotra dječje klape je prerasla u **Festival dječje klape** (2009.). Zatim je objavljena knjiga “*Mojih prvih 222 pjesama za dječje klape i školske zborove*”.

Gradska knjižnica Zadar je 2009. godine započela digitalizaciju stvaralašta Ljube Stipišića Dalmate s ciljem očuvanja njegova opusa kao važnog dijela hrvatske glazbene baštine.

Projekt “*Delmata*“ namijenjen je učenicima, studentima, glazbenicima, etnomuzikolozima ili široj javnosti za upoznavanje s hrvatskom glazbenom baštinom, istraživanje, eksperimentiranje ili kao inspiracija za kreativan rad.

Nakon smrti Ljube Stipišića, Gradska knjižnica Zadar osnovala je **Zakladu Delmata**, 2012. godine.

“Anima Dalmatica”

Životno djelo Ljube Stipišića Dalmate je knjiga “*Anima Dalmatica*”, djelo o bogatoj hrvatskoj baštini na području etnologije, muzikologije, jezikoslovlja, antropologije, sociologije, medicine, teologije...

Anima Delmatica na gotovo 1400 stranica donosi:

- 510 kazivanja o vjerovanjima
- 360 religioznih pučkih pjesama i molitava
- oko 13.000 poslovice, uzrečica, kovanica i fraza
- 166 napjeva
- rječnik s oko 8.000 riječi
- likarušu (oko 1.000 pučkih načina liječenja, ublažavanja simptoma, savjeta za održavanje zdravlja, najčešće ljekovitim biljkama, ali i molitvom)
- priče i dosjetke te druge fenomene pučkog života
- popise mjesta u kojima su kazivanja zapisana
- fotografije legendarnog splitskog fotoreportera Andre Damjanića

“Riječ je o opsežnom etnomuzikološkom djelu koje je proizišlo iz autorova višedesetljetnog rada: od 1960. do 2000. godine zapisivao je i tonski snimao razgovore sa stanovnicima srednjodalmatinske obale, otoka te bliže unutrašnjosti. Iz tih je razgovora nastala građa od dvadesetak tisuća stranica i šest stotina audiokazeta koju je sredio, probrao i razvrstao u ovoj knjizi kako bi nama i naraštajima koji dolaze bila trajan podsjetnik na iskonske ljudske vrijednosti.”

„Baštinska anima Dalmacije, sadržaj ove knjige, svi ti drevni stihovi i rime, priče, zvuci i napjevi, molitvice, vjerovanja, dječje igre, propitalice, zaboravljene riječi (zaudobjene beside), barba Ljubina je borba protiv zaborava – osobnoga, dalmatinskoga, ljudskoga, općega estetsko-etičkoga, duhovnoga. (...) Nema sumnje da će Delmatin opus, pogotovo kad knjiga koju držimo u ruci dopre do širega čitateljstva, biti od nemjerljiva kulturološkog značaja za očuvanje baštinskih vrijednosti Dalmacije i za gradnju i očuvanje identiteta južne Hrvatske.“
(dr. sc. Jelka Vince Pallua)

“Od toga ne odustaje ni kad njegova Anima Dalmatica sočnom čakavicom, krštenicom hrvatske književnosti, jezikom (ili jazikon) Marula i začinjavaca, puna vokalnih i inih životnih iskustava prostruji procesijama i kalvarijama, zazvoni klapskim tercama – i rič se čovikon učini. U istom se slogu oživljuju virovanja, bogobojazne pismice i molitvice, na isti način zagleda u likaruše i nagađanja oba vrimenu i vrimenima te oba vladanja puka, zatim propitalice, dičje igruše... No, o svemu tome, popabirčenom i iz višedesetljetnih (od 1960. do 2000. godine) razgovora s pukom, uglavnom srednjodalmatinskim, trebalo bi se više pozabaviti, raščlaniti šjor Ljubino istraživanje riječi i njezinih mogućnosti u pučkoj predaji i životu budući je riječ, kako i sam autor napominje, o sveobuhvatnim postupkom provedenim zapisima svekolike govorne jedinice upravo od istih žitelja govorenih kako bi se pokazala pojedinačna pučka iskustva i sabrale njihove opće spoznaje. (Jakša Fiamengo)

Izvori: Jelka Vince Pallua, Jakša Fiamengo, Enciklopedija, www.gkzd.hr/delmata

19. Bećarac

Bećarac je na listi zaštićenih nematerijalnih dobara Republike Hrvatske od 2006., a na UNESCO-ovoj Reprezentativnoj listi nematerijalne kulturne baštine čovječanstva nalazi SE od 2011. godine.

Bećarac – vedra, inatljiva i mudra filozofija života

Bećarac je vokalno ili vokalno-instrumentalni napjev. Izvodi se uz glazbenu pratnju, a samo iznimno bez glazbene podloge. Bećarac je vedri pučki napjev, vrlo često razuzdan, koji se izvodi prije svega u svatovima, ali i svim drugim veselim prigodama. Bećar je momak, neženja ili oženjen čovjek koji se ponaša kao momak. Njegova je filozofija: *Alaj smo se sastali bećari/ pa nijedan za kuću ne mari.*

“A, oni kažu kako je riječ o dvostihu koji se sastoji od dva deseterca čije se posljednje riječi rimuju. Iako se međusobno silno razlikuju, svi bećarci imaju istu melodiju, onu od 24 takta i pjevaju se uzastopno, pri čemu prvi stih pjeva glavni pjevač, a ostali ga, uz melodijsku naraciju, ponavljaju. Drugi je stih u bećarcu obično humoristična antiteza prvom i završava smijehom pratećih pjevača. Tematski, bećarci su humoristične, satirične, ali i vrlo često iznimno lascivne pjesme koje pojedini etno muzikolozi nazivaju i kulturnim šokačkim napjevima. Bećarac je pjevačka forma koja je u svakoj prilici veselog i vedrog teksta prožet alegorijama i metaforama. Naziv potječe od turske riječi „bekar“ koja u hrvatskoj jezičnoj uporabi, dakle kao bećar, označava mladog neženju, momka, samca, lolu, bekriju, veseljaka sklonog raskalašenom životu. Bez bećarca u Slavoniji nema veselja, ali niti jednog drugog događaja, jer on je puno više od pjesme. Bećarac je život, tuga i radost Šokca i Šokadije, jer jedino je kroz bećarac moguće reći sve. I ključ je uvijek u stihovima, istim onima koje je, unatoč jezičnoj barijeri, kao iznimno vrijedne i tradicijske prepoznao Unesco, ali i onima koji nastaju na licu mjesta, izazvani događajem, trenutnim stanjem i aktualnom situacijom.”

U izvođenju bećaraca neizostavno je natpjevavanje dva ili više vodećih pjevača koje u pozadini prati skupno pjevanje uz pratnju gajdi, tamburice samice, violine, harmonike. Bećarac se sastoji od dva stiha koji se međusobno nadopunjuju i koji se izravno odnose na ljude koji slušaju njegovo izvođenje. Stihovi se često smišljaju na licu mjesta, a kod izvođenja istih najviše se cijene pjevači dobre dikcije i jakoga glasa te spretni i dosjetljivi pjevači.

Najčešće teme bećaraca su: ljubav, erotika, ljudske vrline, ljepota, sposobnosti pojedinca, imovinsko stanje, ali i prkosi, inati. Bećarac se kao deseteračka glazbena vrsta, u kojoj se pjevaju deseterački dvostihovi, najčešće izvodi na svadbama i drugim veseljima na području Slavonije.

Bećarac svoju popularnost uživa na području Slavonije, Baranje i Srijema, ali i na području cijele Hrvatske. Osnovne su karakteristike bećarca vedar ritam i tekst pun metafora.

Udruga iz Babine Grede uspjela je organizirati smotru i festival bećaraca – *Bećar fest* (lokalna razina).

U bećarcu nema ljutnje, nema zlobe, nema mržnje, nema zlostavljanja. To je šala i prijateljsko podbadaње. Bećarac je stara antistresna terapija. Uz to, on je dijaloška forma koja traži odgovor, traži nadmetanje.

Zlatko Bourek snimio je animirani film “*Bećarac*”, 1966. godine te svijetu objasnio pričom, slikom, ugođajem i zvukom što je bećarac i kako zvuči.

Bećarac je gotovo nemoguće prevesti na druge jezike, a da ne izgubi svoj duh i smisao.

Tekstovi bećarca:

*Volesmo se ja i moja Jana
od kupusa pa do patlidžana.*

*Moram piti, moja majko stara;
svake noći sanjam konobara.*

*Na mog oca jurišale žene,
a na mene curice poštene.*

*Bolestan sam i nema mi lijeka.
Ajde curo, budi apoteka!*

*Mala moja, o moj cvjete plavi,
ja zbog tebe škole zaboravi'.*

*Bećari se ne ženiju mladi,
bećaruju dok im ne dosadi.*

*Svaka cura voli tamburaša,
a berdaša i cura i snaša.*

*Tamburašu majmune sa grane,
sidi dolje dat ću ti banane.*

*Sad se cure udaju na rate,
tri mjeseca pa se kući vrate.*

*Svi se žale penzije su male,
a ja svoju razvučem bez šale.*

*Obišla sam sedam apoteka,
ni u jednoj od ljubavi lijeka.*

*Prevarit' ću gdje god koga mogu,
a za grijeha molit' ću se Bogu.*

*Moj je lola bećarina prava,
noću ljubi, a po danu spava.*

*Slavonijo, šta ti pisma vridi,
umro inat, a bećari sidi.*

Bećarac je dio naše kulture i identiteta te ga stoga trebamo čuvati.

Izvori: Ministarstvo kulture, Mihael Ferić, croatia.hr, Alen Šalić, Dinka Juričić, youtube.com,

20. Hrvatsko čipkarstvo

Hrvatsko čipkarstvo spada u hrvatsku kulturnu baštinu i upisano je kao nematerijalna svjetska baština na UNESCO-ov popis nematerijalne svjetske baštine u Europi, 2009. /2010. godine. Za hrvatsko čipkarstvo zaslužne su sestre benediktinke (Pag, Hvar) i Pavlini (Lepoglava). **Paška čipka na iglu, Hvarska čipka od agave i Lepoglavska čipka na batiće su na UNESCO-ovu popisu, a Svetomarska čipka je kulturno dobro u RH.**

U početku je čipkarstvo u Hrvatskoj bilo povezano uz svećenstvo i plemićki stalež, ali je vremenom postala narodna tradicija ukrašavanja ženske odjeće i platnenog posoblja.

Čipka na iglu - Pag

Čipkarstvo na otoku Pagu ima tradiciju dugu više od 500 godina. Za tu tradiciju zaslužne se sestre benediktinke (benediktinke samostana sv. Margite) koje su vještinu šivanja prenosile mladim ženama. Paške benediktinke su također zaslužne za razvoj čipkarstva na otoku Hvaru (samostan benediktinki u gradu Hvaru).

Paška čipka je prvi put službeno predstavljena na izložbi 1880. Prikazana je na brojnim izložbama u velikim gradovima svijeta. Na Svjetskoj izložbi u Parizu 1937. dobila je zlatnu plaketu kao iznimno vrijedan ručni rad. Carica Marija Terezija (1717. – 1780.) posjetila je otok Pag zbog čipkarstva te je zaposlila pašku čipkaricu u Beču, a uloga joj je bila šivanje čipke za cijelu palaču.

Slika 1. Paška čipka

Smatra se da su korijeni paške čipke iz Mikene, a prvi zapisi o paškoj čipki potječu iz 15. stoljeća. Izvorno nisu postojali šablone ili nacrti za izradu paške čipke već se vještina prenosila s koljena na koljeno. Čipkarsku školu na otoku Pagu utemeljio je gradonačelnik Paga Frane

Budak 1906. godine. Prva učiteljica bila je Nina Rakamarić koja je pedagošku obuku stekla u Beču. Danas se paška čipka izrađuje po izvornim nacrtima (više od 50 nacrti, šablona). Paška čipka se šije tankim i čvrstim koncem.

Jedan od poznatijih odjevnih predmeta sašiven u cijelosti od paške čipke je ženski sako. Sašila ga je čipkarica Mirjana Tkalčec, a za to joj je trebalo deset sati šivanja dnevno tijekom pet godina.

Paška čipka (nazivaju je i „bijelo zlato“) kulturno je dobro RH, izvorni hrvatski proizvod. U Zadru je galerija paške čipke sa starim primjercima paške čipke. Hrvatske čipke darovane su papi Ivanu Pavlu II i mnogim važnim inozemnim gostima.

Čipka od agave - Hvar

Benediktinski samostan u gradu Hvaru ustanovljen je 1664. u stambenom sklopu obitelji pjesnika Hanibala Lucića, oporučno ostavljen sestrama benediktinkama. Sestre benediktinke doprinijele su obrazovanju pučanstva, vodile žensku pučku školu od 1826. do 1886. Sredinom 19. stoljeća hvarski pomorci i ribari donijeli su s otoka Tenerifa (Kanarski otoci) primjerke čipke od agave kojeg su sestre benediktinke proučile i započele izradu hvarske čipke od agave. Čipku od agave izrađuju jedino redovnice u benediktinskom samostanu u gradu Hvaru. Razlikuju se čipka zvanu tenerifa, zatim tenerifa s mreškanjem i mreškanje na okviru.

Sirovina za čipku je američka agava koja se udomaćila u našim krajevima. Niti za čipku se dobivaju od svježih listova agave koji ne smiju biti stariji od tri godine. Niti se izvlače do duljine od jednog metra. Nakon obrade niti su tanke i bijele boje. Priprema se mora raditi tijekom vlažnog vremena (južine). Pripremi se podloga, bez nacrti, i na njoj se veze prema individualnoj želji i sposobnosti čipkarice što joj daje posebnost.

Agavine čipke se ne mogu prati, niti peglati, ali su, uz pažljivo čuvanje, veoma trajne. U benediktinskom samostanu čuvaju se pod staklom.

Čipka na batiće - Lepoglava

Pavlini (monaški katolički red 1270. – 1786.) su osnovali samostan u Lepoglavi 1400. Vjerojatno su oni donijeli vještinu izrade čipke na batiće u Lepoglavi. Vještinu je prihvatio seosko stanovništvo, prvenstveno za izradu rubnog ukrasa bijele platnene nošnje. Izrada čipke organizirana je u školama, radionicama i na tečajevima.

Zahvaljujući **Zlati pl. Šufflay**, koja prva organizira izradu čipke, Lepoglavska čipka je doživjela svoj procvat krajem 19. stoljeća. Ona je čipku oplemenila narodnim ornamentima. Poslije Prvog svjetskog rata njezin rad je uspješno nastavila **Danica Brössler** koja je podigla kvalitetu izrade čipke upotrebljavajući tanki konac i kombinirajući motive iz poznatih čipkarskih središta s narodnim i baroknim elementima. Zaslužna je za prepoznatljiv dizajn lepoglavske čipke pa je po njoj nazvano Čipkarsko društvo „Danica Brössler“ u Lepoglavi. Podignuta joj je spomen-ploča na gradskoj vijećnici u Lepoglavi.

Lepoglavska čipka je poznata u svijetu. Na Svjetskoj izložbi u Parizu 1937. osvojila je zlatnu, a u Berlinu 1939. brončanu medalju.

Za izradu čipke koristi se veoma tanak pamučni ili laneni konac. Lepoglavska čipka, bijela ili bež, sadrži stilizirane oblike flore i faune te barokne i geometrijske motive.

Od 1997. svake se godine u Lepoglavi održava Međunarodni festival čipke.

Čipka na batiće - Sveta Marija

Svetomarska čipka (Međimursko mjesto Sveta Marija) spada među jednostavnije čipke koje se izrađuju s relativno malo batića. Izrađuje se iz jedne niti. Svetomarska čipka nalazi se na popisu (od 2009.) zaštićenih kulturnih dobara (nematerijalno kulturno dobro) Republike Hrvatske.

Izvori: Ministarstvo kulture RH, Božica Brkan, www.evarazdin.hr, www.lepoglava.hr, Mirjana Kolumbić, Biserka Poljak i drugi.

21. Drvene igračke Hrvatskoga zagorja

Drvene igračke Hrvatskoga zagorja tradicijski su hrvatski proizvod nastao u 19. stoljeću u Zagorju. Upisane su u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske i na UNESCO-v popis nematerijalnih dobara svjetske baštine u Europi (2009. godine).

Na području Hrvatskoga zagorja, odnosno Krapinsko-zagorske županije, naraštajima se izrađuju drvene igračke čiji izričaj nije promijenjen već više od stotinu godina. Izrada igračaka počela je u 19. stoljeću i zadržala se do današnjih dana u selima općina Marija Bistrica i Gornje Stubice. Središta izrade su mjesta Bistrički Laz, Stubički Laz, Gornja Stubica, Marija Bistrica, Tugonica i Turnišće. Postoji oko 50 modela igračaka poput svirala, klepetaljki (ptica s kotačićima koja se gura na štapu), tamburice, drvene životinje (najčešće konjići), zviždaljke, modeli automobila, kamiona, vlakova, aviona, dječji namještaj za lutke itd.

Za njih je karakteristično da ih ručno izrađuju muškarci, a većinom ih oslikavaju žene. Budući da se igračke izrađuju ručno, nikada ne mogu biti dvije u potpunosti identične. Igračke se izrađuju od drva vrbe, javora, bukve i lipe. Drvo se posiječe, suši, teše, reže i oblikuje pomoću drvenih ili kartonskih šablona. Najčešće boje su crvena, plava, bijela i crna. Oslikavaju se cvjetni i geometrijski uzorci. Način izradbe prenosio se u određenim obiteljima iz naraštaja u naraštaj i zadržao do danas.

Igračke se prodaju na sajmovima, crkvenim svečanostima, na tržnicama, a najviše u svetištu u Mariji Bistrici. Čuvaju se i u muzejima. Centar za tradicijske vrijednosti i obrte u Kumrovcu skrbi o ovim tradicijskim igračkama.

Izvori: Iris Biškupić Bašić, min-kulture.hr

22. Proljetna procesija Ljelja iz Gorjana

Proljetna procesija Ljelja (kraljica) iz Gorjana uvrštena je 2009. godine na UNESCO-ovu listu svjetske nematerijalne kulturne baštine. Mjesto Gorjani nalazi se 10-ak kilometara od Đakova, a prvi se put spominje u 13. stoljeću.

Ljelje su djevojke iz sela Gorjani kod Đakova koje u proljeće, o blagdanu Duhova, odjevene kao kraljice obilaze selo i izvode ritual sastavljen od osobitih pjesama i mačevnog plesa. Dije se na kraljice i kraljeve; desetak kraljeva (djevojaka) nosi sablje i muške šešire ukrašene cvijećem, a upola manje kraljica na glavama, poput mladenki, imaju bijele vijence. Iz šireg repertoara kraljičkih tekstova odabiru pjesme primjerene obitelji koju posjećuju; najčešće pjevaju djevojci, mladiću ili mladoj nevjesti. Zatim kraljevi izvode ples sa sabljama, a kraljice pjesmom komentiraju plesne figure. Slijedi narodni ples uz pratnju glazbenika, kojemu se mogu pridružiti i ukućani. Nakon što ih počaste hranom i pićem povorka odlazi u drugu kuću. Drugoga dana Duhova odlaze u susjedno selo ili obližnji gradić. Na kraju slijedi zajednička gozba i zabava kod jedne od sudionica.

Slika 1. Proljetni ophod (foto: Ivo Pervan)

Nekada su se djevojke okupljale u kući jedne od sudionica, u popodnevним satima. Kada bi se sve okupile, kretale su u ophod po selu posjećujući sve kuće gdje su ulazna vrata bila otvorena. Tu su pjevale i plesale, a domaćini su ih darivali. U novije su vrijeme uvedene neke male promjene. Zadnjih nekoliko godina, od kad je običaj obnovljen, gorjanske ljelje na blagdan Duhova idu na sv. misu nakon koje pred crkvom plešu kolo uz pratnju tamburaša. Iz crkvenoga dvorišta kreću u ophod po selu. Posjećuju domove sumještana koji su izrazili želju da ih ljelje posjete.

U Hrvatskoj je taj običaj bio raširen na području Slavonije, Srijema i Baranje. Običaj se u većini mjesta počinje gubiti već koncem 19. stoljeća. U Gorjanima je, uz pauzu od 1956. do 2005., u izvornom obliku zadržan do današnjih dana.

Običaj ne potječe iz turskoga doba, kako se često priča, nego iz pradavnih vremena Slavena. Uloge kraljica i kraljeva (djevojaka s urešenim šeširima na glavi kao oznakama muškoga spola), te čauša, zastavnika, djeveruša i djevera otkrivaju svadbenu tematiku ovih ophoda.

Smatra se da je Ljelja žena slavenskog boga Peruna. Premda značenje i izvor ovog rituala nije pouzdano poznat, seljani ga smatraju simbolom sela Gorjani.

Običaj je u kasnom srednjem vijeku bio poznat Hrvatima diljem prostora koje nastanjuju. Tako su Gundulić i Palmotić dobro poznavali taj običaj, uspoređivali su ih s Amorom i Kupidom. Godišnji proljetni ophod kraljice u Gorjanima, Slavonske kraljice ili Ljelje, narodni običaj, upisan je 1966. godine kao hrvatska kulturna baština. Prepoznat je 2007. kao nematerijalna svjetska baština i 2009. godine upisan je na UNESCO-ov popis nematerijalne svjetske baštine u Europi. Kulturno-umjetničko društvo "Gorjanac" iz Gorjana skrbi nad ovim nematerijalnim dobrom.

Izvori: Ministarstvo kulture, <http://www.min-kulture.hr/>, Matea Lacmanović, Marija Novak, Ivan Lovrić

23. Zvončari Kastavštine

Zvončari su skupina muškaraca zaogrnuti životinjskim krznom, naopako okrenutom ovčjom kožom te sa zvonom ili zvonima oko pasa. Po zvonima su prozvani zvončari. Kreću se na različite načine i zvone. Na glavi često imaju crne maske, a na sebi majice s mornarskim prugicama.

Svako mjesto Kastavštine ima svoju skupinu zvončara koji ima svoja obilježja i običaje. Zvončari imaju jako dugu tradiciju, ali se više zna o njima zadnjih 150 godina. Do promjene u maskama među zvončarima manjih mjesta došlo je kad je jedan dio teritorija današnje Hrvatske pripao Italiji, a drugi Kraljevini SHS (Rapalskim ugovorom 1920.). Onaj dio koji je bio pod Italijom zabranjivao je maske. Stoga su zvončari (zapadni zvončari) svoje maske zamijenili šeširima, tzv. klobucima. Imaju više manjih zvona oko pojasa, lice im je otkriveno i na glavi nose klobuk sa zelenilom i papirnatim raznobojnim cvijećem (krabujosnica), dok istočni zvončari nose velike (teriomorfne) maske i jedno veliko zvono.

Slika 1. Zvončari

Halubajski zvončari:

„Zagrnuti su ovčjim kožama i velikim zvonom na donjem dijelu leđa. Na glavi imaju posebno stilizirane maske - čudne životinjske glave s crvenim isplaženim jezikom i rogovima. Odjeveni su u bijele hlače i mornarske majice kratkih rukava. U rukama imaju baltu ili bačuku - stilizirani buzdovan. U vrijeme poklada, bez obzira na vremenske prilike, obilaze u velikoj grupi sela svoga zavičaja prema davno utvrđenom rasporedu.“ (www.halubajski-zvoncari.com).

Halubje je dio Kastavštine u okolici Rijeke čiji zvončari drže višestoljetnu tradiciju. Ova se tradicija veže uz pradaвне običaje tjeranja zime i iščekivanja proljeća, a veže se i uz protjerivanje Turaka i Tatara koji su napadali to područje.

Danas halubajski zvončari umjesto opanaka na nogama nose visoke teške cipele. O pojasu im visi veliko zvono od devet ili deset litara vezano debelim konopom, a maske su veće od onih

nekadašnjih. Strašnijeg su izgleda, većih ovnovskih ili volovskih rogova, čak je i isplaženi jezik teži i crveniji.

Svaki je zvončar kreator svoje zoomorfne maske; ona je isključivo njegova, unikatna rukotvorina. U gomili se jedino po njoj može prepoznati. Za njihovu je izradu potrebno mnogo vremena i zanatskog umijeća. Maske imaju od osam do dvanaest kilograma. Od čelične žice pravi se kostur maske, na nju se lijepi karton i šije ovčja, kravlja ili veprova koža. Zubi su od gipsa, oči od kože ili od spužve.

Rukavački zvončari

Rukavački zvončari jedni su od najstarijih i ujedno najpoštovanijih zvončarskih skupina s područja Kastavštine. Njihov značaj i doprinos za mesopusnu kulturu od neopisive su važnosti kako za samo mjesto Rukavac tako i za cijeli kraj.

Rješenjem Uprave za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture Republike Hrvatske utvrđeno je da Zvončari - godišnji pokladni ophod na području Kastavštine - imaju svojstvo kulturnoga dobra.

2009. godine UNESCO je na svoju listu zaštićenih nematerijalnih kulturnih dobara uvrstio „*Godišnji pokladni ophod zvončara s područja Kastva*“.

Brežanski zvončari, Brgujski zvončari, Halubajski zvončari, Mučićevi zvončari, Munski zvončari, Rukavački zvončari, Zvonećanski zvončari, Žejanski zvončari, Zvončari Frlanije, Zvončari Vlahovogega Brega i Zvončari Korenskega upisani su na UNESCO-ovu reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine svijeta 2009. godine.

Zvončari Kastavštine svjedoče o nekadašnjim običajima istjerivanja zlih magijskih sila. Zvona im služe kao sredstvo za komunikaciju s nadnaravnim, a istodobno se njima stvarala buka za tjeranje zlih sila. U sukobljavanju sa zlim duhovima sudjelovali su odabrani snažni muškarci koji su nosili maske kako bi ostali zaštićeni. Maske su bile načinjene od izvrnute ovčje kože i imale su pera, a muškarci su u rukama držali štapove. Ophod zvončara polazi od vlastitog mjesta, obilazi susjedna i potom se opet vraća na mjesto početka ophoda i time se zatvaraju granice područja koje se zaštitilo. Zvončari na području Kastavštine dijele se na tri tipa prema kontinuitetu postojanja, današnjem izgledu i načinu kretanja (prema Lidiji Nikočević):

1. Zvončari s jednim velikim zvonom i zoomorfnom maskom na glavi (Halubajski zvončari, istočni dio Kastavštine)
2. Zvončari s cvjetnim oglavljima i trima zvonima (Brežanski, Brgujski, Frlanski, Mučićevi, Rukavački, Zvonejski te zvončari Korenskog i Vlahovog Brega)
3. Zvončari s oglavljima s raznobojnim papirnatim trakama i trima zvonima (Žejanski i Munski zvončari)

Skupine zvončara imaju 2 do 10 zvončara te 20 do 30 zvončara i više. Svima je zajedničko da su ogrnuti izvrnutom ovčjom kožom i da oko struka imaju privezana zvona, uglavnom tri, dok samo jedno, ali veliko zvono imaju danas zvončari Halubja (istočni dio Kastavštine). U svim grupama koje imaju tri zvona zvončari se ili međusobno sudaraju, skaču u vis (Brgujski

zvončari) ili pak u paru nastoje uskladiti zvonjavu (Žejane, Mune). U ruci imaju kijaču, štap. Oglavlja su im posebno osebujna: kod većine grupa riječ je o šeširu na kojem su pričvršćene zimzelene grančice i papirnato cvijeće, a još se pamte i pera koja su se u prošlosti također umetala. Grupe iz Žejana i Muna imaju šešire s kojih se spušta slap raznobojnih papirnatih traka koje sežu gotovo do poda i padaju preko lica. Halubajski zvončari imaju zastrašujuće maske na glavi – oni su ostali pošteđeni zabrane nošenja maski u vrijeme kada su je ostali zvončari morali odbaciti jer su između dva rata njihova sela pripadala pograničnom dijelu Italije gdje se branilo nošenje maske.

Kreću se osobitim korakom koji je u mnogim selima lagano teturajući. Pri tome se međusobno sudaraju bokovima u određenom ritmu. Tijekom čitavog ophoda zadržavaju taj korak, povremeno se međusobno sudarajući. Kada stignu u središte sela ili u neku okućnicu, zvončari se postupno zbijaju formirajući koncentričnu kružnicu poput puževe kućice i potom se sasvim zbiju na kup, okrenu licima prema vani dalje intenzivno zvoneći. To je vrhunac njihovog dolaska, nakon kojeg im prilaze domaćini, nude i daruju pićem i jelom, specifičnim za pokladno razdoblje. Nakon kraćeg druženja, kreće se dalje jer tijekom ophoda treba prijeći desetak-petnaestak kilometara.

Uz zvončare, grupe sadrže i još neke obavezne likove poput „kapota“, vođe zvončarske grupe, ljudi koje nose bačvice s vinom za brzu okrpju, čovjeka koji predvodi grupu noseći okićeno zimzeleno stabalce, itd. Osim lika vraga, Halubajski zvončari imaju lik medvjeda, koji stalno zbija nepodopštine i dva njegova čuvara koji ga ne uspijevaju kontrolirati. Ti, kao i neki drugi stalni likovi, i nerijetko su protagonisti prizora koji mogu biti prepoznati kao elementi folklornog teatra. Tih elemenata zasigurno ima tijekom posljednjeg dana poklada kada se pust, lutki, sudi za sva nedjela u prošloj godini, nakon čega ga se zapali.

Pokladni period u Kastavštini započinje 17. siječnja i traje sve do Pepelnice. Pust prestaje na Pepelnicu, spaljivanjem pusta (pokladne lutke), nakon čega slijedi pusna večera za zvončare i njihove žene. Nedjeljama tijekom ovog perioda desetak zvončarskih grupa obilazi susjedna sela u velikom višekilometarskom krugu, uvijek ga zatvarajući vraćajući se u vlastito selo.

Uz ovaj običaj vezana su i specifična jela, rukotvorstvo (izrada maski, ogavlja, zvona), plesovi i različiti oblici društvenog ponašanja.

Ophod zvončara danas ima drugačije značenje. To je vrijeme plesa, posjeta i zabave, odnosno druženja i jačanja lokalnih zajednica. (Nikočević)

Slični običaji postoje ili su postojali i u mnogim drugim dijelovima Hrvatske: u Istri, u okolici Karlovca, Podravini, Međimurju, Slavoniji, sjeverojadranskim otocima, Zagori i drugdje. Sličnih običaja ima i u Europi (Austrija, Baskija, Bugarska, Grčka, Makedonija sjeverna Italija, Njemačka, Sardinija).

Sve te skupine "imaju zajedničko ishodište u vjerovanjima – tjeranju zlih sila zime, čuvanju stoke od uroka i zazivanju plodnosti". Zvončari najavljuju uzmicanje zime pred Suncem, a

njihove su maske spomenici proljeću – kako u Halubju tako i u drugim dijelovima sjevernog Jadrana, Hrvatske i Europe gdje postoje slične tradicije.

Filmovi o pokladnim običajima Kastavštine: "*Žeji j'vavek*" (režija: Ines Pletikos, scenarij: Lidija Nikočević, HRT 2000.) i "*Ki more bit zvončar*" (Redatelj Ivo Kuzmanić, scenaristi Aleksej Pavlovsky i Ivo Kuzmanić, HRT 2008.).

Izvori: Lidija Nikočević, "*Zvončari i njihovi odjeci*"; Franjo Šepić-Bertin, "*Zvončari, partenjaki, feštari, maškare*", Wikipedija

24. Istarsko dvoglasno pjevanje

Istarsko dvoglasno pjevanje i sviranje po istarskoj ljestvici upisano je 2009. na UNESCO-ov popis nematerijalne svjetske baštine u Europi. Istarska glazbena ljestvica sastoji se od 6 tonova koji se nižu izmjenjivanjem polustupnjeva i cijelih stupnjeva.

„Dvoglasje tijesnih intervala Istre i Hrvatskog primorja kompleksan je stil folklorne glazbe kojeg nalazimo i van područja Istre i Hrvatskog primorja, no, upravo na tom području on živi najkompaktnije. U svojoj osnovi dvoglasje se zasniva na netemperiranim tonskim odnosima te karakterističnoj boji tona koji se kod vokalne glazbe postiže snažnim pjevanjem djelomice kroz nos.

Slika 1. Instrument s kojim se prati pjevanje (MJ)

Često tijekom izvođenja u obje dionice dolazi do improvizacije i varijacije, no, unisono završeci ili završeci u oktavi ostaju strogo pravilo (ovu karakteristiku možemo svakako uočiti i kod stila bugarenje bez obzira što se donja dionica dodatno spusti za sekundu ili malu tercu).

Većina tonskih nizova sastavljena je od četiri do šest tonova. Metroritamska, formalna struktura i struktura teksta kreću se od jednostavnih do vrlo složenih obrazaca, a specifičan je odnos glazbe i teksta.“ (Ministarstvo kulture RH)

Ova tradicija je još uvijek živa i dio je svakodnevnoga života Istre i Hrvatskog primorja te se često izvodi na svadbama, javnim i obiteljskim okupljanjima i vjerskim službama. Tako postoji oko stotinjak izvrsnih pjevača i desetine izrađivača instrumenata koji su ovu tradiciju baštinili od svojih predaka. Danas su većinom povezani u amaterska folklorna društva, raširena u cijelom području gdje se izvodi.

Izvodi se u Istri, na Kvarneru (na kopnu i na Kvarnerskim otocima)

Prvi ga je opisao Ivan Matetić Ronjgov 1925. godine u svojim djelima: *O istarskoj ljestvici, O bilježenju istarskih popijevki i Još o bilježenju istarskih popijevki.*

„Dvoglasje tijesnih intervala Istre i Hrvatskog primorja kompleksan je stil folklorne glazbe koja se temelji na dvoglasju netemperiranih tonskih odnosa te karakterističnoj boji tona koji se kod vokalne glazbe postiže snažnim pjevanjem djelomice kroz nos. Neobični intervalski razmaci unutar ljestvice rezultiraju neobičnim intervalima u dvoglasju, bliskima terci ili seksti. Osnovni oblik ljestvice ima okvir čistoga intervala kvinte, a oblik ljestvice koji se koristi u Puli i okolici ima okvir male sekste.

Često tijekom izvođenja u obje dionice dolazi do improvizacije i varijacije, no, unisono završeci ili završeci u oktavi ostaju strogo pravilo (ovu karakteristiku možemo svakako uočiti i kod stila bugarenje bez obzira što se donja dionica dodatno spusti za sekundu ili malu tercu). Metroritamska, formalna struktura i struktura teksta kreću se od jednostavnih do vrlo složenih obrazaca, a specifičan je odnos glazbe i teksta.“

Tipični instrumenti koji prate ovo pjevanje su: sopile, gajde, flauta, frula i tambura. Ima više stilova pjevanja (u *kanatu*, u *tarankanju*).

Izvori: Ministarstvo kulture RH, službene stranice UNESCO-a

25. Medičarski obrt na području sjeverne Hrvatske

Dana 15. studenoga 2010. tradicija pravljenja licitara upisana je na UNESCO-ov popis nematerijalne svjetske baštine u Europi.

Šareno ukrašeni proizvodi od tijesta i meda nazivaju se licitari. Tradicionalno se proizvode u središnjem i nizinskom dijelu Hrvatske. Simbol su sjeverne Hrvatske.

Obrtnici (licitari, medičari) prave šareno ukrašene kolače, druge medenjake, napitke od meda (medica, gvirc), svijeće i zavjetne darove od očišćenoga i prerađenoga voska.

Tijesto za licitare nekada se utiskivalo u ručno izrađene (drvene) kalupe, a danas se oblikuje u limenim kalupima pa se peče, boji voćnim bojama (crvena, žuta, zelena, bijela) i ukrašava šećernom smjesom, ogledalcima i drugim. Licitar je najčešće u obliku srca, konja, ptice, gljive, vijenca i sl.

Slika 1. Licitarsko srce

Tradicija izradbe licitara započela je već u srednjem vijeku. U istočnoalpskom području otvarani su obrti za proizvodnju kolača i medenjaka koji su se proširili u druga područja srednje Europe. Običaj pravljenja kolača i medenjaka proširio se i u nizinske krajeve panonske Hrvatske. U Zagrebu, Karlovcu, Koprivnici, Samoboru, Varaždinu i drugdje obrtnici su izrađivali medenjake i kolače.

Za izradu licitara i medenjaka sastojci su: med, pšenično brašno, jaja, šećer, voda i licitarski kvasac. Koriste se kalupi i posebni alati za oblikovanje. Nakon oblikovanja slijedi pečenje i sušenje boje koja je nanosena na proizvod. Postoje različiti načini ukrašavanja. Pri ukrašavanju dolazi do izražaja kreativnost majstora koji pravi licitare.

Najpoznatije je licitarsko srce koje je obojeno u crveno i ukrašeno ružičastim i žutim cvjetovima i listovima te je obrubljeno bijelom bojom. U sredini srca nalazi se malo ogledalce, a ispod poruka (tekst).

Proizvodi se prodaju tijekom posebnih prigoda poput proštenja koja su vezana uz crkvene blagdane, no mogu se kupiti i u medičarskim radionicama. Vlasnici medičarskih obrta prenositelji su višestoljetne tradicije ovoga područja, a njihovi su proizvodi simboli

nacionalnoga identiteta koje je prepoznao i UNESCO, zbog čega su medičarski obrti sjeverne Hrvatske uvršteni na popis nematerijalne kulturne baštine 2010.godine.

Običaj darivanja licitara, kojim mladić djevojci iskazuje svoju privrženost i ljubav, duboko je ukorijenjen u hrvatskoj kulturi (balet Licitarско srce K. Baranovića), jednako kao i ukrašavanje božićnog drvca sitnim licitarima. Zahvaljujući velikom umijeću te svojstvenom načinu oslikavanja koje su hrvatski obrtnici prenosili i razvijali s naraštaja na naraštaj, licitar je danas postao jedan od nacionalnih simbola te predstavlja autohtoni hrvatskih tradicijski suvenir.

Izvori: Iris Biškupić Bašić, min-kulture.hr

26. Nijemo kolo

Nijemo kolo je narodni ples koji se najčešće izvodi u Dalmatinskoj Zagori. Od 2011. Nijemo kolo je na UNESCO-ovu popisu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva.

Nijemo kolo s područja Dalmatinske zagore jedinstveno je po načinu izvođenja. Izvodi se u kolu, ili češće, u parovima koji se kreću kružno ili slobodno po plesnom prostoru, ponekad uz pratnju rere, gange, ojkavice ili dipli, no u Dalmatinskoj zagori gotovo isključivo bez ikakve glazbene pratnje.

Ne zna se točno koliko je Nijemo kolo staro. Kroz stoljeća kolo se mijenjalo. Nekada je bilo mjesto susreta, zavođenja, upoznavanja, dokazivanja, a danas je njegova funkcija isključivo reprezentativna. Budući da se način života promijenio, promijenio se i folklor i njegova funkcija.

Sam ples karakterizira kružno kretanje plesača koji svojim usklađenim udarcima stopalima o plesnu površinu daju ritam plesu. Ubrzavajući i usporavajući ritam udaranja stopalima ubrzava se i smanjuje brzina kružnog kretanje samih plesača u kolu. Izmjenjujući različit ritam brzih i sporih koraka to jest udaraca, ples kola postupno i naizmjenično ubrzava i smanjuje brzinu udaraca i okretanja samog kola u više navrata ili samo jednom ovisno o plesnom turnusu. Ponekad plesači plešu kolo da više puta naizmjenice izmjenjuju faze brzog i sporog koraka s prikladnim ubrzanjima i usporavanjima plesnog koraka, a ponekad plešu postupno ubrzavajući do najveće brzine izvođenja koje kolo može dostići te završe kolo naglim usporenjem do samog zaustavljanja i rastanka plesača u kolu. Plesači u kolu pri plesu ponekada poskakuju i premeću korak, ne naglašavajući udarcima svaki plesni korak, udarajući ponekad korak samo desnom ili samo lijevom nogom, ili pak naizmjenice naglašavajući svako treći korak udarcima o plesnu površinu.

Nijemo kolo se danas najčešće izvodi pri pučkim proslavama u čast svetaca pojedinih mjesta, na sajmovima, o pokladama, dernecima, svadbama itd,. Danas ga najviše izvode seoske folklorne skupine na lokalnim, regionalnim ili međunarodnim smotrama folkloru.

Zvonimir Ljevaković je u ansamblu LADO postavio Vrličko kolo. Vrličko kolo je prepoznato osim u Vrlici u Cetinskoj krajini, okolici Sinju, Kijevu i drugdje. To kolo nije nikada isto jer svaka plesačica i svaki plesač imaju svoj način izvedbe.

U operi *Ero s onoga svijeta* djelomično se izvodi Nijemo kolo. Kolo se izvodi na različite načine, spontano, pa se razlikuje od sredine do sredine. Nijemo kolo se još naziva: mutavo kolo, gluvo kolo, šuplje kolo, po naški, po starinski. Također i Poljičko gecko kolo, vrličko kolo i njinjsko kolo.

Osnovna karakteristika toga kola je da muškarci jako skaču i podižu svoje partnerice s poda koliko god mogu, ovisno od svoje umještosti. To jest kolo, ali često puta se razbija u parove. To je i jedno od obilježja koja ga izdvajaju od ostalih kola. Postoje nijema kola i u Lici, poznata pod nazivom Đikac ili Ojkac, ali ne ulaze u ova nijema kola Dalmatinske zagore upisana na

UNESCO-ovu listu jer u tim kolima svi plesači plešu povezano i razbijaju se u parove. Osim razbijanja u parove, Nijemo kolo se zna plesati i tako da jedan plesač vuče ili nosi čak dvije žene, isprobava njihovu snagu držeći ih za ruke. Na taj način, naravno, pokazuje i svoju snagu i to nije bez razloga. Prema kazivanju samih nositelja, u prošlosti je kolo bilo mjesto gdje su se upoznavali mladi. Kad bi rekli idemo u kolo, to bi značilo da idu na društveno zbivanje, na susret. Bilo je to i mjesto gdje su se mogli upoznavati, gdje su se mogli javno dotaknuti jer to inače nije bilo dopušteno. Jako je važna bila i prigoda u kojoj se kolo izvodilo i prisutnost publike. Struka uvijek naglašava da se radi o živoj baštini.

Izvori: Tvrtko Zebec, Ante Botić

27. Ojkanje

Ojkanje (ili treskanje, orzenje, rozganje) najstarija je vrsta pjevanja u Hrvatskoj. Prema riječima stručnjaka, ojkanje je ostatak predslavenskog balkanskog pjevanja s područja antičke Dalmacije (današnja Dalmacija, BiH i Crna Gora), kojega su Hrvati usvojili i sačuvali. UNESCO-ov Odbor za nematerijalnu kulturnu baštinu svijeta 16. studenoga 2010. uvrstio je glazbeni izričaj ojkanje na popis ugrožene nematerijalne svjetske baštine.

Ojkanje (također vojkanje, treskanje, zavijanje, grohotanje) poseban je način pjevanja slogova hoj, voj, oj, duljim tremoliranjem ili također duljim ili kraćim melismima. Javlja se kao pripjev u deseteračkim i osmeračkim pjesmama, a izvodi se pojedinačno u tzv. samačkim i putničkim pjesmama ili češće dvoglasno; dok jedan pjevač drži otegnute tonove iste visine tj. vojka, oči, drugi treska, potresa, tj. tremolira. Pjevač koji treska započinje za kvartu ili tercu više od ležećeg tona spuštajući glas i postupno ga smirujući u unisonu s drugim pjevačima.

Ojkanje je u raznim oblicima najrasprostranjenije u Lici, Dalmaciji (osobito Dalmatinskoj zagori) i Hercegovini. Ojkalica se u Sinju tradicionalno zove rera, a u Imotskom i okolici te u zapadnoj Hercegovini ganga. Obično se ojkajući ispjevavaju kratki stihovi, najčešće šaljive rime. Gange ili gangalice su narodne pjesme koje se izvode na način primitivne polifonije, posebno raširene u okolici Imotskog.

U Sjevernoj Hrvatskoj i u Turopolju zove po junaški (ako pjevaju muškarci) i po devojački (ako pjevaju žene), na karlovačkom području i u Lici rozganje – dijaloško pjevanje koje se izvodi potresanjem glasa, Podvelebitje, Bukovica i Ravni kotari – orzenje, orzanje, kod pravoslavnog stanovništva, groktanje, u šibenskom području, od Krke do Dalmatinske zagore naziva se ojkavica.

U području Dalmatinske zagore imamo nazive treskovicica ili potresalica, danas zvano starovinsko pjevanje, a noviji načini zovu se oja noja, rera, u Imotskoj krajini i Hercegovini to je ganga, a starovinsko pjevanje tamo se naziva putničko ili kiridžijsko pjevanje, dok je u Konavlima ustresalica. Poseban je naziv pjevanja na Banovini zvan ojkača.

Za južnu Dalmaciju karakteristično je jednoglasno pjevanje, a česti su kratki vokalni oblici s ojkanjem, osebujnim načinom pjevanja melodijskih ukrasa na slog "oj", uz izrazito potresanje glasom. Najčešće ga izvode dva pjevača (muška ili ženska), a svaka pjesma traje onoliko koliko vodeći pjevač može držati dah. Melodije su uglavnom jednoglasne, a pjesme temama variraju od ljubavnih do aktualno društvenih i političkih tema.

Ministarstvo kulture je 2009. godine proglasilo gangu zaštićenom kulturnom baštinom Republike Hrvatske. Ganga je sastavni dio stoljetnoga glazbenog izričaja imotskog i vrgoračkog kraja, a osim u našim krajevima pojavljuje se i u susjednoj Bosni i Hercegovini.

Za Cetinsku krajinu karakteristično je dvoglasno grleno pjevanje, tzv. rera. Rera se izvodi punim glasom: jedan pjevač vodi pjesmu dok ga drugi prate ili reraju.

Ojkanje je opstalo zahvaljujući organiziranim skupinama lokalnih narodnih pjevača koji su tradiciju ojkanja prenosili pjevajući na seoskim svečanostima u Hrvatskoj, ali i diljem svijeta. Danas se ojkanje prenosi i naučava oralno u organiziranim folklornim društvima.

Živopisno je to pjevanje, duboko ukorijenjeno u identitet Cetinjana te nerijetko opisuje svakodnevne pojave, trzavice između susjednih sela, karaktera i običaja, ismijava ljudske mane i slabosti, često i posebno izabranim rječnikom. U kratku rimu, najčešće dvostih, stane tako neobična minijatura jasne poruke, bila ona upućena dragome, dragoj, svekrvi, Gospi Sinjskoj ili svecima. Rera je začinjavala i uveseljavala svaki dernek, druženje ili silo i ašikovanje.

Iz naraštaja u naraštaj prenose se u Dalmatinskoj zagori zvuci stare ojkavice, gange i rere.

Tekstovi:

Gospe Sinjska misu ću ti platit

ako ćeš mi dragana povratit.

U mog lole livade na glasu,

tri je ovce za uru popasu.

Curo mala nek ti je u glavi,

nikad momku prva se ne javi.

Moj dragane cvitiću na vodi

poljubi me, srcu mi ugodu.

Izvori: culturnet.hr, opća enciklopedija, dr. fra Ivan Glibotić, dr. Joško Čaleta

28. Suhozid

Umijeće suhozidne gradnje upisano je u Registar kulturnih dobara RH 2013. godine, a početkom 2016. započela je međunarodna inicijativa za izradu nominacije prema UNESCO-u kako bi umijeće suhozidne gradnje bilo upisano na Reprezentativni popis nematerijalne baštine čovječanstva.

28. studenoga 2018. na UNESCO-ov popis nematerijalne baštine čovječanstva upisano je umijeće suhozidne gradnje, pod nazivom *"Art of dry stone walling, knowledge and techniques"*. Nominaciju su zajednički podnijele sljedeće zemlje: Cipar, Francuska, Grčka, Hrvatska, Italija, Slovenija, Španjolska i Švicarska.

Umjetnost izgradnje suhozida

Suhozidna gradnja (gradnja "u suho") umijeće je izrade konstrukcija od kamena bez uporabe vezivnoga materijala. To je zidanje lomljenim kamenom s minimumom ili bez obrade, a kao širi pojam može obuhvatiti i polaganje kamenih opločenja i pokrova, zatim gradnja inženjerskih građevina klesanim kamenom bez upotrebe veziva. Suhozidna gradnja u različitim oblicima pojavljuje se duž čitavoga prostora jadransko-dinarskoga krša i snažno karakterizira njegov krajolik.

Suhozidna gradnja: pregradni zidovi (oranica, pašnjaka), mrgari-kameni cvjetovi (na otoku Krku i drugim sjevernim otocima koji služe za odjeljivanje ovaca), suhozidni bunari i lokve, suhozidna skloništa, suhozidni krovovi od kamenih ploča koje nisu ničim vezane, gradnja putova (npr. Premužićeva staza na Velebitu). Na Kornatima je spomenik poginulim vatrogascima izgrađen suhozidnom tehnikom.

Slika 1. Suhozid na otoku Pagu

Suhozidom se čovjek kroz povijest borio protiv erozije, poplava, lavina, isušivanja te stvarao *biološku raznolikost i odgovarajuće mikroklimatske uvjete za poljoprivredu*. Suhozidi pružaju vrijedna utočišta za razne biljke i životinje: npr. kukce, guštere, žabe, pčele.

Udruge

Udruga 4 grada – Dragodid bila je glavni koordinator RH za izradu nominacije. Udruga je osnovana 2007. godine, a početak djelovanja bio je 2002. kada je održana prva međunarodna suhozidna radionica u selu Dragodid kod Komiže na Visu. Udruga ima sjedište u Šapjanama kod Rijeke, a glavna radionica održava se u selu Petrebišća na Učki. Za svoj rad dobili su više priznanja.

Na mrežnoj stranici udruge piše:

“Glavne aktivnosti udruge su organizacija i vođenje suhozidnih radionica te provođenje istraživanja suhozidne baštine u suradnji s lokalnim partnerima, izvornim nositeljima umijeća gradnje suhozida i poznavateljima lokalnih tradicija. O svim aktivnostima možete čitati na našem portalu dragodid.org i Fb stranici gdje prenosimo i ostale vijesti sa suhozidne scene Hrvatske i susjednih zemalja istočnog Jadrana.”

“Na portalu suhozid.hr, koji je pokrenula udruga u suradnji s Geodetskim fakultetom, u formi mape dostupan je javni popis hrvatske suhozidne baštine, a osim što predstavlja vrijedan izvor informacija, stranica djeluje i kao platforma za razmjenu znanja te stručnih i praktičnih iskustava.”

Udruga organizira radionice, predavanja, objavljuje publikacije i članke i na taj način nastoji sačuvati našu baštinu. Ima stalne članove (58) i podupiratelje.

Djeluju (lokalno) i druge udruge: Suhozid Pag, Kolan i druge.

Otočić Baljenac

“Mali otočić Baljenac nalazi se u šibenskom akvatoriju, a ono po čemu se posebno ističe je njegov jedinstven suhozid koji priča priču o stoljetnom trudu lokalnih stanovnika koji su na Baljenacu uzgajali vinovu lozu. Otočić Baljenac površine je svega 10 hektara, a na kojem se nalazi 23 kilometara suhozida koji predstavlja jedinstvenu kamenu čipku.

“Važno je istaknuti jedinstvenost otoka Baljenca na kojem nema kamena koji je ostao na svojem mjestu. Svaki je kamen premješten i ugrađen u suhozid.”

Priručnici - članci o gradnji tehnikom suhozida:

“Gradimo u kamenu” (4. izdanja + vijesti)

“Hrvatsko tradicijsko graditeljstvo” (Zdravko Živković)

“Mediteranska kamena kuća –tehnike gradnje i obnove / korištenje u skladu s okolišem”

“Brački suhozid” (ur. Lucija Puljak) te mnogobrojni članci

www.suhozid.hr; www.dragodid.org

29. Mediteranska prehrana

Mediteranska prehrana upisana je na Reprezentativnu listu svjetske nematerijalne baštine.

Dana 4. prosinca 2013. godine potvrđeno je da je **multinacionalna kandidatura Španjolske, Cipra, Grčke, Italije, Maroka, Portugala i Hrvatske pod nazivom: Mediteranska prehrana (Mediterranean diet)**, upisana na Reprezentativnu listu svjetske nematerijalne kulturne baštine.

U rujnu 2008. godine zemlje: Grčka, Italija, Maroko i Španjolska predale su zajedničku kandidaturu za upis mediteranske prehrane na Reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva pod nazivom „Mediteranska prehrana“ (*Mediterranean Diet*) te je ona prihvaćena i upisana na Reprezentativnu listu 2010. godine.

U ljeto 2011. godine Španjolska je, kao koordinator četiri zemalja, uputila službeni poziv Hrvatskom povjerenstvu za UNESCO za pridruživanjem Republike Hrvatske zajedničkoj kandidaturi, a poziv je bio upućen i Cipru i Portugalu. Ministarstvo kulture je prihvatilo poziv za pridruživanjem te se u Upravi za zaštitu kulturne baštine, u suradnji sa stručnjacima Instituta za etnologiju i folkloristiku, a čije područje istraživanja i proučavanja jest i tradicijska prehrana, pripremila kandidatura.

Uvrštenje *Mediteranske prehrane na hrvatskom Jadranu* na nacionalnu listu bio je uvjet za pridruživanjem Republike Hrvatske zajedničkoj kandidaturi.

U obrazloženju odluke između ostalog stoji da je Mediteranska prehrana na hrvatskom Jadranu, njegovoj obali, otocima i dijelu zaleđa, uvjetovana ekološkim, klimatskim, povijesnim i kulturnim čimbenicima Mediterana, a u Hrvatskoj se očituje u društvenoj, duhovnoj i materijalnoj sferi svakodnevnog života, te u običajima životnog i godišnjeg ciklusa. Mediteranska prehrana temelj je identiteta ljudi koji žive na tom prostoru i tekovina je raznih kultura i utjecaja, koje se kontinuirano prenose s koljena na koljeno. Mediteranski model prehrane osnova je cjelokupnoga kulinarskog sustava obale, otoka i dijela zaleđa, pa se prehrana razlikuje među pojedinim mjestima i društvenim slojevima, a može se podijeliti na ribarsku i težačku ili na njihovu kombinaciju, što je vrlo čest slučaj na otocima. Temelj te prehrane svodi se na uporabu određenih namirnica, te njihovu pripremu i konzumaciju koja je donekle različita u svakodnevicu i na blagdanu.

Ujedno je i jedinstvena zbog oblikovanja kulturnoga identiteta svojstvenog za hrvatski Jadran, njegove obale, otoka i dijela zaleđa, što se ponajviše očituje u običajima i obredima te govoru.

Mediteranska prehrana kao stil života na listi UNESCO-a

Svi se nutricionisti slažu da je **mediteranska prehrana najzdraviji način prehrane**, koji se bazira na **maslinovom ulju, vinu, srdeli** i ostaloj morskoj ribi, **kozjem siru...** I UNESCO je to prepoznao te **zaštito mediteransku prehranu ne samo kao zbir nutricionističkih namirnica, nego kao stil života koji je po mjeri čovjeka, kao koncept življenja.**

Mediteranska prehrana se sastoji i od skupine vještina, znanja i običaja koji povezuju krajolik s trpezom.

“Udruga hvarski vinari” organizirala je **1. festival mediteranske prehrane**. Ova UNESCO-va zaštita je zapravo jedna markica, koja kaže da je to prepoznato kao dobar model i kao osnova za održivi razvoj u onom smislu da moramo paziti na prostor u kojem živimo na planetu. Ono na što treba paziti da se način života koji je stvarno po mjeri čovjeka – čuva, na onim nekim temeljnim znanjima i resursima koji su nam dani. Ako je tu polje, stvarno je glupo ne saditi nešto u njemu, ističe dr. sc. **Jelena Ivanišević** s **Instituta za folkloristiku i etnologiju u Zagrebu**.

Slika 1. Kokot s krompirom

A u Starogradskom polju, najvećem plodnom polju na nekom od hrvatskih otoka, već se 2400 godina sadi loza i maslina. Hvar ima svoju **priču o vinu**, krajolik Hvara modeliran je zbog vina. *Vino nam je ispisalo povijest, vino u nama budi emocije. Vino nije samo sok od prešanog grožđa, nego je koncentrat povijesti, koncentrat vjerovanja, etičkih vrijednosti, emocija, teritorija i zbog toga se razlikuje od ostalih pića. Vino je esencija svega što nam Mediteran daje*, kaže doc. dr. sc. **Ernesto Di Renzo** sa Sveučilišta Tor Vergata u Rimu. Autohtone sorte hvarskog vina su: **bogdanuša**, **darnekuša**, **parč** i **plavac mali**. Uz hvarsko vino najbolje prija – **srdela**.

Nažalost, mnogi još nisu svjesni činjenice da se mediteranska prehrana u Hrvatskoj nalazi na UNESCO-ovoj listi nematerijalne baštine.

Veliki promotor mediteranske prehrane u svijetu je George Mateljan koji više desetljeća istražuje kvalitetu namirnica. U svojoj knjizi “*Najzdravije namirnice svijeta*” otkrio je 100 najzdravijih namirnica svijeta, od toga se u našem, dalmatinskom, podneblju nalazi 90 namirnica. Mateljan posebnu naglašava važnost pravilne pripreme povrća za očuvanje nutritivne vrijednosti i punine okusa namirnica.

Mediteranska prehrana ili sredozemna dijeta sastoji se od skupine vještina, znanja i običaja koji povezuju krajolik s trpezom, uključujući način uzgoja usjeva, žetve, ribolova, konzerviranja hrane, njezine obrade i priprave, a ponegdje i način njezine konzumacije.

Mediteransku prehranu čine: riba, meso, maslinovo ulje, žitarice, povrće, vino, mlijeko...

Slika 2. Hobotnica s krompirom

Otoci Brač i Hvar u društvu Španjolske, Italije, Grčke i Maroka zajednički su nositelji zaštićene mediteranske prehrane jer dio sastojaka i začina, kao i običaji povezani s pripremom nekih jela, predstavljaju zajedničko kulturno bogatstvo.

Svako jelo krije svoju priču, bez obzira na to je li riječ o hvarskoj gregadi ili bračkoj janjetini, brudetu – tom amblematskom ribarskom jelu ili pak spravljanju svakojakih jela na gradelama, veza domaćeg stanovništva s običajima spravljanja jela važna je koliko i sama konzumacija hrane. Veća obiteljska okupljanja ili pučke fešte jedinstvena su prilika da se mirisima, a ponajprije okusima pronikne u običaje, vještine nabave hrane, ali i znanja i vještine kuhanja koje su kroz stoljeća rijetko mijenjane, možda samo malo usavršavana. Konzumacija jela društvena je stvar i od iznimne važnosti za dalmatinski identitet, a svako jelo s ponosom se spravlja i s poštovanjem konzumira.

Posebno je popularan obrok Mediteranska marena, a konzumira se između dva glavna obroka. Tu marendu može činiti slana riba s maslinovim uljem i čašom vina ili komadić sira s čašom vina. Marena se konzumira u društvu.

Izvori: Ministarstvo kulture RH, Wikipedija

30. Šibenske tvrđave i utvrda sv. Nikole

Tvrđava svetog Mihovila u Šibeniku (nazvana tako devedesetih godina 20. .); povijesno Kaštel sv. Mihovila, Tvrđava svete Ane (od 16. do kraja 20. st.; rašireno među Šibenčanima). Šibenik je započeo svoj život kao castrum (plemenska hrvatska utvrda). Prvi put se spominje godine 998. Na strmoj litici sagrađen je kaštel koji je bio dominantna točka obrane grada. Tvrđava je rušena i ponovno građena, a u srednjem vijeku dobila je svoj konačan oblik. Na prostoru kaštela bila je crkva sv. Mihovila pa je kaštel po njoj dobio ime (Castrum Sancti Michelis, XIV st.). Godine 1663. grom je udario u barutanu na tvrđavi pa je crkvice nastradala. Pri popravku crkve nabavljen je kip sv. Ane i otada se crkvice i tvrđava nazivaju Sv. Ana; stari Šibenčani koriste naziv sv. Ana. U 20. stoljeću ponovno se vraća stari naziv tvrđave sv. Mihovila, a nakon obnove (2014.) koristi se naziv Kaštel sv. Mihovil, Tvrđava svetoga Mihovila.

Kaštel su rušili osvajači 1116. godine (mletački dužd Ordelafo Faledro), zatim u XIII. stoljeću stanovnici kako bi izbjegli naseljavanje templara. Mlečani su pokušavali osvojiti grad i tvrđavu više puta, a 1412. to su i uspjeli. Mlečani su obnavljali kaštel (1416.), izgradili dvostruki zid i napravili 2 cisterne za vodu unutar kaštela.

Današnja tvrđava u tlocrtu ima formu nepravilnog četverokuta. Na istočnome dijelu sačuvane su dvije kvadratne, a na sjevernome dvije poligonalne kule.

Ulaz u kaštel nalazi se na kortini (kortina – dio obrambenog zida između kula i bastiona) uz južnu kulu. Izveden je u gotičkom stilu, u formi prelomljenog luka bez ukrasa. Iznad vrata je postavljen grb s trokutastim štitom na komu su izvedena tri paralelno postavljena dupina venecijanske obitelji Dolfin. Poblježe sredini kortine, na višoj poziciji od Dolfinova, sačuvan je grb koji je pripadao Mojsiju Grimaniju, koji je obavljao funkciju šibenskog kneza u to vrijeme. Iznad grba se pak nalazi poprilično reljefni prikaz mletačkog lava. Lijevo od mletačkog lava postavljen je grb Antonija Michelija, šibenskog kneza i kapetana, desno od lava nalazi se grb A. Correra, kaštelana tvrđave za vladavine Antionia Michelija.

Spominju se dvije eksplozije barutane (1663. i 1752.) koje su razorile i oštetile dijelove tvrđave. Tvrđava je obnovljena (2014.) pa grad Šibenik ima otvorenu ljetnu pozornicu amfiteatralnog tipa, odnosno tipa grčkog teatra s 1077 sjedećih mjesta, prema projektu arhitekta Tomislava Krajine i suradnika. Tvrđava je prepoznatljivi spomenik kulturne baštine dostupan posjetiteljima i mjesto gdje se promoviraju glazbeni i scenski događaji. U podzemnome dijelu nalazi se muzejska zbirka i pomoćne prostorije. U podrumskome dijelu tvrđave su sačuvane cisterne za vodu.

Tvrđava Šubićevac (Barone)

Tvrđava Šubićevac (tvrđava Barone) smještena je sjeverno od stare gradske jezgre, a nekoliko stotina metara jugoistočno od tvrđave sv. Ivana. Nalazi se na 80 metara nadmorske visine, na brdu koje se zove Vidakuša. Tvrđavu Barone projektirao je (kao i tvrđavu sv. Ivana) Antonio Leni, a radove na izgradnji (1646.) nadzirao je barun Degenfeld. Tvrđave su bile važne u obrani grada od najezde Turaka 1647. godine. Turci su prvo morali osvojiti tvrđave ako su željeli osvojiti grad Šibenik jer bi inače bili pod udarom topova s tvrđava.

Građene su na brzinu ali solidno, prema shvaćanju vojne arhitekture onoga vremena. Imale su bastione ojačane nanosima zemlje tako da spriječe probijanje zidova pri udaru topovske kugle. Barone je građena u obliku zvijezde. Na tvrđavi su dvije razine terena. Na višem, prema sjeveru, nalaze se topovski otvori. Tu je koncentrirana artiljerijska moć. Na nižem prostoru, prema gradu, nalazili su se objekti za smještaj posade i arsenal. Godine 1659. tvrđavu je proširio i restaurirao Antun Bernardo, koji je to isto učinio i s tvrđavom Sv. Ivana. Dugo vremena nosila je ime po barunu Martinu von Degenfeldu, vođi obrane Šibenika od 1646. do 1647. Gradsko vijeće Šibenika kupilo je tvrđavu te njeno okolno područje 1912. i nazvalo taj dio grada Šubićevac po staroj hrvatskoj plemićkoj obitelji Šubića. Tvrđava Šubićevac malo je manja od tvrđave Sv. Ivana.

Tvrđava sv. Ivana (Tanaja)

Tvrđava sv. Ivana (Tanaja) smještena je na vrhu brda sjeverno od šibenske stare gradske jezgre, na 115 metara nadmorske visine. Nazvana je sv. Ivan po maloj kapeli koja se tu nalazila do 1638., kada je srušena zbog gradnje tvrđave. Tvrđava je podignuta na početku Kandijskog rata, u rekordnom vremenu, tijekom kolovoza i rujna 1646., a istovremeno s njom gradila se i tvrđava Šubićevac. Građani Šibenika, bojeći se Turaka koji su se spremali osvojiti dalmatinske gradove, sudjelovali su u velikom broju u gradnji tvrđave i zaslužni su što je izgrađena u samo dva mjeseca. Nacrt tvrđave sv. Ivana izradio je glasoviti franjevački inženjer Antonio Leni iz Genove.

Ova velika i snažna tvrđava ima u tlocrtu zvjezdasti oblik, a na sjevernoj strani pojačana je visokim zidanim nasipom u obliku kliješta - tal. tanaglia, pa se prema tome za nju uobičajio i naziv Tanaja. Oko sv. Ivana odvijale su se žestoke borbe 1647. kada su Turci pod vodstvom Tekeli-paše pokušali osvojiti Šibenik. Tvrđava je branila Šibenik od 20 000 turskih napadača u jednomjesečnoj opsadi grada od 17. kolovoza do 16. rujna 1647. godine. U tim borbama poginulo je 4.000 Turaka.

Slika 1. Utvrda sv. Nikole

Utvrdna sv. Nikole

Utvrdna sv. Nikole pomorska je obrambena utvrda smještena na otočiću Ljuljevcu, na ulazu u kanal sv. Ante koji vodi do Šibenika. Utvrda sv. Nikola je 9. srpnja 2017. upisana na UNESCO-ov Popis svjetske baštine pod nazivom „Mletačke utvrde od 15. do 17. stoljeća“. Utvrda je podignuta sredinom 16. stoljeća. Radovi na izgradnji započeli su 1540. Turci su osvojili Skradin (1522.) pa se izgradnjom utvrde Sv. Nikole željelo onemogućiti pomorsku vezu sa Skradinom. Također je trebalo zaštititi grad Šibenik koji je imao i strateško značenje pa je Mletačka Republika bila zainteresirana za izgradnju utvrde. Utvrda je završena 1553. Zauzela je veći dio otočića, a izgrađena je na grebenu i djelomično iskorištava živu stijenu. Giangirolamo ju je projektirao kao čvrstu i sigurnu utvrdu u obliku trokuta s tri istaknuta obrambena bastiona. Građena je od više vrsta materijala pa je tako donja zona utvrde zidana kamenom (dijelovi ispod razine mora i neposredno iznad nje), dok iznad toga dolazi dio izveden u opeki što je uobičajeno za doba nastanka utvrde, ali neuobičajeno za Dalmaciju. Za čvrstinu utvrde važna je i živa stijena samoga otočića, mjestimice iskllesana i iskorištena u strukturi građevine. Tlocrt utvrde ima trokutasti oblik, nema istaknute kule. Visine kortine, polubastiona i toriona iste su i čine jedinstven prostor.

Prema pučini postavljen je rondel, dok su suprotno njemu, prema Šibeniku, postavljena dva polubastiona. Polubastioni su izduljeni, a međusobno i s rondelom komuniciraju pomoću kortina. Utvrda ima više otvora za topove.

U utvrdu se ulazilo s mora, preko pristupne konstrukcije i mosta jer je ulaz bio na povišenom položaju. U utvrdu se ulazilo kroz reprezentativni renesansni portal na kojem su radili i domaći majstori Dujam iz Splita i Frano Dismanić iz Šibenika.

Portal je pravokutna oblika, a sam ulaz nalazi se na sredini i polukružno je zaključen. Cijeli je portal „prekriven“ rustikom, vizualnim znakom reprezentativne i obrambene uloge. Tako je i ulaz naglašen rustikom koja slijedi luk, a samo tjeme luka dodatno se ističe skulpturom. Rustika se prenosi i na tričtvrst stupove u varijaciji dorskog reda koji flankiraju ulaz, dok se na vanjskim krajevima, u istoj razini s tričtvrst stupovima, nalaze pilastri. I stupovi i pilastri istaknuti su u odnosu na sam ulaz i nose gređe. Duljinom friza izmjenjuju se triglifi i dekorirane metope, a portal je zaključen istaknutim vijencem na kojem je nekoć stajao lav kao simbol Mletačke Republike. Lav je bio oštećen pa ga je ponovno dao iskllesati car Franjo I., ali i taj lav je razbijen i bačen u more od strane vojnika Kraljevine Jugoslavije 1926. godine.

Utvrdna sv. Nikole predstavlja primjer venecijanskoga obrambenog sustav iz 16. i 17. stoljeća.

Izvori: Ministarstvo kulture, Andrej Žmegač, Branko Nadilo, Tvrđava sv. Nikole,

31. Dioklecijanova palača i katedrala

Dioklecijanova palača

Dioklecijanova palača, carska rezidencija u Splitu, jedan je od najbolje sačuvanih spomenika rimskoga graditeljstva na svijetu. Sagrađena je oko 300-te godine. Palača je bila sagrađena kao spoj luksuzne vile-ljetnikovca i rimskoga vojničkog logora (*castruma*), podijeljena na četiri dijela dvjema glavnim ulicama. Dioklecijan se sklonio u novoizgrađenu palaču nakon povlačenja s prijestolja (305.) do smrti (316.).

Palača je pravokutna građevina (oko 215 x 180 metara) s četiri velike kule na kutovima, vratima na svakoj od četiri strane i sa po četiri manje kule na zidovima. Vanjski zidovi palače, osim zapadnoga, u većem su dijelu ostali do danas dobro očuvani. Postojala su četiri ulaza u palaču: tri s kopnene i jedan s morske strane. U palaču se ulazilo s istoka kroz Srebrna vrata, sa zapada kroz Željezna vrata, a sa sjevera (glavni ulaz s dvostrukim vratima) kroz Zlatna vrata koja su vodila glavnom ulicom do Peristila i careva stana, a na jugu (u moru) su Mjedeni vrata.

Slika 1. Peristil

Palača je imala 16 kula od kojih su se djelomice očuvale tri kutne kule (osim jugozapadne). Tijekom stoljeća stanovnici palače vršili su adaptacije prema svojim potrebama, ali obrisi carske rezidencije ostali su do danas pa je palača upisana 1979. godine na UNESCO-ov popis svjetske baštine u Europi.

Južni dio Palače bio je u toj shemi predviđen za cara, njegov stan i odgovarajući državni i vjerski ceremonijal, dok je sjeverni dio bio za carsku stražu - vojsku, poslugu, za spremišta i slično. Na južnom dijelu palače, ispod carskoga stana, izgrađeni su podrumi iz kojih se Mjedenim vratima izlazilo na more.

Dvije glavne ulice vodile su na otvoreni prostor ispred careva stana, na Peristil, središnji trg palače. Na lijevoj strani bio je carev mauzolej (danas katedrala sv. Dujma), a na desnoj su bila tri hrama: Jupiterov, Kibelinov i Venerin. U carev stan ulazilo se preko Vestibula.

U istočnome prostoru do danas je sačuvana monumentalna građevina (Dioklecijanov mauzolej) vanjskoga osmerokutnog, a unutrašnjega kružnog tlocrta, presvođena kupolom od opeke i raščlanjena iznutra dvama nizovima stupova i vijenaca te frizom u kojem su uz nestalu središnju figuru, sačuvana poprsja Dioklecijana i njegove supruge Priske. Građevina je s vanjske strane obrubljena trijemom (peripter) koji je do danas uglavnom sačuvan.

U zapadnom sakralnom prostoru do danas se vrlo dobro sačuvao mali hram pravokutnoga tlocrta (Jupiterov hram), presvođen kasetiranim, bogato ukrašenim svodom. Pored hrama pronađeni su ostaci još dva hrama (Kibelin i Venerin hram). U podrumске prostorije pristupa se s Peristila i s dva bočna stubišta (povezana s Vestibulom).

Malo se sačuvalo od careva stana koji je bio uz cijelo južno pročelje. Iz prostorija se kroz 42 prozora i 3 lođe pružao pogled na more. Pronađeni su ostaci sustava kanalizacije. Za opskrbu palače vodom bio je izgrađen vodovod u dužini od 9 kilometara (jedan dio se i danas koristi).

Katedrala Sv. Duje

Mauzolej cara, progonitelja kršćana, postaje sredinom 7. stoljeća katedralom u kojoj su na počasnim mjestima postavljeni oltari s relikvijama Svetoga Dujma i Svetoga Staša, mučenika pogubljenih u obližnjemu Solinu. Splitska katedrala posvećena je Uznesenju Blažene Djevice Marije; u narodu je poznata kao Katedrala sv. Dujma (sv. Duje). Katedrala sv. Duje najstarija je katedrala u svijetu. Prema predaji sačuvanoj kod splitskog kroničara Tome Arhiđakona iz 13. stoljeća, prvi splitski nadbiskup bio je Ivan Ravenjanin (7. st.) koji je organizirao i uredio splitsku Crkvu.

Splitska katedrala poznata je po drvenim vratima koje je izradio domaći majstor Andrija Buvina 1214. godine izrezbarivši u orahovini 28 prizora Isusova života. Odlično su očuvana, osim najdonjih dijelova oštećenih nogama prolaznika. Buvinova vrata su raritet u europskoj umjetničkoj baštini jer, dok su brončane romaničke vratnice razmjerno brojne, od drvenih su preostala samo neka.

Građevina je izvana oktogonalnoga oblika i imala je natkrivani peripter s dvadeset i četiri mramorna stupa s korintskim kapitelima. Portal katedrale je, također, antičkoga podrijetla. Na baroknoj kamenoj ploči s tjarom na vrhu istaknut je metropolitanski i primacijalni status crkve koji je nadbiskupija imala do papinske bule Locum Beati Petri 1828. godine. Na vrhu portala smješten je mali sarkofag u kojemu su sahranjeni ostatci Katarine i Margarite, kćeri kralja Bele IV., koje su umrle u Klisu u vrijeme tatarske najezde sredinom 13. stoljeća.

Katedrala je iznutra okrugloga oblika, nadsvođena kupolom s četvrtastim i polukružnim nišama, u kojima su nekoć stajali kipovi bogova i careva. Unutarnji prostor okružuje osam

granitnih stupova postavljenih na bazi od bijelog kamena, s korintskim kapitelima. Ti stupovi su bili isključivo dekorativne namjene. Nad bogato ukrašenim kapitelima nalazi se vijenac koji čini bazu za drugi red porfirnih stupova. Iznad drugih kapitela nalazi se manji vijenac te friz s likovima genija, Merkura Psychopomposa te medaljoni s likovima cara Dioklecijana i njegove žene, carice Priske.

Po ulazu u katedralu, s lijeve strane, nalazi se šesterostrana propovjedaonica (ambon) nastala 1257. godine darom kneginje Kolafise, udovice splitskoga kneza Ivana Frankopana. Izradio ju je majstor Mavro od skupocjenoga crvenog i zelenog porfira.

U 15. stoljeću izgrađena su dva kamena oltara s ciborijima koji su smješteni u nišama mauzoleja s lijeve i desne strane glavnoga oltara. Desni oltar posvećen je glavnom gradskom patronu svetom Dujmu, a lijevi gradskom suzaštitniku svetom Anastaziju. Djelo je umjetnika Jurja Dalmatinca.

U sjevernoj niši katedrale smješten je novi oltar sv. Dujma, rad mletačkoga kipara Giovannija Marije Morlaitera iz 1767. u koji su 1770. godine prenesene svečeve moći.

Glavni oltar splitske katedrale izgrađen je između 1685. i 1689. godine. Iznad oltara nalazi se rezbareni kasetirani svod s uljanim sličicama euharistijske tematike, djelo rapskog umjetnika Matije Ponzonija.

Kor je dograđen početkom 17. stoljeća na inicijativu splitskoga nadbiskupa Markantuna de Dominisa (1560. - 1624.) tako što je srušen istočni dio zida mauzoleja. Time je narušen peripter, ali je znatno proširena katedrala. U koru se nalaze umjetnički vrijedne drvene korske klupe i nadbiskupski tron te šest velikih uljanih slika iz ciklusa života svetog Dujma, rad slikara Pietra Ferarija te drveno raspelo iz druge polovice 14. stoljeća u obliku grčkoga slova Y.

Riznica splitske katedrale

Riznica splitske katedrale osnovana je 1937. U katedralnoj riznici, smještenoj iznad sakristije, čuva se Evandelistar sv. Dujma (Splitski evandelistar), jedan od najvrjednijih predmeta iz prijelaza sa 7. na 8. stoljeće, najstariji iluminirani rukopis pisan na pergameni sačuvan na tlu Hrvatske. Također se čuva Splitski sakramentar pisan karolinškim pismom (polovica 13. st.), brojni relikvijari, misno ruho, posuđe i ikone Gospe. Među predmetima od srebra valja spomenuti Bogorodicu s Djetetom i 11 apostola s početka 14. st., koji su nekada zajedno činili palu oltara sv. Dujma u katedrali.

Kripta katedrale

Ispod mauzoleja smještena je kripta posvećena sv. Luciji, djevici i kršćanskoj mučenici.

Sveti Dujam

Sveti Dujam (Duje; lat. Domnius) († Salona, 10. travnja 304.), svetac Rimokatoličke crkve, solinski biskup i mučenik, zaštitnik grada Splita i Splitsko-makarske nadbiskupije.

Godine 650. splitski biskup Ivan Ravenjanin potaknuo je Splicićane da prenesu tijelo svetoga Dujma iz porušene Salone u Dioklecijanov mauzolej koji je postao katedralom. Tako je drugi dio svečevih relikvija prenesen u splitsku katedralu gdje se i danas čuvaju i štiju. Godine 1427. kipar Bonino da Milano izradio je ležeći prikaz sv. Dujma na oltaru.

U Splitu se stoljećima svečano slavi svečev spomendan 7. svibnja (Dan grada).

Zvonik splitske katedrale

Gradnja zvonika započela je sredinom 13. stoljeća i trajala je negdje do sredine 16. stoljeća. Kombinacija je romaničkoga i gotičkoga graditeljstva. U dekorativnim elementima prevladava romanički stil, a izvedba arhitektonske prozračnosti pripada gotičkom stilu gradnje.

Zvonik je temeljito i radikalno restauriran u razdoblju između 1890. i 1908. godine. Posljednji kat s naznakama renesansnoga stila u potpunosti je izmijenjen kako bi bio u stilskom suglasju s ostalim katovima zvonika.

Krstionica sv. Ivana Krstitelja (Jupiterov hram)

Jupiterov hram je hram posvećen bogu Jupiteru, glavnom božanstvu starih Rimljana. Sagrađen je krajem 3. stoljeća, u vrijeme gradnje carske palače, a vjerojatno već u 6. stoljeću posvećen je u krstionicu sv. Ivana Krstitelja, a kriptu je posvećena svetom Tomi.

U 13. stoljeću je unutar krstionice smješten krsni zdenac izrađen od dijelova oltarne pregrade iz 11. stoljeća koja se prvotno nalazila u katedrali. Zdencem dominira motiv pletera, no jedna ploča prikazuje tri lika - kralja koji sjedi, jednu osobu koja stoji i jednu koja se bacila pred kralja. Ne zna se sa sigurnošću o kojem se vladaru radi, no najčešće se spominje da bi to mogao biti kralj Zvonimir ili Krešimir IV. U unutrašnjosti su sačuvana dva sarkofaga u kojima su pokopani splitski nadbiskupi, Ivan II. (10. st.) i Lovro († 1099.). Unutra se nalazi i veliki Meštrovićev brončani kip svetoga Ivana Krstitelja.

Izvori: mali vodič kroz splitsku katedralu, Hrvatska opća enciklopedija, Deša Diana, Nada Gogala, Sofija Matijević, Riznica splitske katedrale, Izdanje Muzeja grada Splita, sv. 19., katalog zbirki I, Split, 1972. www.putovnica.net

32. Starogradsko polje na Hvaru

Starogradsko polje je 2008. godine uvršteno na UNESCO-ovu listu svjetske kulturne baštine zajedno sa starom gradskom jezgrom Staroga Grada. Starogradsko polje je najbolje očuvan antički katastar na Sredozemlju te bogato arheološko nalazište (njih 120). Polje je smješteno između Staroga Grada i Vrboske, dugačko je 6 km i široko 2 km (u prosjeku). Ukupna površina Starogradskog polja je 1376 hektara. Jedini površinski izvor vode, lokva Dračevica, nalazi se uz sjeverni rub polja i karakteristično za njega je da nikada ne presuše.

Prvi spomen Starogradskog polja je iz 1331. godine u Hvarskom statutu. Taj dokument detaljno opisuje granice polja i stare putove te zidove. Podjela polja je antičko-grčka.

Nastanak polja

Grčki kolonisti došli su na Hvar u 4. stoljeću prije nove ere. Kolonizacijom je nastao grad Faros. Kolonisti su po grčkom uzoru, a uz grad je bilo i poljoprivredno zemljište, podijelili zemljište u obližnjem polju. Svaki kolonist imao je pravo na jednako veliku parcelu kvalitetne zemlje. Njihova podjela zemljišta dala je trajni pečat Starogradskom polju. Zahvaljujući putevima i suhozidima koji su nastajali na pravcima grčke podjele zemljišta, do danas je ostala sačuvana *faorska hora* (naziv za teritorij koji je bio pod upravom grčkog grada).

Arheološka baština

Mnoštvo arheoloških nalazišta, njih 120, svrstava Starogradsko polje u jedno od značajnih arheoloških nalazišta u Hrvatskoj. Tijekom 1. stoljeća, kada na područje Staroga Grada dolaze Rimljani, parcele se dijele na manje dijelove, a na mnogima od njih grade se specifične rimske *ville rustice*. Upravo iz toga vremena potječe najviše nalazišta. Pored arheološke, Starogradsko polje obiluje i graditeljskom baštinom. Uz brojne putove i suhozide karakteristične su male kućice od kamene, ali i brojne poljske kapelice i crkvice. Najstarije od njih su crkva sv. Kuzme i Damjana i sv. Jelene iz 15. stoljeća. Da bi se vidjela parcelacija, treba otići na obližnji brežuljak (sa sjeverne strane) jer se ne dobiva dojam parcelacije kada se posjetitelj nalazi u polju.

Polje se tijekom povijesti različito nazivalo, ovisno o gospodarima: Grci su ga zvali *Hora Faru* (*Χορα Φαρου*), Rimljani Ager Pharensis, dok se u srednjem vijeku nazivalo *Campus Sancti Stephani* (Polje sv. Stjepana), danas Starogradsko polje.

Polje je podijeljeno na pravokutne parcele 1 x 5 stadija (oko 180 x 900 m) omeđene suhozidima, a poljem su prošli glavni putovi koji ga pravilno presijecaju uzduž i poprijeko.

Danas je poznata točka u polju na raskrižju putova iz koje je grčki mjernik započeo ovaj graditeljski pothvat – *omfalos*, pupak Polja. Na pripadajućem prostranom polju sačuvana je antička podjela poljoprivrednoga zemljišta u 75 parcela (tzv. *hora*).

U Polju su nađeni ostatci nekoliko desetaka *villa rustica*. Tijekom duge rimske vladavine, polje je bilo uređeni sustav veleposjeda s brojnim bogatim gospodarskim imanjima. U srednjem vijeku, Hvarski Statut iz 1331. navodi stare putove (*via antiqua*) kroz Polje Sv. Stjepana. Ti su

putovi ostali u uporabi zbog neprekinute obrade zemlje. Od srednjeg vijeka traje usitnjavanje posjeda pa sve današnje manje kamene međe unutar velikih antičkih parcela stoje kao svjedočanstvo promjena kroz stoljeća. Statut bilježi i vlasnike vinograda slavenskog podrijetla, dokaz da su Slaveni u potpunosti preuzeli rimsku Fariju, što Hvar čini zaista hrvatskim otokom u srednjem vijeku.

Prvi spomen podjele zemljišta u zaleđu Staroga Grada donosi Šime Ljubić 1860. godine, a kasnije o podjeli pišu i drugi znanstvenici, smatrajući da se radilo o rimskoj podjeli zemljišta – centurijaciji, odnosno da je polje funkcioniralo kao *Ager Pharensis*. Tek se 1957. godine prvi put razmatra činjenica da parcele u Starogradskom polju ne odgovaraju veličinama rimskih parcela iz drugih poznatih centurijacija. Promjene u znanstvenom razmišljanju ovoga prostora nastupaju početkom 1980-ih kada započinje serija međunarodnih projekata koja je trajala do 2008. godine. Ti su projekti nedvojbeno pokazali da se u Starogradskom polju nalazi najbolje sačuvana antička grčka podjela zemljišta. Dali su veliki doprinos uvrštavanju Starogradskog polja na UNESCO-ov popis svjetske baštine.

Pravi povijesni značaj Starogradskog polja prepoznaje se tek 1993. godine kada se stavlja pod zaštitu kao zaštićena arheološka zona, a tek 2008. UNESCO ga stavlja na svoj popis svjetske baštine.

Grčki Faros danas je prekriven tragovima tisućljetnog života na istom prostoru. Brojni nalazi novca i keramike, domaće i uvozne, svjedoče o gradu koji je imao vlastitu kovnicu novca, keramičku proizvodnju i razvijenu trgovinu. Samo na jednom malom dijelu današnjega Staroga Grada vidljivi su ostaci bedema, ulica i kuća Farosa. Obrađeno kamenje grčkih bedema koristilo se stoljećima za gradnju kuća, crkava i zvonika.

U rimskom razdoblju događaju se promjene u polju. Grčke parcele dijele se na manje jedinice te se grade brojne gospodarske i ladanjske vile. Polje se tada naziva *Ager Pharensis*. Rimski *Faria* nasljeđuje grčki *Faros*, a grčke se kuće adaptiraju po rimskoj modi. Do danas su sačuvani ostatci mozaika i fresaka kojima su se ukrašavali javni i privatni prostori. Najupečatljiviji trag ranokršćanske Farije je dvojna bazilika Sv. Ivana i Sv. Marije, s krstioničkim sklopom i mozaicima. Crkva Sv. Ivana, sa srednjovjekovnim pregradnjama, i danas je živi dio ovoga sklopa.

U ranom srednjem vijeku u Starome Gradu osniva se prva otočna biskupija Sv. Stjepana. Po patronu biskupije i cijelo polje nosi naziv *Campus Sancti Stephani*, odnosno Polje Sv. Stjepana. Antičko ime *Faros* i *Farija* slavenizira se u *Huarra*. Nakon što je otok pao pod vlast Mletačke Republike, sjedište biskupije seli se u novoosnovani grad, današnji Hvar. Preseljenjem biskupije seli se i ime, a staro sjedište postaje Stari Hvar odnosno Stari Grad.

Renesansni Stari Grad mjesto je ladanja otočnog plemstva. Najpoznatiji od njih, pjesnik Petar Hektorović, na rubu antičkoga grada podiže svoj Tvrdalj, jedinstveni sklop s ribnjakom, golubinjakom i perivojem u središtu. Humanistička misao i najranija hrvatska književnost rađa se na ovom otoku. Vinogradi u Starogradskom polju, posjedi plemića, donosili su dovoljno prihoda koji su omogućili materijalni i duhovni procvat otoka.

Izvori: unesco.org., Sanja Buble, Marin Zaninović, Sara Popović, Aldo Čavić

33. Stećci

Stećak je vrsta kamenoga srednjovjekovnog nadgrobnog spomenika. Stećaka ima u Bosni i Hercegovini, jugoistočnoj Hrvatskoj, jugozapadnoj Srbiji i sjeverozapadnoj Crnoj Gori. Upisani su na Listu svjetske baštine UNESCO-a 2016. godine (Stećci – srednjovjekovna groblja nadgrobnih spomenika na Popisu su svjetske baštine UNESCO-a).

UNESCO je zaštitio 28 grobnih lokaliteta s regionalno jedinstvenim stećcima u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Crnoj Gori i Srbiji. U Hrvatskoj su zaštićena 2 lokaliteta: Cista Velika i Konavle (sv. Barbara).

U proučavanju stećaka ističu se brojni povjesničari i arheolozi kao što su: Ćiro Truhelka, Marko Vego, Alojz Benac, Šefik Bešlić, Dubravko Lovrenović, Nada Miletić i Krešimir Kužić.

Stećci se dijele na položene (sanduci, ploče i najčešći sljemenjaci u obliku sarkofaga), koji su u većini, i uspravne (stupovi, stele i krstače).

Obično su ukrašeni srednjovjekovnim simbolima koji su uklesani kao plitki ili rjeđe ucrtani reljef. Motivi su vjerski (križ, ljiljan, polumjesec, prsten i sl.) ili svjetovni (ples, lov, viteški turniri i sl.) koji se miješaju i nadupunjuju. U cijelosti, ornamentacija stećaka otkriva svijest i senzibilitet cijeloga razdoblja i ljudi koji su bili uključeni u njihovo stvaranje, ali i pokojnika čije su želje često štovane prilikom rezbarenja, što se otkriva iz nekoliko izvora.

Najviše podataka za povjesničare daju natpisi na bosančici koji odlikuju manji broj stećaka (njih oko 5000). Natpisi govore o različitim društvenim slojevima koji su pokapani ispod stećaka, a i njihovim različitim vjerskim pripadnostima (Crkva Bosanska, Katolička crkva, Pravoslavna crkva).

Pored regionalnih razlika u oblikovanju i ukrašavanju, ali i kvaliteti klesanja, stećci su obično koncentrirani u skupinama od nekoliko obiteljskih stećaka, groblja cijelog klana s oko 30-50 stećaka, do velikih seoskih grobalja s nekoliko stotina stećaka.

Najviše stećaka ima u Bosni i Hercegovini, na 2687 mjesta ima 59.593 stećka. Najpoznatija su područja: oko Stoca, Konjica, na Blidinju, na Kupresu i Livnu. U Hrvatskoj ima oko 4447 stećaka; najpoznatiji su lokalitet Velika i Mala Crljivica (Cista Velika). U Glijptoteci HAZU-a u Zagrebu ima više sedrenih odljeva.

Stećci su jedinstveni spomenici i predstavljaju dio zajedničke tradicije i kulture naroda koji žive u četiri države te pružaju neizmjeran doprinos sveukupnoj svjetskoj kulturnoj baštini.

Na osnovi raspoloživih podataka može se tvrditi da se pojavljuju od druge polovine XII. stoljeća, da njihova prva faza traje i kroz XIII. stoljeće, da se intenzivno klešu i ukrašavaju u XIV. i XV. stoljeću. U XVI. stoljeću ova vrsta umjetnosti postupno nestaje.

Osnovne grupe stećaka položeni su i uspravni kameni monoliti. Među uspravnim kamenim monolitima raspoznaju se sljedeće varijante: stela, stup (obelisk), krstača i nišan. Spomenici ove vrste u većem broju nalaze se u sjeveroistočnoj Bosni (okolina Srebrenice i Zvornika), dok se u drugim predjelima Bosne i Hercegovine pojavljuju pojedinačno. Najveći broj stećaka pripada vrsti položenih monolita koji se pojavljuju u tri forme: ploča, sanduk i sarkofag (sljemenjak).

Dubravko Lovrenović, autor knjige "Stećci" koju je kod nas izdala Naklada Ljevak, i jedan od autora koji su stećke prijavili UNESCO-u, uz izložbu u Klovićevim dvorima, tumači kako je riječ o natpisima koji sadrže vjerske formule, ilustriraju motiv junačke (viteške) smrti, daju informaciju o pokojniku, ponekad o rodbini i okolnostima njegove smrti veličajući ukop pokojnika na "plemenitoj baštini", sadrže natpise s moralnom (vjerskom) porukom.

Slika 4. Sedreni odljevi u Gliptoteci (MJ)

Izvori: službene stranice UNESCO-a, Ministarstvo kulture RH

34. Eufrazijeva bazilika

Eufrazijevu baziliku UNESCO je 1997. godine proglasio Svjetskom kulturnom baštinom (drugim imenom Katedrala Uznesenja Marijina). S gradnjom se počelo 553. godine na temeljima prijašnje trobrodne crkve. Sustav bazilike čine: Eufrazijeva bazilika, Župna crkva, Sakristija i cela trikora, Krstionica i zvonik, Maurov oratorij te Biskupski dvor.

Slika 1. Ulaz u Eufrazijevu baziliku

Arheološka su istraživanja na području kompleksa Eufrazijeve bazilike utvrdila nekoliko faza izgradnje crkvenih objekata u razdoblju od kraja 3. do sredine 6. stoljeća. O tome svjedoče pronađeni ostaci temeljnih zidova, podni mozaici (iz 5. st. i fragmenti mozaika iz 3. st.) te kamena ploča (sl. 3.) iz druge polovine 4. stoljeća s natpisom o prijenosu tijela mučenika Maura s groblja izvan grada u crkveni prostor unutar grada. Sačuvani mozaici spadaju u najljepša djela bizantske umjetnosti.

Trobrodna je crkva čije brodove međusobno dijele dva niza od devet arkada koje se na svom zapadnom i istočnom kraju vezuju s pilastrima na zidu. Arkade tvore stupovi od sivoga mramora koji počivaju na lijepo oblikovanim bazama, a u gornjem dijelu završavaju kapitelima iznad kojih su imposti s okruglim medaljonima u kojima je uklesan Eufrazijev monogram.

Konstrukcija bazilike, a prije svega organizacija unutarnjega prostora, plastički elementi i ikonografski program proveden na zidnim mozaicima, predstavljaju iznimno važne momente u razvoju zapadne umjetnosti i uključivanju u nju impulsa začetih u istočnome dijelu razjedinjenog Rimskoga Carstva. Jedan od tih velikih inovacijskih elemenata jest i istočni dio Eufrazijeve bazilike koji završava s tri apside: glavnome brodu odgovara velika koja je izvana

poligonalno oblikovana, dok dva pobočna broda dobivaju svoju apsidu u obliku polukružnoga udubljenja u masu zida koja je izvana ravna. Tim je zahvatom po prvi put na Zapadu trobrodna bazilika s troapsidalnim završetkom, što znači s tri vizualna i kulturna središta i tri zasebna oltara oblikovana u jedinstvenu prostornu cjelinu.

Mozaicima su iznad apside predstavljeni *apostoli s Isusom*, u središnjem dijelu tadašnji *biskup Eufrazije s maketom bazilike*, *anđeli čuvari*, *Djevica Marija s Isusom u krilu*, *domaći sveci mučenici*, posebice sveti Mauro – prvi biskup, potom mučenik i zaštitnik grada Poreča i cijele istarske biskupije. Bogorodica je odjevena u bizantsko ruho, glave dijelom pokrivena velom zvanim maforion. Taj veo ima svoje značenje: on je simbol djevičanstva, a preuzet je vjerojatno iz sirijske umjetnosti.

Uz sam rub slavloluka poredani su polukružno "medaljoni" s likovima mučenica. Dva glavna mozaična prikazanja predstavljaju Navještenje i Vizitaciju koja predstavlja umjetničku rjetkost jer je Blažena Djevica Marija prikazana trudna u susretu s Elizabetom. Trobrodnu katedralu nose dva reda vitkih mramornih stupova s raskošnim kapitelima.

Iznad apside nalazi se Krist, a sa svake strane po 6 apostola. Medaljon (djelić medaljona vidi se na slici ciborija) ukrašen je poprsjima mučenica. Svod apside na vrhu ima nacrtano nebo dok su ispod njega 2 anđela, sveci te arhiđakon Claudius za kojega se smatra da je bio Eufrazijev brat, Claudiusov sin sa svitkom, Eufrazije koji nosi maketu Eufrazijane, sv. Mauro – zaštitnik grada Poreča.

Porečki biskup Oton dao je izgraditi veliki mramorni ciborij 1277. godine. Visoki je baldahin postavljen na četiri tanka stupa koja su pripadala prijašnjem ciboriju s kapitelima iz VI. stoljeća. I novi je baldahin prekriven mozaicima, a na čeonj strani donosi isti ikonografski motiv kakav već postoji na zidu apside. I on je bogato dekoriran, a, između ostalog, ima i oslikane porečke zaštitnike sv. Maura i sv. Eleuterija te slike sv. Dimitrija, Julijana, Ekolita i Projekta.

Dvije sporedne apside na žalost nisu tako sačuvane poput središnje. Na njima su vidljivi samo dijelovi mozaika koji su ih ukrašavali. Desna apsida – vide se oštećenja te samo dijelovi mozaika koji su je ukrašavali.

Današnji je oblik bazilika dobila u 13. i 15. stoljeću, a crkveni je toranj izgrađen u 16. stoljeću.

Upravo iz svih tih podnih mozaika i sačuvanih natpisa možemo precizno iščitavati faze gradnje, adaptacije, obnove, drugim riječima dinamiku života kršćanske zajednice u Poreču Predeufrazijeva doba. Iz jedne kamene ploče s natpisom saznajemo o prijenosu tijela porečkog sveca-mučenika, biskupa Maura, s groblja izvan grada na mjesto "gdje je bio biskup". To mjesto je nova dvorana sagrađena uz raniji oratorij i identična je s njim, čime nastaje dvojna bazilika.

Polovinom 6. stoljeća biskup Eufrazije dao je sagraditi novu crkvu na temeljima prijašnjih kako bi potvrdio svoj ugled i učvrstio bizantsku vlast. Ona još i danas postoji i nosi njegovo ime, Eufrazijeva bazilika, a pripada posljednjoj građevinskoj fazi u ranokršćanskom periodu. Kao što je prethodna crkva bila korak naprijed u odnosu na prijašnje građevine, tako i Eufrazijana predstavlja pojavu novog razvijenog tipa crkvene arhitekture s obzirom na onu raniju s jednostavnim istočnim zidom. Velikoj središnjoj apsidi sada su dodane manje na bočnim brodovima pa ovaj slučaj troapsidalnog završetka istočne strane, prema stručnjacima, predstavlja jedan od najranijih primjera razvoja tih koncepcija na Zapadu. Preciznije, prema

nekim tumačenjima Eufrazijeva bazilika nastala je pod neposrednim utjecajem arhitekture iz Carigrada(78), a po drugima ona je odraz bizantskih utjecaja koji su dolazili preko Ravenne (79).

Mozaici kompleksa Eufrazijeve bazilike

Zidni mozaici glavne apside Eufrazijeve bazilike nastali su istovremeno kad i sama bazilika, sredinom 6. stoljeća. Predstavljaju najznačajniji dio unutrašnje dekoracije crkve, tipični su primjeri ranobizantske mozaičke umjetnosti. Prema stilu pripadaju krugu ravenskih mozaika koji su, pak, nastali pod utjecajem bizantskih mozaika u Carigradu. Danas su sačuvani u dosta dobrom stanju. Zlatne tesere pozadine su nove, dok je ostalo pretežno sačuvano u izvornom obliku. Izvorni su mozaici slagani od nepravilnih kockica, najvećim dijelom od stakla glatke površine, koje su umetnute u sivu žbuku dok su restaurirani dijelovi slagani od pravilno reznih kockica slabe prozirnosti, glatkih, ravnih površina te uredno utiskivani u žbuku. Sporadično su korištene i kamene i mramorne kockice, i to za inkarnat, lice i ruke, manje detalje i bijelu boju te bordurne linije koje uokviruju pojedine scene. Također su korištene široke palete boja i nijansi. Sam mozaikalni ukras prati arhitekturu.

Zidni mozaici bočnih apsida. U njihovim konhama nalazile su se gotovo identične kompozicije, no danas su ostali sačuvani samo gornji dijelovi mozaikalnoga ukrasa.

Na pozadinama prekrivenim malenim rumenim oblačićima prikazan je Krist kako stavlja mučeničke krune na glave svetaca koji stoje ispod njega. Njegov lik uglavnom je ostao sačuvan do pojasa i jednako je prikazan u obje apside.

Zidni mozaici pročelja i začelja. Pročelje i začelje porečke katedrale također su bili ukrašeni mozaikom, no taj je ukras do danas ostao vrlo slabo očuvan. Starokršćanske su crkve, inače, vrlo rijetko bile izvana ukrašavane na taj način. Cijela gornja strana pročelja bazilike, iznad trijema narteksa, bila je obložena mozaičkom dekoracijom. Od gornjega dijela toga ukrasa ostali su sačuvani samo slabi tragovi podloge tako da je gotovo u potpunosti izgubljen, dok je donji dio krajem 19. stoljeća restauriran.

Podni mozaik na poda Eufrazijeve bazilike danas gotovo više i ne postoji. Zbog ukapanja unutar same crkve s vremenom je posve izgubljen, a nekoliko posljednjih sačuvanih fragmenata postavljeno je pred južnom apsidom dok se neki čuvaju i u zgradi biskupije.

Popodni mozaici ranijih (porušenih) građevina nalaze se, zajedno s temeljnim ostacima tih zidova, sjeverno od bazilike, na prostoru između njezina južnoga zida, zgrade episkopije i gradskih zidina.

Izvori: Ante Šonje, Milan Prelog

35. Stari grad Dubrovnik

Stari grad Dubrovnik (lat. *Ragusium*) uvršten je 1979. na UNESCO-ov popis Svjetske baštine.

Gradske zidine – građene su od 13. do 17. stoljeća za potrebe obrane i zaštite. Duge su 1940 m, visoke do 25 m, prema kopnu debljine 4-6 m, a prema moru 1,5 do 3 m. Zidine okružuju cijeli stari grad. One su nekada štatile grad od napadača, a danas su jedna od najprepoznatljivijih znamenitosti grada. Utvrde izgrađene unutar zidina: **kula Minčeta, kula Bokar, Utvrda svetog Ivana i tvrđava Revelin**. Posebno je izgrađena **tvrđava Lovrijenac**, izvan gradskih zidina.

- **Minčeta** je najviša gradska kula smještena na sjeveru gradskih zidina; monumentalna je i okrugla, izgleda kao kruna. Zapravo, u prošlosti je stvarno i bila '*kruna lijepo žene*' (*La belle femme*), tj. brončanog topa koji je težio čak 70 tona! Dovršena je 1464. godine.
- **Kula Bokar** - utvrda na zapadu gradskih zidina, naziva se i Zvezdan, građena je od 1461. do 1463. prema projektu firentinskog graditelja Michelozza Michelozzija.
- **Tvrđava Sv. Ivan** - utvrda na jugoistoku gradskih zidina iz 16. stoljeća. Štitila je ulaz u staru gradsku luku. Djelo je dubrovačkog graditelja Paskoja Miličevića.
- **Tvrđava Revelin** - utvrda na istoku gradskih zidina. Građena je 1462. godine, neposredno pred turskom opasnošću.

Slika 1. Stari grad Dubrovnik

Tvrđava Lovrijenac, poznata i pod imenom “*Gibraltar Dubrovnika*”, samostojeća je utvrda izvan gradskih zidina. Utvrda je visoka 37 metara. Služila je kao glavna utvrda u obrani grada. Debljina zidova na pojedinim dijelovima doseže čak 12 metara! Danas je Lovrijenac jedan od simbola Dubrovačkih ljetnih igara i u njegovom dvorištu odvijaju se brojni scenski nastupi, od kojih je zasigurno najpoznatiji Shakespeareov Hamlet.

Zidine imaju 5 vrata: **Vrata od Ploča, Vrata od Pila, Vrata od Buže, Vrata od Ribarnice i Vrata od Ponte**.

- **Gradska vrata od Pila** - zapadna vrata kroz koja se ulazilo u grad. Sagrađena su 1537. godine. Na njima je bio pokretni most koji se svake noći podizao. Iznad vrata je kip sv. Vlahe kojeg je napravio Ivan Meštrović.
- **Gradska vrata od Ploča** – su istočna vrata (iz 15. stoljeća) kroz koja se ulazilo u grad. Vrata od Ploča imaju vanjska i unutarnja vrata, kameni most preko opkopa i drveni most na podizanje.

Znamenitosti unutar staroga grada

Stradun (službeno ime Placa) – Stradun je glavna ulica u staroj gradskoj jezgri Dubrovnika, a povezuje Vrata od Pila i Vrata od Ploča. Ime mu potječe od stare venecijanske riječi za “*veliku ulicu*”, ali mnogi ne znaju da ga stanovnici grada zovu još i *Placa*. Stradun je dug 300 metara i sadrži mnogo znamenitosti: Velika i Mala Onofrijeva fontana, Crkva svetog Spasa, Palača Sponza i Crkva svetog Vlaha (zaštitnika Dubrovnika).

Dubrovačka katedrala - posvećena je Uznesenju Blažene Djevice Marije na nebo (Velika Gospa). Nastala je na mjestu bizantske i romaničke katedrale (12. stoljeće) koja je uništena u velikom potresu 1667. godine. Sadašnja barokna katedrala građena je od 1671. do 1713. godine. Njena rekonstrukcija dijelom je financirana od strane engleskog kralja Rikarda Lavljeg Srca. Riznica katedrale čuva zlatne i srebrne relikvijare, križeve, crkveno posuđe i slike talijanskih (Tizian, Raffael i dr.), flamanskih i hrvatskih slikara. Katedrala je danas sjedište Dubrovačke biskupije.

Crkva sv. Vlaha - izgrađena je na mjestu romaničke crkve koja je preživjela veliki potres 1667., ali je uništena u požaru 1706. godine. Nova barokna crkva izgrađena je od 1706. do 1715. godine. Na glavnom oltaru nalazi se kip sv. Vlaha od pozlaćenoga srebra, rad dubrovačkih majstora iz 15. stoljeća. Sv. Vlaho u rukama drži maketu grada prije potresa 1667.

Knežev dvor – najpoznatija palača u Dubrovniku. Izgrađena je u gotičkom stilu s elementima baroka i renesanse. Nekada je bio sjedište vlade i kneza Dubrovačke republike, a danas je kulturno-povijesni muzej, Muzej grada Dubrovnika. U Kneževom dvoru, povijesnom sjedištu Dubrovačke republike, stoji natpis (podsjetnik kneževima): “**Zaboravite privatno, bavite se javnim.**”

Palača Divona tj. Sponza – gotičko-renesansna palača izgrađena prema projektu dubrovačkog majstora Paskoja Miličevića. Palača Sponza sagrađena je oko stotinu godina nakon Kneževa dvora u stilu koji je mješavina kasne gotike i renesanse. Služila je kao carinarnica i kovnica novca. Danas je u njoj Dubrovački arhiv koji čuva najvažnije dokumente Dubrovačke republike.

Dubrovačke palače: Palača Skočibuha (vrhunska patricijska palača), Palača Stay, Palača Isusović-Braichi, Palača Ranjina, Palača Sorkočević, Palača Pucić, Palača Trifoni-Đorđić.

Franjevački samostan i crkva Male braće – potječu iz 14. stoljeća, građeni u romaničko-gotičkom stilu. Vrata crkve nasvođena su raskošnim gotičkim portalom (jedini koji nije nastradao u potresu 1667.). Kasnoromanički klaustar iz 1360. godine, izgradio je Mihoje Brajkov iz Bara. **U sklopu samostana od 1317. godine do danas djeluje ljekarna, treća po**

starosti u Europi. Knjižnica samostana čuva tiskana i rukopisna djela, a poznata je po povijesnim glazbenim rukopisima s preko 10.000 skladbi, što je čini jednom od značajnih u Europi.

Slika 2. Ljekarna u samostanu Male braće

Dominikanski samostan i crkva sv. Dominika – građeni su u 14. stoljeću. Južni portal izradio je kipar Bonino da Milano 1419. godine. Ističe se gotičko-renesanski klaustar. Muzej samostana sadrži vrijedne rukopise i inkunabule, slike dubrovačkih slikara iz 15. i 16. stoljeća: Lovre Dobričevića, Mihajla Hamzića i Nikole Božidarevića, veliko oslikano raspelo Paola Veneziana iz 14. stoljeća i oltarnu palu sv. Magdalena, rad talijanskog slikara Tiziana iz 1550. godine.

Samostan sv. Klare - izgrađen je uz same gradske zidine u 13. i 14. stoljeću. U njemu je 1434. godine otvoreno prihvatilište za napuštenu djecu.

Isusovački samostan i crkva sv. Ignacija - barokne građevine iz 17. i 18. stoljeća. Uz crkvu je glasovito dubrovačko učilište “*Collegium Ragusinum*”.

Crkve: Crkva sv. Josipa, Crkva sv. Nikole, Crkva i svetište Gospe od Milosrđa, Crkva sv. Spasa, Crkva sv. Roka, Crkva sv. Marije, Sefardska sinagoga, Srpska pravoslavna crkva, Mesdžid - islamski vjerski objekt, Sinagoga.

Ostale poznate građevine

- **Velika Onofrijeva fontana** najpoznatija je gradska fontana. Smještena je na početku glavne ulice (Stradun). Velika **Onofrijeva fontana** završna je točka dvanaest kilometara dugog gradskog vodovoda; dobila je ime po talijanskom graditelju Onofriju della Cavi. Voda je u gradu potekla godine 1438. Voda teče iz figura 16 maskiranih likova. Na drugoj strani Straduna je **Mala Onofrijeva fontana**.

- **Orlandov stup** – kameni je prikaz legendarnog viteza Orlanda, simbola slobode i mjesta na kojem tijekom Ljetnih igara vijori stijeg s natpisom *Libertas*. Služio je kao mjesto na kojem su glasnici čitali obavijesti.
- **Gradski zvonik** - prvotni je izgrađen 1444. godine, a današnji je iz 1929. godine.
- **Sklop gradske vijećnice sa žitnicom i arsenalom** - u području gradske luke. U arsenalu su se gradile i održavale galije.

Muzeji

Kulturno-povijesni muzej, Muzej Dominikanskog samostana, Muzej Franjevačkog samostana, Pomorski muzej, Arheološki muzej, Etnografski muzej, Muzej suvremene povijesti, Muzej Sinagoge, Muzej samostana Sigurata, Muzej Domovinskog rata, Spomen soba, Riznica Dubrovačke katedrale, Dom Marina Držića, Memorijalna kuća Ronalda Browna, Akvarij i Institut za more i priobalje.

Za vrijeme srbijansko-crnogorske agresije na Republiku Hrvatsku 1991. godine unutar zidina oštećeni su: Onofrijeva fontana, Franjevački i Dominikanski samostan, crkva sv. Vlaha i druga svetišta, Arhiv, hoteli, električne instalacije i brojne druge zgrade. **Nakon uništavanja tijekom Domovinskog rata Dubrovnik je bio uvršten na Popis ugrožene baštine svijeta UNESCO-a od 1991. do 1998.**

Gundulićeve himna slobode:

*“O liepa, o draga, o slatka slobodo,
dar u kôm sva blaga višnji nam Bog je dô,
uzroče istini od naše sve slave,
uresu jedini od ove Dubrave,
sva srebra, sva zlata, svi ljudcki životi
ne mogu biti plata tvôj čistoj lipoti!”*

Izvori: wikipedija, www.min-kulture.hr, www.tzdubrovnik.hr, www.putovnica.net

36. Stari dio grada Trogira

Stari dio grada Trogira uvršten je na popis Spomenika svjetske kulturne baštine (UNESCO, od 1997.).

Grad Trogir osnovali su grčki kolonisti s otoka Visa u III. stoljeću prije Krista, oko 220. godine. Stari dio grada izgrađen je u romaničko-gotičkom stilu, jezgru sačinjavaju dvorac i kula okruženi zidinama.

Znamenitosti staroga dijela grada Trogira čine: katedrala sv. Lovre, velika i mala palača Cipiko, palača Garagnin-Fanfona, Knežev dvor, benediktinski i dominikanski samostani, crkve (Sv. Sebastijan, Ivan Krstitelj, Sv. Barbara), Kaštel Kamerlengo, kula Sv. Marka, loža, zgrada škole, zgrada suda, sjeverna i južna vrata te gradske zidine.

Najznačajniji kulturni spomenik je trogirski **Katedrala Sv. Lovre**. Gradnja katedrale i zvonika trajala je oko 300 godina pa se izmjenjuju gotički, renesansni i barokni stil. Posebno se ističe portal katedrale kojeg je izradio **majstor Radovan** 1240. Zvonik katedrale visok je 47 metara; može se vidjeti mješavina umjetničkih stilova, od gotike do manirizma. O trogirskoj katedrali vidjeti izdvojenju crticu.

Palača trogirski obitelji Cipiko sklop je velike palače s portalom I. Duknovića i male palače međusobno odijeljene ulicom. Čine koloplet romanike, gotike i renesanse, vremenom spojenih u jedinstvenu cjelinu. Najveći dio tog sklopa nastao je u 13. stoljeću. Južna vrata palače krase natpis "*Nosce te ipsum*" ("*Upoznaj samog sebe*"), a na pročelju je isklesana gotička Trifora.

Palača Garagnin-Fanfona (danas gradski muzej) sklop je koji se sastoji od dva bloka romaničkih i gotičkih kuća, nastao u drugoj polovini 18. stoljeća, tom prilikom objedinjen po projektu Ignacija Macanovića. Južna jednokatnica s vanjskim stubištem imala je gospodarsku namjenu, a danas je u funkciji gradskog lapidarija u kojem su predstavljeni zidovi helenističkog Tragurija. U unutrašnjosti je sačuvan salon sa stropnim štukaturama iz 18. stoljeća. Tu je i bogata knjižnica Ivana L. Garagnina (1722. – 1783.), skupljača arheoloških spomenika i numizmatike, dekorirana zidnim oslikom s portretima filozofa i književnika. Sačuvana je i zbirka slika i bakropisa iz 17. i 18. stoljeća.

Od romaničkih građevina očuvane su: trobrodna crkva sv. Barbare (XI. st.), jednobrodna crkva sv. Ivana Krstitelja (XIII. st.) uz koju se nalazio muški benediktinski samostan i katedrala sv. Lovre.

Slika 1. Trojirska loža (MJ)

Trojirska gradska loža prvi put se spominje u 13. stoljeću. Izvorno je služila kao otvoreni prostor javnog okupljanja, a u određenim danima i satima bila je namijenjena organiziranoj komunalnoj pravnoj službi, sklapanju ugovora, objavljivanju zakona, kao i samom suđenju. Na istočnom je zidu 1471. godine izveden reljef *Pravde* s prikazom mletačkog lava i zaštitnicima grada svetim Lovrom i blaženim Ivanom Trojirskim, rad radionice Nikole Firentinca. To je spomenik izrađen u čast Mletačke Republike. Središnje polje s prikazom lava uklonjeno je 1932. godine. Na južnom je zidu reljef s prikazom bana Petra Berislavića na konju, rad Ivana Meštrovića. Loža je obnovljena 1892.

Na **gradskom trgu** su gradski toranj sa satom nad renesansnom crkvicom sv. Sebastijana, Gradska vijećnica (XV. st.) te gotička palača Cipiko. Od renesansnih palača ističe se još palača Lučić (1604). Barokni su raskošni oltari u crkvi sv. Petra i sv. Nikole i drugim crkvama, a klasicistička je glorijeta podignuta u čast francuskog maršala A. F. L. V. Marmonta.

Početkom XX. st. prema nacrtima Ć. Ivekovića sagrađene su u neogotičkom stilu zgrada škole (1909.) i suda (1910.).

Benediktinski samostan s crkvicom sv. Nikole datiraju još iz 11. stoljeća s tim da je crkva prvobitno nosila naziv Sv. Dujma. Unutar samostana nalazi se najstarija slika Bogorodice s djetetom i kameni reljef starogrčkog boga sretnog trenutka Kairosa, koji datira iz 3. ili 4. stoljeća prije Krista. **Kairos se smatra bogom sretnog trenutka**, a pojavljuje se vrlo rijetko u nečijem životu, dajući čovjeku mogućnost da ga *“uhvati za čuperak”*. Onaj tko u tome uspije, smatra se sretnikom kojem se ispunjavaju želje. Otuda i izraz *“čuperak sreće”* koji simbolizira životne prilike za kojeg legenda kaže da će donijeti sreću onome tko ga u pravom trenutku povuče za čuperak.

Tvrđava **Kamerlengo** građena je od 1420. do 1437., a služila je za smještaj mletačke vojne posade. U njenom sklopu je i kapela posvećena Sv. Marku. Pored tvrđave je kula sv. Marka, također iz 15. stoljeća.

Južna gradska vrata (*porta civitatis*), sagrađena su u renesansnom stilu. Pored vrata, s istočne strane, nalazi se prostor (*loggia*) za smještaj putnika kada su vrata bila zatvorena. **Sjeverna gradska vrata (*porta terraefermae*)** sagrađena su u 17. stoljeću, ukrašena su mletačkim lavom, a kamenim mostom povezuju grad s kopnom. Kip Sv. Ivana Trogirskog, zaštitnika grada Trogira, nalazi se iznad sjevernih vrata.

Knežev dvor (danas Gradska vijećnica) datira iz 13. stoljeća, a u 19. stoljeću je restauriran u renesansnom stilu.

Muzej sakralne umjetnosti nalazi se na mjestu romaničke palače župnog dvora iz 18. stoljeća i sadrži zbirku ranog mletačkog sakralnog slikarstva dok se u pinakoteci, uz ostala djela domaćih majstora, nalazi opus Blaža Jurjeva i poliptih iz 13. stoljeća kao i brojne ikone, raspela i dijelovi sakralnog namještaja.

Crkva svetog Petra pripadala je ženskom benediktinskom samostanu kojeg je prema predaji 1242. godine utemeljila supruga ugarsko-hrvatskog kralja Bele IV. Na glavnom pročelju je barokni portal u kojem je luneta s poprsjem sv. Petra, rad Nikole Firentinca. U drugoj polovini 17. stoljeća unutrašnjost je barokizirana.

Izrađen je drveni strop podijeljen na ovalna, poluovalna i šesterostrana polja uokvirena bogato profiliranim okvirima s tordiranom vrpcom. Postavljena su dva bočna mramorna oltara posvećena Bogorodici i sv. Ignaciju Loyoli. Od drvenoga glavnog oltara sačuvani su monumentalni kipovi svetog Petra i Pavla iz polovine 17. stoljeća. U pločniku crkve ističu se ukrašene nadgrobne ploče trogirskih obitelji Andreis i Cipiko.

Crkva svetog Sebastijana podignuta je 1476. kao zavjet građana Trogira svetom Sebastijanu za spas od kuge. Pročelje ove renesansne građevine koju je izveo Nikola Firentinac ukrašeno je skulpturama svetog Sebastijana, grbovima biskupa Jakova Turlona i gradskog kneza Malipiera, a iznad njih skulpturom Krista Spasitelja. Nad pročeljem se uzdiže dvokatni toranj gradskog sata. U dijelu istočnog zida sačuvane su do vrha dvije konhe šesterolisne **Crkve svete Marije** koja je stajala s istočne strane. Uz bočne zidove u unutrašnjosti crkve predstavljena su tri sarkofaga rabljena za ukope pod pločnikom trijema Crkve svete Marije.

Treba istaknuti da je u Trogiru otvorena prva ljekarna u Europi, 1271. godine.

37. Gliptoteka HAZU

Pojam gliptoteka (grčki: *glyptos* – skulptura i *theke* – spremnica) označava spremnicu (zbirku) izrezbarenih predmeta, spomenika od kamena, zbirku kipova, skulptura i drugih umjetničkih predmeta. Riječ Gliptoteka skovao je knjižničar bavarskog kralja Ludviga I.

Najpoznatiji muzeji koji nose ime gliptoteke su:

- Glyptothek u Munchenu
- Ny Carlsberg Glyptotek u Kopenhagenu
- Nacionalna gliptoteka u Ateni
- Gliptoteka HAZU u Zagrebu

Prvu ideju o potrebi takvog muzeja iznio je **Izidor Kršnjavi** (1845. – 1927.), ali je nije uspio realizirati. *Začetak muzeja sadrenih odljeva seže u vrijeme prvih nabava odljeva koje je za Zagreb naručio još 1892. godine Izidor Kršnjavi, tada predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu. (M. Getaldić)*

Slika1. Gliptoteka HAZU u Zagrebu

Gliptoteka HAZU smještena je u nekadašnjem industrijskom objektu kožare. Prvi naziv muzeja bio je Gipsoteka (do 1952.). Inicijativu za otvorenje muzeja dao je **dr. Antun Bauer** koji je donirao gradu Zagrebu ovelu zbirku sadrenih odljeva i modela hrvatske plastike. Službeni nadnevak osnivanja muzeja (Gliptoteke) je 25. listopada 1937. Namjena muzeja bila je prezentirati javnosti odljeve antičkog kiparstva te arhitektonske plastike hrvatske nepokretne spomeničke baštine od 9. do 15. stoljeća. Godine 1940. Gipsoteka je dobila na korištenje dio bivše tvornice kože u Medvjedgradskoj ulici. Dekretom od 20. travnja 1941. Država NDH muzeju daje na korištenje cjelokupan prostor bivše kožare. Tijekom Drugog svjetskoga rata i neposredno nakon njega prostori muzeja bili su korišteni i kao skladište. Godine 1950. Muzej (Gipsoteka) ulazi u sastav JAZU-a, a 9. srpnja 1952. mijenja ime u Gliptoteka JAZU.

Zbirka dr. Antuna Bauera, koju je donirao gradu Zagrebu, obogaćena je donacijom JAZU (danas HAZU) i donacijom te kupovinom od mnogobrojnih umjetnika tako da danas ima više od 11.000 eksponata.

“Osnutkom Gipsoteke Bauer je upisao Zagreb na kartu brojnih muzeja koji su baštinili takve zbirke sadrenih odljeva i osnivali muzeje još od vremena klasicizma. Bauer ističe da je važnost

takvih muzeja upravo u mogućnosti da se na jednom mjestu kroz najvažnije kulturno-povijesne spomenike, koji se nalaze razdvojeni po raznim muzejima i zbirnama ili in situ lokacijama, na sistematičan način prikaže zaokružena slika umjetničkoga stvaranja jednoga naroda.” (Getaldić)

Zgrada bivše tvornice kože sačuvana je premještajem muzeja u njene prostore. Sačuvana je industrijska arhitektura uz minimalne preinake, kao i memorija na bogatu industrijsku baštinu i zlatna vremena industrijskoga Zagreb te je godine 2007. upisana u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske kao zaštićeno kulturno dobro.

Komunistički režim je u noći 25. na 26. srpnja 1947. godine skinuo spomenik banu Josipu Jelačiću. Zahvaljujući pojedincima nije uništen već je rastavljen u 56 fragmenata i odvezen u Gipsoteku gdje je čuvan 43 godine. Godine 1990. spomenik je sastavljen i vraćen na trg.

Gliptoteka danas raspolaže prostorom većim od 14.000 m², a fundus je veći od 11.000 eksponata.

Gliptoteka ima 10 zbirki (od toga tri studijske):

1. Zbirka sadrenih odljeva fragmenata s nepokretnih spomenika hrvatske kulturne baštine od IX. do XV. st.
2. Zbirka sadrenih odljeva djela antičkog kiparstva od V. st. prije Krista do I. st. prije Krista
3. Zbirka sadrenih odljeva stećaka od XIII. do XVI. st.
4. Zbirka sadrenih odljeva djela Jurja Matejeva Dalmatinca
5. Zbirka kopija fresaka od XI. do XVI. st.
6. Zbirka hrvatskog kiparstva od XIX. do XXI. st.
7. Zbirka medalja i plaketa od XIX. do XXI. st.

Studijske zbirke

1. Studijska zbirka crteža hrvatskih umjetnika
2. Zbirka sadrenih odljeva grbova s područja Dalmacije
3. Zbirka sadrenih odljeva zavjetnih pločica pomoraca iz Perasta, Boka Kotorska

Gliptoteka HAZU članica je Međunarodnog komiteta za muzeje ICOM pri UNESCO-u.

“U stalnom postavu Zbirke hrvatskoga kiparstva od XIX. do XXI. st. izložena su 243 djela 65 autora. Većinu zbirke čine originali: skulpture u trajnim materijalima (bronci, drvu,

pleksiglasu, nehrđajućem čeliku ...) te originalni gipsani modeli i manji broj sadrenih kopija. Najveća i najsustavnije prikupljena zbirka modernoga hrvatskoga kiparstva daje pregled razvoja hrvatskoga kiparstva od druge polovice XIX. stoljeća do danas.”

Izvori: Magdalena Getaldić, Enciklopedija, Wikipedija, HAZU, Ministarstvo kulture

38. Hrvatska tradicijska drvena brodogradnja

Hrvatska tradicijska drvena (mala) brodogradnja važan je dio hrvatske kulturne baštine, nacionalne materijalne i duhovne kulture. Brodice i manji brodovi služili su lokalnom stanovništvu za zadovoljavanje potreba: ribolov, prijevoz ljudi, tereta i stoke. Također su brodovi služili za gusarenje i obranu teritorija, mali brzi brodovi dobrih manevarskih sposobnosti (neretvansko-omiška strijela, senjsko-uskočka ormanica i gajeta, dubrovačka galijica, bokeljski šambek, grip i dr.).

Slika 1. Muzej na otvorenom u Betini

Poznati tradicijski brodovi su: batana, bracara, bragoc, gajeta, gajeta falkuša, guc, kaić, kuter, leut, loger, pasara, pelig, štilac, trabakul, trajta.

Hrvatska brodograđevna tradicija

Hrvatski brodograditelji razvili su vlastito brodograđevno umijeće, vlastite konstrukcije i tehnike gradnje. *Ponajprije se to odnosi na gradnju rebara iz triju ili više dijelova, primjenu proveze dna (vodoravnog nosača koji povezuje rebra pri dnu broda) i usadnika (pete) jarbola, dviju bočnih kobilica radi lakšega izvlačenja brodice na kopno i boljega ponašanja na moru, zaobljena oblika glavnoga rebra i sl.*

Osim sličnosti oblika jadranskih tradicijskih plovila (jadranska brodograđevna forma), u skladu s lokalnim potrebama i prilikama te ribolovnim alatima, pojedine su brodograđevne zajednice prihvaćale tipična rješenja brodograđevne forme. Do početka XVIII. st. na istočnojadranskoj obali razvilo se šest prepoznatljivih tradicija gradnje drvenih brodova: primorsko-istarska (Lošinj, Silba, Rovinj, Lovran, Puntar), sjevernodalmatinska (Zadar, Nin, Biograd), srednjodalmatinska (Murter, Betina, Šibenik, Trogir, Split, Hvar, Vis), neretvanska (Komin, Rogotin, Opuzen), južnodalmatinska (Korčula, Mljet, Lastovo, Pelješac, Dubrovnik) i kotorska (Kotor, Perast, Bijela, Tivat). Jedno od najstarijih i glavnih središta jadranske tradicijske brodogradnje jest otok Korčula, odakle se brodograđevno umijeće proširilo na otok Murter i dalje istočnojadranskom obalom. Danas je najaktivnije središte drvene brodogradnje na Murteru, osobito u Betini, gdje djeluje tridesetak tradicijskih brodograditelja. Važnija su obrtnička brodogradilišta Brodogradilište i marina u Betini na Murteru, Loger u Omišu, Brodogradilište Sumartin na Braču, brodogradilišni obrt Pile u Betini i dr.

U povijesnim zapisima ostalo je zabilježeno da su prvi kalafati, među njima Paško Filipi, davne 1740. godine u Betinu stigli upravo iz Korčule.

U Betini se nalazi Muzej betinske drvene brodogradnje koji ima i postav na otvorenome (50-ak gajeta, lađa, kaića i leuta). Prikazana je betinska tradicijska drvena brodogradnja koja je dio identiteta Betine. Gradnja tradicijske betinske gajete kulturno je dobro Republike Hrvatske.

Muzej je dobitnik međunarodnih nagrada: **Silletto** **Europskoga muzejskoga foruma za najbolji godišnji primjer muzeja u kategoriji Muzeji u zajednici i Nagrade europske baštine/Europa Nostra 2019. (najprestižnije europske nagrade na području kulturne baštine)**. U Betini postoji mjesni običaj da se igra Kanata ("*Kola od kanate*"). To je naziv za svečanost prilikom porinuća broda ili završetka nekog velikoga posla koju organizira kupac broda dok se *Kolo od kanate* i danas pleše pri porinućima.

U Hrvatskoj je revitalizirana gradnja drvenih brodica, obnovljene su forme rovinjske batane, gajete lovranke, ninske kondure, gajete betinke, korčulanke i falkuše, korčulanskoga leuta trajte, neretvanske lađe, dubrovačke karake i galijuna, bracere i dr.

Među poznatijim su projektima istraživanje i gradnja replike **gajete falkuše Comeza-Lisboa**, koje je pokrenula udruga **Ars Halieutica iz Komiže**, a među sudionicima i začetnicima ističu se **Joško Božanić, Velimir Salamon**, ribari i brodograditelji te drugi entuzijasti. Replika je predstavljena na Svjetskoj izložbi u Lisabonu 1998. Rezultati istraživanja tradicijske brodogradnje objavljuju se na znanstvenim skupovima, u časopisu Brodogradnja (osobito V. Salamon i R. Markovina), a među vrednijim su monografskim djelima Metodologija i kriteriji za procjenu autentičnosti tradicijskog broda (V. Salamon, N. Bobanac, 1997.) i Tradicijske brodice hrvatskoga Jadrana (L. Keber, 2002).

U očuvanju tradicijske brodogradnje znatan je doprinos pojedinaca i udruga **brodomodelara** koji su izradili makete i artefakte tradicijske brodogradnje koji su prikazani na izložbama te se nalaze u postavu muzeja tradicijske brodogradnje (**Muzeja betinske drvene brodogradnje, Ekomuzeja batana u Rovinju, Interpretacijskoga centra ribarske i pomorske baštine Ekomuzeja Mošćenička Draga, Hrvatskoga pomorskoga muzeja u Splitu, Ribarske zbirke u Komiži** i dr.).

Svaki od brodova (npr. Betinska gajeta, Komiška falkuša, Korčulanska gajeta, leut, pasara, batana, gajeta falkuša) ima svoje specifičnosti koje su nastale zbog potreba stanovništva pa su graditelji brodove gradili da budu funkcionalniji.

Gajete falkuše, drevna ribarska brodica, simbol je tisućljetne ribarske tradicije grada Komiže i otoka Visa te je proglašena nacionalnim kulturnim dobrom Republike Hrvatske.

U velikom nevremenu u uvali Porat na otoku Biševu 25. kolovoza 1986. potopljena je zadnja gajeta Falkuša imena „Cicibela“. Višestoljetno iskustvo, znanje i tradicija spašeni su u zadnji tren osobnim angažmanom profesora Joška Božanića koji je pokrenuo akciju spašavanja ostataka Cicibele. Punih 11 godina profesor Joško Božanić i Velimir Salamon, profesor na Fakultetu strojarstva i brodogradnje Sveučilišta u Zagrebu, istraživali su falkušu do najmanjih detalja. To istraživanje uključilo je sve aspekte važne za halijentičku kulturnoantropološku interpretaciju koja je uključila jezik, leksik, oralnu književnost,

ribarsku povijest, toponimiju i antroponimiju, brodogradnju, umijeće plovidbe, tradicionalnu vremensku prognozu, umijeće ribolova, gastronomiju.

Godine 1997. obnovljena je u okviru znanstvenoistraživačkog projekta Kulturne ustanove Ars halieutica u Komiži gajeta falkuša „Comeza-Lisboa“ radi sudjelovanja na svjetskoj izložbi u Lisabonu. Bila je to prva falkuša koja je izgrađena nakon dugo godina. Njeno porinučće bio je povijesni trenutak za Komižu čime je stoljetna ribarska tradicija, znanje i vještina spašena od zaborava.

Danas u Komiži postoje 4 gajete falkuše: „Comeza-Lisboa“, „Mikula“, „Palagruža“ i „Molo“; ova zadnja je mala falkuša koju djeca Komiže koriste kako bi kao mali usvojili ribarske vještine i znanje.

Svaki brod ima svoje specifičnosti. Evo kako brodograditelj **Ante Balin** pojašnjava razliku između leuta i gajete: *“Sad ću ti reći zašto leut, a zašto gajeta. Leutu je cila paluba pošivena s kraja na kraj, otvoren je na sredini, na krmi je mali otvor i na provi je mali otvor. Jedan je za kormilara, a drugi kad se dižu mriže i takve stvari. A kod gajete su pomične pokaportice. Gajeta je zatvorena samo jednu trećinu, može se otkriti, a leut ne. Leut može otkriti samo središnji dio. To je osnovna stvar. Neki smatraju da kad brod ima kljun sprida da je to leut. Svi zovu Treunov da je leut, a nije leut nego gajeta.”*

Treba istaknuti neke brodove važne za hrvatsku povijest i kulturnu baštinu:

Dubrovačka karaka

U vrijeme Dubrovačke Republike izgrađivala se Dubrovačka karaka, jedrenjak koji je služio za prijevoz skupog terete. Jedrenjak je bio dobro osiguran od raznih pirata i kriminalaca. Imao je tri jarbola, a bio je predviđen za prekoceanska putovanja.

Omiška strijela

Jedrenjak kojega su izgrađivali omiški gusari koji bi svoje legendarne brodove koristili u plovidbama i borbama. Također, vrlo često za naziv Omiška strijela možemo čuti i izraz brod na vesla. Njihova glavna karakteristika bio je plitki gaz koji im je omogućavao brzu pokretljivost koja je u vrijeme borbi bila posebno važna. Važno je napomenuti da je za omiške brodove bio prilagođen podvodni zid u koritu rijeke Cetine što je neprijateljima zadavalo dodatne probleme.

Condura Croatica

Mali ubojiti ratni brodovi za koje se smatra da se bili aktualni u vrijeme vladavine kralja Zvonimira i Krešimira IV. Pronađene brodove danas možete pogledati u Muzeju ninskih starina u gradu Ninu.

Neretvanska lađa

Neretvanske lađe služile su kao teretna prijevozna sredstva; za prijevoz životinja, poljoprivrednih proizvoda, a tek maleni postotak njih se koristio kao osobno prijevozno sredstvo. Prema izmjenjenim podacima lađe su mogle prevoziti oko tridesetak ljudi, a neke su težile i više od tri tone.

Gajeta falkuša

Autohtoni hrvatski morski ribarski čamac naziva se gajeta „*falkuša*“ koja ima svoje plovne karakteristike. Izrađivala se isključivo od borovine s otoka Sveca. Falkuša je naziv za određene

gajete kojom se brodica pokreće za vrijeme bonace. Ribari su je koristili sve do polovice 20-og stoljeća, a najznačajnije su gajete falkuše iz Komiže.

Danas se tradicijskom brodogradnjom smatra gradnja povijesnog plovila uz očuvanje autentičnosti oblika, dimenzija, materijala i tehnologije izradbe. Kalafati (graditelji tradicijskih brodova) grade brodove od drveta koristeći tradicijske alate i tehnologiju pri izradi tradicijskih brodova (poštujući autentičnost oblika i dimenzija). Ta drvena plovila su danas namijenjena turizmu i rekreaciji. Tradicijska mala brodogradnja održala se do danas (u Betini, na Korčuli i drugdje).

Izvori, radovi: Velimir Salamon, Roko Markovina, Nenad Bobanac, Lucijan Keber

39. Hrvatski Božićni običaji

Hrvatski narod ima dugu povijest, bogatu kulturnu baštinu, vlastiti nacionalni i duhovni identitet kojeg je uspio očuvati usprkos nasrtaja osvajača i nerazumijevanja svjetskih moćnika.

Tradicija božićnih običaja je duga, bogata i raznovrsna. Svaka regija u Hrvatskoj imala je svoje specifičnosti i na taj način pridonijela bogatstvu naše kulturne i duhovne baštine.

Hrvatski božićni običaji dio su hrvatske tradicije. Običaje čine: Došašće (priprava za nadolazeći Božić), kićenje jelke (božićnog drvca) na Badnjak, pravljenje jaslica ispod božićnog drvca, odlazak na misu Polnoćku, pjevanje božićnih pjesama i darivanje.

Paljenje badnjaka, unošenje slame u kuću, kolendavanje i sijanje pšenice, samo su neki od raznolikih običaja u Hrvatskoj koji se vežu uz radosno božićno vrijeme.

Slika 1. Jaslice od perušina (komušina)

Došašće ili Advent vrijeme je priprave za Božić. Za vrijeme Došašća održavaju se mise zornice. Izrađuje se adventski vijenac s četiri svijeće koje označavaju četiri razdjelnice u ljudskoj povijesti: stvaranje, utjelovljenje, otkupljenje i svršetak.

Božićna pšenica sije se na dan sv. Barbare (4. prosinca) ili na dan sv. Lucije (13. prosinca).

Slavi se i **dan sv. Nikole**, 6. prosinca, kada se darivaju djeca. Djeca očiste svoje čizmice i stavljaju ih na prozor prije spavanja, a ujutro nalaze darove. Zločesta djeca dobivaju šibu. Običaji nisu isti u svim dijelovima Hrvatske.

Na **dan sv. Lucije** postoji običaj pohoda djevojčica odjevenih u bijele haljinice. U nekim krajevima sije se božićna pšenica kao simbol plodnosti, novoga života i njegove obnove. Također se darivaju djeca u Slavoniji i Dalmaciji.

U narodu su još običaji: **Djetinjci** (druga nedjelja Došašća), **Materice** (treća nedjelja Došašća) i **Očiči** (četvrta nedjelja Došašća). Od djece, žena i muškaraca traži se dar, otkupnina. Otkupnina je: voće, slatkiši, orasi, lješnjaci i suho voće.

Na **dan sv. Tome** (21. prosinca) vršile su se pripreme za Božić. Pripremala su se drva za loženje, slatkiši, kruh, pečenje i uređivala kuća.

Na **Badnjak** se kitilo božićno drveće i uređivale jaslice ispod bora, što se i danas radi. Kićenje božićnoga drvca je u hrvatskim krajevima rašireno od sredine 19. stoljeća (utjecaj njemačke tradicije).

Isprva su se kitila bjelogorična stabla, a kasnije zimzelena – voćem, najčešće jabukama, ali i šljivama, kruškama te raznim slasticama i ukrasima izrađenim od papira, najčešće lancima te razne nitima. Pozlaćeni orasi i lješnjaci bili su nakit kojim se kitilo drveće, a često su se postavljale svijeće, simboli nade i božanstva. Poslije su se postavljali i komadići vate, voska ili papira koji su simbolizirali snijeg na drvцу i tako su ga ukrašavali.

Na Badnjak postoje brojni običaji kojiima je svrha želja za blagostanjem, dobrim urodom, napretkom i dobrim zdravljem. Od Badnjaka do Sveta tri kralja na stolu je stajao božićni kolač – božićnjak, nekada i više njih.

Prave se božićni kolači različitih oblika, ukrasa i naziva (ovisno o kraju). Na stolu su poslagani: orasi, lješnjaci, rogači, bademi, smokve, jabuke (ovisno o kraju).

Obično su se blagovala jela od ribe, grah i med (npr. med s češnjakom), riba na razne načine, brodet s palentom, a od kolača: fritule, fanjci, gibanice i badnjača (vrsta kruha). Jela su bila bez mesa (masti) te posna.

U nekim krajevima na stol se stavi posuda s raznovrsnim žitaricama u koju se utakne božićna svijeća te jabuke božićnice i blagoslovljena voda. Neki na stol stavljaju i alate i oruđe: lemeš, crtalo, jaram, konjski ham, bič, torbu, lance, vile i sl.

Priprema se blagdanski stol, hrana za Božić, pale svijeće, moli se za preminule ukućane te ide na misu Polnoćku.

Na **misu Polnoćki** pjavaju se božićne pjesme. Poslije ponoći čestita se Božić, a nakon toga se ide kući i sjeda za pripremljen stol. Hrvatske božićne pjesme spadaju među najljepše i najbolje (*“Kyrie Eleison”, “Svim na zemlji mir veselje”, “Dvorani neba”, “U to vrijeme godišta”, “Radujte se narodi”, “Tiha noć”*).

Ispod božićnog drvca ostave se darovi za ukućane.

Na **Božić** se ide na misu i za ručak se okuplja obitelj te slavi Božić u krugu obitelji. Božićni ručak uključivao je juhu, meso – razne pečenke s povrćem, hladetinu, sarmu, pirjani kiseli kupus, kiselu repu, krumpir, razne vrste kruha (božićna pogača, česnica, krsnica, božićnjak, križnica), peciva, voće i brojna druga jela.

Od slastica jedu se: torte, orahnjače, makovnjače, kolači od oraha, rogača, sira, suhi sitni kolači, paprenjaci, smokvenjaci, medenjaci, muškaconi, prace i sl.

Mladići su djevojkama često kao tradicionalni božićni dar darivali tzv. božićnicu, ukrašenu jabuku. Prvi posjetitelj koji bi posjetio kuću na Božić, tzv. polaznik ili položar, trebao bi biti zdrav, krepak, veseo što bi domu donijelo sreću, a često su se unaprijed domovi dogovarali o "slučajnom" posjetitelju, da se ne bi izazvalo nesreću. Ako bi pak na Božić padala kiša, vjerovalo se, da će uroditi sve što se okopava motikom.

U nekim krajevima stari običaj bio je unijeti tri panja na Božić (koji simboliziraju Sveto Trojstvo) i postaviti pored ognjišta, a kasnije naložiti. Iz njihove vatre palile su se svijeće.

Na Božić se u krugu obitelji slavi Isusovo rođenje i ne ide se u posjete i čestitanja.

Drugi dan Božića (sv. Stjepan) ide se u posjet rođacima, prijateljima i susjedima. Koledanje ili čestitarenje činilo se pjevajući tradicionalne božićne pjesme, a čestitare bi se često darivalo. Na drugi dan od Božića započinje blagoslov domova.

Na **Dan sv. Ivana** blagoslivlje se vino u crkvi. Na **Dan nevine dječice** (28. 12.) obnavlja se sjećanje na nevinu dječicu koju je dao pobiti kralj Herod.

Blagdansko razdoblje od dvanaest dana završava na Sveta tri kralja ili Bogojavljanje (6. siječnja). Ide se na misu i skidaju se ukrasi, blagoslivljaju se kuće i vrtovi te buduća ljetina.

Jaslice

Jaslice su prikaz Isusova rođenja opisanoga u Evanđeljima po Mateju i Luki. Sastoje se od pomičnih ili nepomičnih figurica Djeteta Isusa, Djevice Marije, Sv. Josipa te pejzažnih kulisa. Složenije jaslice imaju i mnoge druge likove poput pastira, anđela, svetih triju kraljeva i dr. Postoje i žive jaslice s ljudima odjevenima u Mariju i Josipa, koji nepomično stoje, dok živo dijete koje predstavlja Isusa leži u jaslama. Vol i magarac su često sastavni dio jaslica, makar se ne spominju u biblijskom opisu Isusova rođenja. Tradicionalno, vol predstavlja strpljivost i židovski narod, a magarac poniznost, spremnost na služenje i ostale narode osim židovskoga.

Jaslice se postavljaju u domove na Badnjak i ostaju do blagdana Bogojavljanja, a u crkvama do blagdana Krštenja Isusova. Najčešće se nalaze ispod božićnog drvca. Materijal od kojeg se izrađuju figure može biti prirodan poput drveta, papira, kamena, slame, kukuruzovine ili umjetan: plastika, staklo, keramika itd.

Prve jaslice postavio je sv. Franjo Asiški u talijanskom mjestu Grecciju 1223. godine. Prve jaslice s figuricama, postavljene su u samostanu Fussen u Bavarskoj, 1252. godine. Jaslice kakve danas poznajemo potječu iz 16. stoljeća, a procvat su doživjele nakon Prvoga svjetskog rata.

Papa Ivan Pavao II. započeo je 1982. godine, tradiciju postavljanja jaslica u Vatikanu na Trgu sv. Petra ispred božićnoga drvca. Među poznatijim jaslicama u Europi su provansalski santoni (santoni su male ručno-bojane figurice od terakote), krakovske, genovske, napuljske jaslice i druge.

Jaslice u Hrvatskoj

Na početku 17. stoljeća jaslice su došle na današnji prostor Hrvatske. Franjevci su puno pridonijeli širenju jaslica. Najstarije hrvatske jaslice čuvaju se na otočiću Košljunu kraj Krka. Rad su nepoznatoga majstora.

Voštane jaslice kipara Vojte Braniša predstavljaju hrvatsku crkvenu i narodnu umjetnost. *U prosincu 1916. godine iz tadašnje Obrtne škole jaslice su prevezene u zagrebačku crkvu, a likovnom ostvarenju jaslica – s čak 150 figurica koje krase narodni motivi – divljenje su izražavali dr. Izidor Kršnjavi, Robert Frangeš Mihanović i brojni drugi autori. Zbog materijala od kojeg su izrađene, kao i isticanja hrvatskih narodnih običaja te nošnje, jaslice Hrvatski Božić i u stotoj godini – nakon restauracije i dodatnog osvjetljavanja –*

privlače svojom ljepotom te oduševljavaju domaću i svjetsku javnost. U godini velikoj jubileja (2017.), sto godina od izrade i postavljanja, bile su izložene u crkvi Sv. Blaža.

”Jaslice ‘Hrvatski Božić’ za mladog su Braniša bile veliki izazov, i on je tom poslu pristupio krajnje studiozno, oslanjajući se ne samo na likovnu analizu jaslica u raznim europskim crkvama nego i na sjećanja i dojmove koje je nosio iz djetinjstva i rane mladosti kada je s obitelji živio na gospodarstvu u Božjakovini. I dok neki od 150 likova koračaju pjevajući i svirajući, drugi se kreću u stanju pune kontemplativnosti. Braniševi likovi su individualizirani i minuciozno izrađeni, pokrenuti su i dinamični”, kazala je kustosica Mažuran Subotić.

U Dubrovniku je 2005. godine pokrenut Međunarodni festival jaslica i božićnih običaja u Hrvatskoj. Etnografski muzej iz Zagreba svake godine priređuje izložbe božićne tematike, gdje se izlažu i umjetničke jaslice, koje su izrađivali hrvatski umjetnici poput Ivana Lackovića Croate, Josipa Botteriija, Kuzme Kovačića i dr. Hrvatski umjetnici od 1985. godine redovito sudjeluju na međunarodnoj izložbi jaslica u Rimu, koja ima dugu tradiciju. Posljednjih godina u Hrvatskoj su sve češće žive jaslice na gradskim trgovima u božićno vrijeme.

Proslava Božića raznolika je u različitim dijelovima Hrvatske. Neki od običaja zadržali su se do danas, a neki su postali dio bogate hrvatske kulturne baštine kojom se valja dičiti.

Izvori: narod.hr, laudato, wikipedija, Mažuran Subotić i drugi

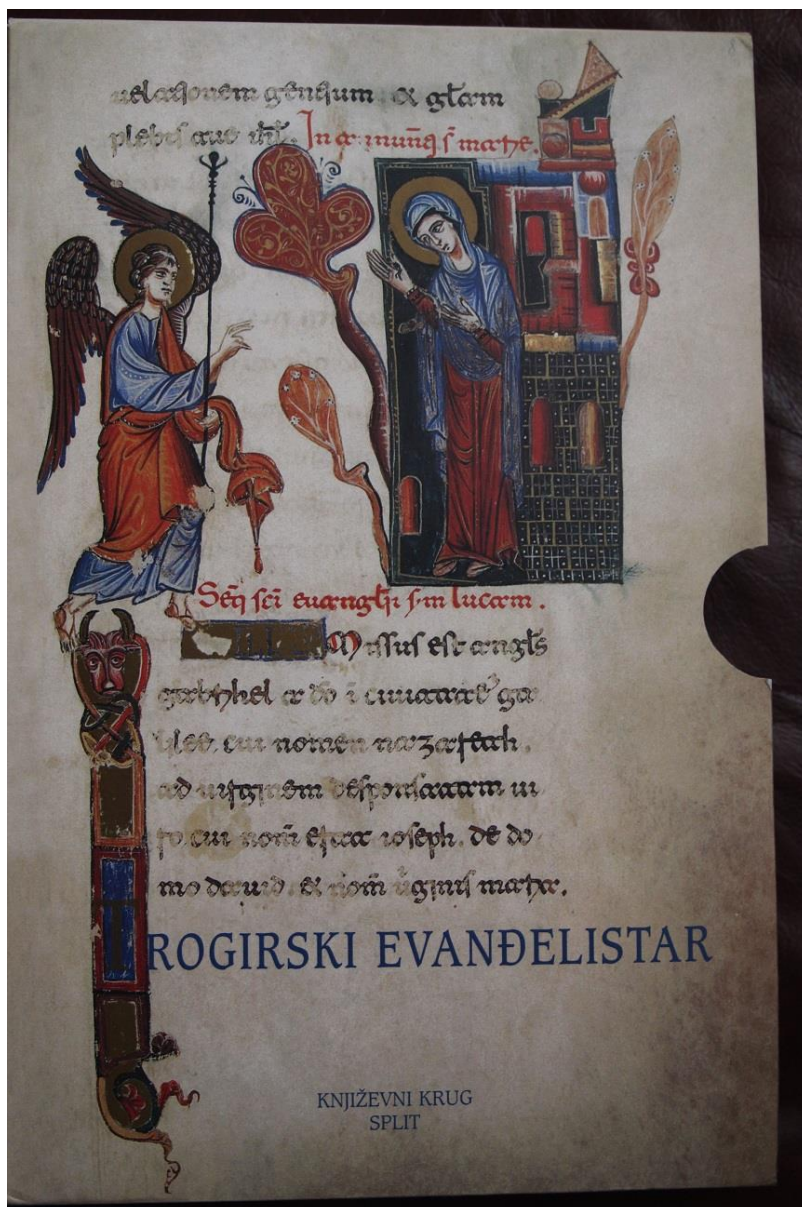
40. Evanđelistari

Evanđelistar je liturgijska knjiga Zapadne crkve koja sadrži odlomke četiriju evanđelja.

Sačuvano je više iluminiranih evanđelistara: najstariji je **Splitski evanđelistar**, pisan poluuncijalom i karolinom u VIII. st. (dopunjen u X. i XI. st.), **Šibenski evanđelistar** pisan karolinom u XI. st., **Osorski evanđelistar** (sada u Vatikanu) pisan beneventanom u drugoj polovici XI. st., **Trogirski evanđelistar** iz XIII. stoljeća i dr.

„Evangeliium – blaga poruka – nije samo uspjeti književni opis života i rada osnivača kršćanstva Isusa Krista, nego i najplemenitiji proglas čovječanstva o vrjednovanju ljudskoga života i najsavršeniji ustav međusobnoga društvenog življenja ljudi na zemlji što su ga ikada u povijesti izgovorila čovječja usta. Za filozofe Evanđelje je utjelovljenje mudrosti, za kršćane Božja riječ..“ (Uvod Josipa Bratulića Trogirskom evanđelistaru, Književni krug Split, 1997.).

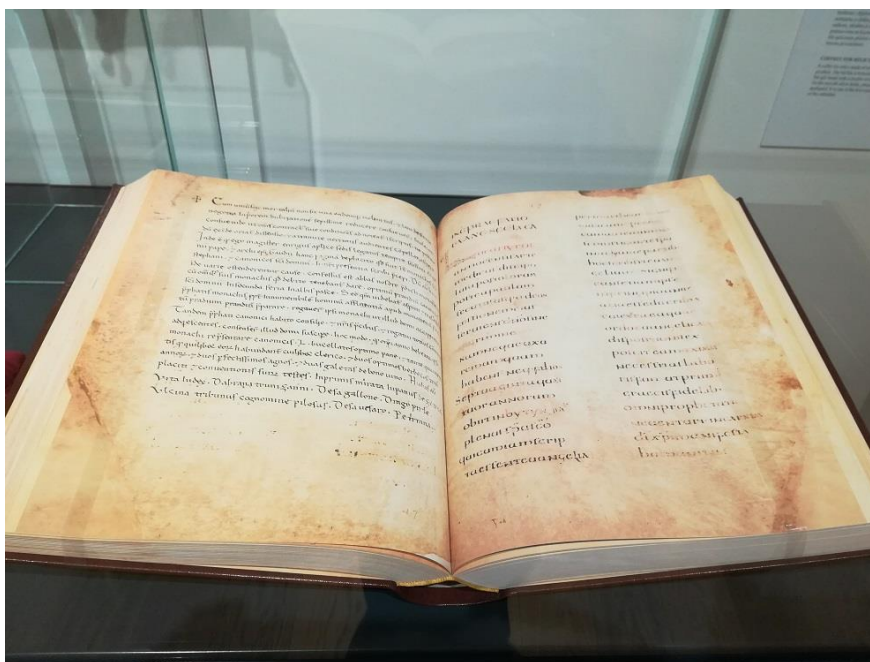
U Hrvatskoj su poznati evanđeoski kodeksi Splitski, Trogirski, Šibenski, Zadarski, Rabanski, Osorski, Dubrovački i Zagrebački. Te knjige „ne samo da su najljepše napisane i opremljene srednjovjekovne knjige nego i najstariji spomenici hrvatske pismenosti čiji početak obilježava Splitski evanđelistar iz VIII. stoljeća, a kruni najljepših biserom knjižne djelatnosti Trogirski beneventanski evanđelistar.“ (M. Demović)

Slika 1. Trogirski evanđelistar (MJ)

Splitski evanđelistar

Splitski evanđelistar (lat. *Evangeliarium Spalatense*) najstarija je sačuvana rukopisna knjiga (kodeks) u Hrvatskoj. Pisan je latinskim jezikom. Čuva se u Riznici splitske katedrale, a datira 8. – 9. stoljeće. Ima i mišljenja da je nastao i ranije, u Saloni.

Slika 2. Kopija Splitskoga evanđelistara (MJ)

Sastoji se od 309 pergamentnih folija, složenih u kvaternione kojih je u početku bilo i do 43, ali nisu sve sačuvane. Tekst je pisan u dva stupca na stranici. Sadrži četiri Evanđelja (po Mateju, Marku, Luki i Ivanu), a koristio se kao liturgijska knjiga u svečanim prilikama. Nastanak i podrijetlo evanđelistara još nisu razjašnjeni.

Reprint-izdanje Splitskoga evanđelistara predstavljeno je 5. svibnja 2004. (2005.) u splitskoj katedrali, u sklopu jubilejskoga obilježavanja 1700 godina mučeništva sv. Dujma.

Iz zapisa na marginama teksta, pisanih beneventanom, karolinom i rimskim kurzivom, koji su nastali od 10. do 13. stoljeća, može se pratiti crkvena povijest i u njima se mogu pročitati pred splitskim nadbiskupima zakletve njegovih sufragana, među kojima i poznatoga ninskog biskupa Grgura.

Trogirski evanđelistar

Trogirski evanđelistar – *Evangelium* (blaga poruka), iz prve polovice 13. stoljeća, pisana uglatom beneventanom (latinično pismo oblikih i uglatih slova). Prvo izvješće potječe od arheologa Frane Bulića, 4. svibnja 1895. Evanđelistar je uvezen u drvene daske obložene crvenim baršunom.

Trogirski blagdanski evanđelistar zasigurno je najljepši kodeks stare hrvatske književne djelatnosti i jedan od najljepših beneventanskih rukopisa na svijetu. Pisan je poluglatom dalmatinskom beneventanom, u razdoblju od kraja 11. do početka 13. stoljeća. Rad je više pisara i najvršnjih minijaturista, a ukrašen je sa 122 velika inicijala koja se pružaju, gotovo redovito, kroz čitavu stranicu. Ilustriran je s pet većih uočljivo lijepih minijatura.

Korice su ukrašene veoma lijepo izrađenim baroknim okovom po rubovima i s reljefnim medaljonom u sredini sa simbolom sv. Ivana Evanđelista na licu i sv. Mateja na naličju.

- Okov kao i baršunasta obloga potječu iz XVII. stoljeća. -Između drvenih korica uvezano je veoma čvrsto 110 listova pergamene. -Numeracija počinje trećim listom, koji je označen arapskim brojem 1 te numeracija teče do broja 108. Veličina listova je 290 x 190 mm, a na svakoj stranici je 19 redaka. Naslovi su pisani crvenom bojom, a glavnina teksta crnom. Početna slova rečenica, koja su i veća, izrađena su višebojno (uz neke izuzetke). Svaka nova perikopa počinje velikim iluminiranim inicijalom koji se katkada proteže uzduž čitave stranice. Uz to je kodeks ilustriran s pet razmjerno velikih minijatura.

Jezik svih perikopa je latinski, preuzet iz Vulgate, ali postoji nekoliko značajnih tekstualnih razlika.

U iluminacijama su, naime, zastupljena iskustva bizantskoga iluminatorstva te onoga iz susjedne Italije, osobito iz Montecassina i Venecije, a k tome još i dostignuća irskih i anglosaksonskih iluminatora.

U Trogiru se čuvaju tri kodeksa pisana beneventanom, srednjovjekovnim minuskulnim pismom koje je bilo u uporabi isključivo u južnoj Italiji i Dalmaciji. Riječ je o već spomenutom raskošno iluminiranom Evanđelistaru, Epistolaru i skromno ukrašenu Evanđelistaru, najvjerojatnije iz 1259. godine.

Trogirski iluminirani rukopisi spadaju u vrhunce iluminatorske djelatnosti toga razdoblja. Posebno mjesto među iluminiranim rukopisima XIII. stoljeća zauzima Trogirski evanđelistar, usporedno sa Epistolarom i Evanđelistarom iz 1259. godine. Ljepota stila, osjećaj za oblikovanje i nesumnjive vrijednosti prelijepih iluminacija s nizom inicijala obilježavaju knjišku djelatnost dalmatinskog područja.

Poruke i riječ Božju koje donose na svojim stranicama, popraćene slikovnim prikazima, uvijek iznova pred čitatelja postavljaju jednako važna i aktualna moralna pitanja.

O Trogirskim evanđelistarima pisali su: Anđelko Badurina, Irena Benyovsky, Ivo Frangeš, Rozana Vojvoda, Joško Belamarić, Bratislav Lučin, Marko Trogrlić, Josip Vrandečić i drugi.

Osorski evanđelistar

Gradić Osor leži na uskoj prevlaci između otokâ Cresa i Lošinja. U Osoru je bio romanički benediktinski samostan s bazilikom sv. Petra (XI. st.). Poznat je Osorski evanđelistar koji je pripadao benediktincima, druga polovica XI. stoljeća. Pisan je beneventanom (vrsta latinice) na pergamentu i urešen minijaturama montecassinskoga tipa. Evanđelistar ima 59 listova veličine 11×19 cm s inicijalima i ukrasima. Na kraju izbornih evanđelja svečana je pjesma *Exultet* u kojoj se moli za bizantskoga cara i hrvatskoga kralja Zvonimira. Kodeks je iluminiran životinjskim i biljnim motivima, a na dva mjesta pojavljuju se i ljudski likovi. Čuva se u Vatikanu (*Biblioteca Apostolica Vaticana*). Bogato oslikana rukopisna osorska knjiga sadrži

ulomke iz evanđelja počevši od blagdana Bogojavljenja do blagdana sv. Andrije Apostola. Za glazbu je hrvatskoga srednjovjekovlja važna činjenica da su na samom kraju knjige zabilježena i notirana tri liturgijska recitativa s napjevom, i to **Genealogija (Kristovo rodoslovlje) po Luki, Exultet - tj. Pohvala uskrsnoj svijeći i Bogojavljenjski navještaj blagdana.**

Ova glazbena knjiga bila je u uporabi, u Osoru, sve do kraja 13. stoljeća, na što upućuju naknadno dopisani napjevi pohvala (lauda), i to u čast pape Grgura, kralja Ludovika i biskupa Mihaela.

Vekenegin evanđelistar ili časoslov

Vekenega (Zadar, pol. 11. stoljeća – 27. rujna 1111.) potječe iz zadarske patricijske obitelji Madijevaca, opatica samostana benediktinki sv. Marije u Zadru i prva Čikina nasljednica na opatskoj stolici 1096. godine naručila je u skriptoriju samostana sv. Krševana svečani evanđelistar (časoslov).

Evanđelistar sadrži 196 listova, a svaka stranica ima 19 redaka. Tekst je ispisan beneventanskim pismom koje se u Dalmaciji i Hrvatskoj koristilo od 10. do 13. stoljeća na pergamentu. U njemu je zabilježen dugačak napjev uskrsnoga hvalospjeva (Exultet), u čijem se zaključnom dijelu spominju bizantski car, zadarski prior, papa, zadarski biskup, a na kraju poimence Vekenega i samostan sv. Marije. Bogato je iluminiran s 165 inicijala.

Uz Trogirski evanđelistar iz 13. stoljeća, Vekenegin evanđelistar spada u najljepše dalmatinske beneventanske rukopise. To je pravo remek-djelo sitnoslikarske umjetnosti. Danas se Vekenegin evanđelistar čuva u ***Bodleian Library u Oxfordu.***

Hrvatska pošta je 1996. godine obilježila 900-tu obljetnicu Vekeneginog evanđelistara izdavanjem prigodne poštanske marke.

41. Hrvojev misal

Misal, -ala lat. (*missale*) je liturgijska knjiga u kojoj se nalaze molitve i pjesme koje se čitaju kod katoličkog bogoslužjenja.

Glagoljski misal Hrvoja Vukčića Hrvatinića s početka 15. stoljeća predstavlja jedan od najznačajnijih spomenika srednjovjekovne bosanske kulture i ostavštine bosanskih Krstjana (kršćanska relegijska sekta u Bosni).

Slika 1. Hrvojev misal (Hrvatska pisana kultura – J. Bratulić – S. Damjanović)

Nakon što je Žigmund u Križevcima pobio hrvatske plemiće, Ostrogonski nadbiskup Ivan Kanižaj krunio je Ladislava Napuljskog 5. 8. 1403. u Zadru za hrvatskougarskoga kralja. Ladislav Napuljski oslonio se na najmoćnijeg tadašnjeg bosanskog vojvodu Hrvoja Vukčića Hrvatinića (1350. – 1416.) te ga imenovao svojim namjesnikom za Hrvatsku, Dalmaciju i Bosnu. Hrvoje Vukčić Hrvatinić bio je imenovan i za hercega (namjesnika) splitskoga.

Crkvene vlasti naručile su misal, koji bi potvrdio pripadnost katoličkoj crkvi, Hrvoja Vukčića Hrvatinića jer je bio osumnjičen za bogumilstvo. Misal je napisan između 1403. i 1404. godine (u Splitu ili Omišu) kad je vojvoda bio na vrhuncu svoje moći.

To je najljepši i najbogatije ilustrirani glagoljski rukopis hrvatskoga srednjovjekovlja. *Ima oko 380 živopisnih inicijala i 94 minijature na 243 lista (ili 486 stranica) pergamene. Neki su inicijali prožeti heraldičkim elementima iz Hrvojeva grba, a pozadina u više minijatura pokazuje dijelove Splita: zidine Dioklecijanove palače i toranj sv. Duje. U kalendar su uvršteni sveci koje su štovali Anžuvinci, i sv. Duje, zaštitnik grada Splita. Boje su vrlo dobro sačuvane. Osim sakralnih tema u minijaturama (sveci iz Staroga i Novoga zavjeta, prizori iz Kristova života), ilustrirani kalendar ima slike svakidašnjih poslova. U Misalu su zapisane različite molitve i obredi onoga doba.*

Na kraju misala nalazi se Hrvojeva slika preko cijele stranice na bijelom pobjedničkom konju. Isto tako zauzima cijelu stranicu njegov grb s latinskim natpisom: *Arma Hervoiæ ducis Spalatensis*. Pisac Butko koji je pisao misal s još nekim pomoćnicima, zapisao je svoje ime na 139. listu u spomenu živih: *Tu pomeni žive ke hoćb i But'ka pis'ca*.

Uvez je bio optočen dragim kamenjem koje je kasnije nestalo. Izgleda da je zbog tih dragocjenosti i postao plijenom turskih osvajača i dostojnim darom sultanskoj biblioteci. Još i

danas glagoljski misal resi sultansku biblioteku Topkapi Sarayi u Carigradu, samo s nešto skromnijim koricama u tzv. Yildis-uvezu iz 19. st.

Iluminacije ovoga misala upućuju na to da je izrađen na području gdje su se uspješno ispreplitali utjecaji bizantske i rimske umjetnosti. Kalendar koji se u njemu nalazi ukrašen je alegorijama mjeseci i prikazom svakodnevnih aktivnosti. Inicijali u rukopisu su iscrtani s lisnatim viticama, glavama apostola i predstavama Isusa. Osnovne boje svih predstava su crvena, zelena i plava, s pozlatom na nekim mjestima. Najvažnija minijature ovog misala je ipak ona na kojoj je prikazan herceg Hrvoje na bijelom konju, u maniri tadašnjih vitezova. Pored ove iluminacije značajna je i predstava hercegovog grba.

Dugo se vremena nije znalo gdje se nalazio original Hrvojevog misala. Neki su smatrali da je nestao. Misal je 1963. ponovo otkrila **Mara Harisijadis** te se danas zna da se on čuva u **Topkapi Sarayi Muzeju u Istanbulu**, gdje je vjerovatno dospio odmah nakon osmanskoga osvajanja Balkanskog poluotoka.

Časna sestra **Marije Agnezije Pantelić** je misal istražila, analizirala i transliterirala. *“Staroslavenski institut u Zagrebu potaknuo je i organizirao luksuzno faksimilno i kritičko izdanje Hrvojeva misala u bojama koje je vjerno izvornom rukopisu u svemu, pa čak i u ručnom obrezivanju listova i papiru koji je poput pergamene. Kritičko izdanje teksta ima latiničku transkripciju (M. Pantelić), usporedbu s četiri misala († B. Grabar, A. Nazor) i rasprave o rukopisu: Hrvojev misal i njegov historijsko-liturgijski sastav (M. Pantelić), Kulturno-povijesna analiza iluminacija Hrvojeva misala (M. Pantelić), Karakteristike jezika i pisma Hrvojeva misala (A. Nazor), O kritičkom izdanju Hrvojeva misala (B. Grabar) i Popis biblijskih čitanja” (B. Grabar).*

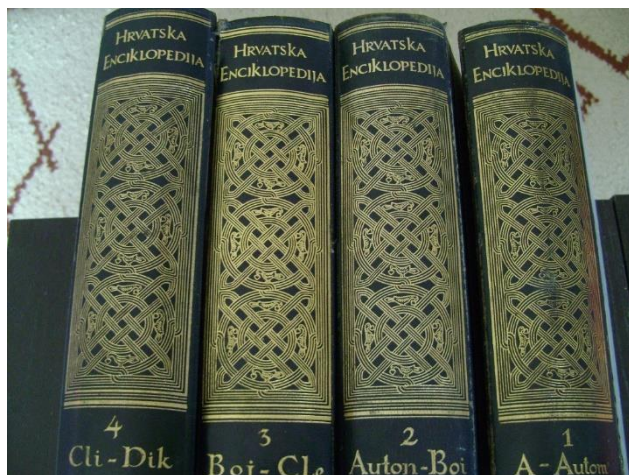
Faksimilno izdanje u boji s latiničkom transliteracijom i usporedbom s još tri glagoljska misala izdano je 1973. u Zagrebu, tiskano u Gracu u tiraži od 800 primjeraka. Rubovi stranica rezani su sukladno originalu, a uvez u skladu s karakterom rukopisa.

Tom prilikom izrađen je i svezak s preko 500 stranica s potpunom transkripcijom na latinskom pismu.

Izvori: Marica Čunčić, *Croatica et Slavica ladertina*, hrvatska enciklopedija, Josip Bratulić i Stjepan Damjanović (Hrvatska pisana kultura).

42. Hrvatska enciklopedistika

Hrvatska leksikografija i enciklopedistika imaju petostoljetnu tradiciju. Zagrepčanin Pavao Skalić u djelu *Znalac enciklopedija ili kruga znanosti kako svetih tako i svjetovnih (Encyclopediae seu orbis disciplinarum tam sacrarum quam profanarum epistemon, 1559.)* rabi termin enciklopedija u današnjem smislu. Ali od XVI. st. pa sve do XIX. st. u Hrvatskoj ima mnoštvo leksikografskih, ali manjkaju prava enciklopedijska djela.

Slika 1. Hrvatska enciklopedija (1941. – 1945.)

Prva hrvatska enciklopedija (1887.)

Otac prve nedovršene hrvatske enciklopedije, *“Priručni rječnik sveobćega znanja”*, je Ivan Zoch. Prvi svezak *Priručni rječnik sveobćega znanja* uredili su Ivan Zoch i Josip Mencina (suurednik). Prvi svezak tiskan je 1887., a drugi 1890. u Osijeku (“A-Bžedusi”, “C-Gzel”).

Hrvatska enciklopedija zamišljena je u šest svezaka. Kao cjelina trebala je imati oko 60 000 natuknica „sveobćega znanja, s osobitim obzirom na odnošaje hrvatskoga naroda“.

Prvi svezak je djelo trideset i pet učitelja, profesora, svećenika i književnika, a trideset i tri su suradnika u drugome svesku. *“Prvi i drugi svezak imaju svaki po točno 619 stranica, složenih u dva stupca sastavljena od 67 redaka (Gostl, 1999c: 17). Prvi je svezak (knjiga I.) izašao 1887. godine u Osijeku tiskom Dragutina Laubnera (Zoch, 1996.: naslovnica) i u potpunosti obrađuje pojmove koji započinju slovima A i B, ukupno 5935 članaka i 282 uputnice. Drugi svezak iz tiska izlazi 1890. (također u Osijeku) te ima 3946 članaka i 304 uputnice, obrađujući pojmove pod slovima C, Č, Ć, D (Dj, Dž), E, F i G (te Gj). Prvi svezak osim pregleda površine i stanovništva Austro-Ugarske te tablice bilina (biljaka) nema nikakvih slikovnih dodataka, dok drugi svezak ima više slikovnoga materijala, iz kojega izdvajam periodni sustav počela, rodoslovlje Frankopana, portret Julija Klovića, dvije slike Đakovačke katedrale te jednostavne stilizirane simbole iza posljednjih pojmova pod slovima E, F i G.”*

“Priručni rječnik sveobćega znanja”, Hrvatska enciklopedija, manjega je formata nego je uobičajeno za enciklopedijska izdanja, luksuzno je tvrdo ukoričena sa zlatotiskom na hrptu.

Prva Hrvatska enciklopedija, *“Priručni rječnik sveobćega znanja”*, bogat je povijesni i jezikoslovni izvor, neprocjenjiv spomenik hrvatskoj leksikografiji i jeziku.

Izvori: Denis Njari, Hrvatska enciklopedija

Hrvatska enciklopedija u vrijeme Nezavisne države Hrvatske

(1941. – 1945.)

Za vrijeme Nezavisne države Hrvatske (1941. –1945.) tiskano je 5 svezaka *Hrvatske enciklopedije* u nakladi Hrvatskoga izdavačkog bibliografskog zavoda u Zagrebu. Pokretač i glavni urednik bio je Mate Ujević. Zbog rata projekt nije završen; izišlo je 5 svezaka (od slova A do pojma Električka), od 12 planiranih. Peti svezak je gotovo u potpunosti uništen (navodno je ostalo samo 100 primjeraka) jer ga je partizanska vojska otpremila natrag u tvornicu papira i dala uništiti. Za vrijeme komunističke vlasti o Hrvatskoj enciklopediji iz vremena NDH nije se smjelo javno govoriti.

Enciklopedije Leksikografskoga zavoda (1955.)

Petoga listopada 1950. utemeljen je Leksikografski zavod u Zagrebu. Zavod je osnovan na poticaj Miroslava Krležu koji je bio i prvi ravnatelj te na tom mjestu ostao do smrti 1981. Krleža je okupio najbolje stručnjake koji su radili na projektu prve opće Hrvatske enciklopedije pod urednikom Matom Ujevićem, koji je u Zavodu postao Krležin pomoćnik. Institucija je utemeljena pod imenom Leksikografski zavod FNRJ; 1962. preimenovana je u Jugoslavenski leksikografski zavod, 1972. osnivačka prava prenesena su na Hrvatski sabor, a od 1984. godine Zavod nosi ime po svom osnivaču, Miroslavu Krleži.

Uredbom Vlade Republike Hrvatske 1991. Leksikografski zavod »Miroslav Krležu« (LZMK) radi kao posebna ustanova od interesa za Republiku Hrvatsku u znanosti i kulturi.

Hrvatski sabor 2003. godine donio je zakon o Leksikografskom zavodu kojim je Zavod definiran kao „javna ustanova od osobitog interesa za Republiku Hrvatsku“.

Zavod je do danas izdao više od 250 različitih svezaka enciklopedija, rječnika, leksikona, bibliografija, atlasa, vodiča i drugih izdanja koja su važan doprinos održavanju i podizanju hrvatskoga intelektualnoga standarda.

Utemeljitelj, direktor i glavni redaktor, Miroslav Krleža (1893.–1981.), bio je od 1950. do 1981. na čelu Zavoda surađujući usko s Matom Ujevićem (1901.– 67.), iskusnim hrvatskim enciklopedistom. Tijekom svoga šezdesetgodišnjega djelovanja LZMK tiskao je golem broj leksikografskih, enciklopedijskih, geografskih i kartografskih te praktičnih i popularnih djela, pa se po broju (od nekih 250 jedinica) i raznovrsnosti može mjeriti i sa sličnom djelatnošću na najvećim europskim i svjetskim jezicima. Enciklopedija univerzalnoga tipa Opća enciklopedija od 1955. do 1982. izišla je u tri izdanja. U posljednjem izdanju (glavni urednik J. Šentija) od 8 svezaka (uz dopunski deveti) ona u 50 000 članaka razvrstanih abecednim redom, sintetizira na hrvatskom jeziku sveukupno ljudsko znanje i umijeće. Enciklopedija Jugoslavije (1955.–1971.) izišla je u 8 svezaka, a glavni joj je urednik bio M. Krleža. Od 1980. do 1990. (drugo izdanje) izašlo je 6 svezaka na hrvatskome jeziku (glavni urednici: M. Krleža, I. Cecić, J.

Sirotković). Istodobno su izašli prvi svesci i na srpskoj ćirilici te na ostalim jezicima naroda i narodnosti SFRJ (slovenskom, makedonskom, albanskom i mađarskom).

Zavod je do raspada Jugoslavije objavio tri izdanja svoje opće enciklopedije, prvo kao Enciklopediju Leksikografskog zavoda (prvo izdanje 1956.-64. godine, sedam svezaka; drugo izdanje, šest svezaka), a zatim pod imenom Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda (treće izdanje 1977. – 1982., sačinjeno od osam svezaka i jednog dopunskoga).

Među najvažnijim izdanjima ističu se: Enciklopedija Jugoslavije, Opća enciklopedija i Hrvatska enciklopedija koja je izašla u 11 svezaka od 1999. do 2009. godine. Objavljen je i niz strukovnih izdanja poput Pomorske enciklopedije, jedne od rijetkih takve vrste u svijetu, Medicinske enciklopedije, Enciklopedije likovnih umjetnosti, Tehničke, Muzičke, Filmske... Od početka 21. stoljeća uz Hrvatsku enciklopediju (od 2013. objavljuje se mrežno izdanje) i Hrvatski biografski leksikon kao temeljna izdanja, sve se veći naglasak stavlja na jednosveščana izdanja.

Medicinsku enciklopediju (u 8 svezaka, uz 2 dopunska) od 1957. do 1974., a glavni su joj urednici bili: A. Šercar, M. D. Grmek i I. Padovan.

Pomorska enciklopedija (u 8 svezaka i u 2 izdanja) izlazila je 1954 – 85.; glavni urednici: M. Ujević, V. Brajković i P. Mardešić

Tehnička enciklopedija (1963.– 97.); glavni urednici R. Podhorsky, Ž. Viličić, H. Požar, D. Štefanović. Objavljena je u 13 svezaka, od kojih posljednji sadržava i detaljno kazalo pojmova za svih 13 svezaka.

Enciklopedija likovnih umjetnosti (1959.– 66.) u 4 sveska; glavni urednici: A. Mohorovičić, S. Batusić, M. Šeper

Likovna enciklopedija Jugoslavije (I–II, 1984.– 87.); glavni urednik Ž. Domljan

Enciklopedija hrvatske umjetnosti (I–II, 1995.– 96.); glavni urednik Ž. Domljan

Filmska enciklopedija (I–II, 1986.– 90); glavni urednik A. Peterlić

Muzička enciklopedija (I–II; I–III; u 2 izdanja, 1958.– 77.); glavni urednici: J. Andreis i K. Kovačević

Šumarska enciklopedija (I–III; u 2 izdanja, 1959.– 83.); glavni urednici: A. Ugrenović i Z. Potočić

Poljoprivredne enciklopedije (I–III, 1967. – 73.); glavni urednik M. Josifović

Krležijana (od 1914. do 1993., Krleži); glavni urednik je V. Visković. Djelo je objavljeno u 3 sveska (1993. – 99.), a posljednji svezak sadržava bibliografiju i literaturu.

Hrvatskoj književnoj enciklopediji (I–IV, 2010– 12.; glavni urednik V. Visković) Enciklopediju fizičke kulture (I–II; 1975.– 76.; glavni urednik M. Flander)

Hrvatska enciklopedija (glavni urednici D. Brozović, 1999.– 2001.; A. Kovačec, 2002.– 05.; S. Ravlić, 2006.– 09.); od 1999. do 2009. izašlo je 11 svezaka. Od 2013. objavljuje se mrežno izdanje.

Istarska enciklopedija - jedan svezak

Opća i nacionalna enciklopedija u 20 knjiga, glavnoga urednika Antuna Vujića

Petstoljetna tradicija hrvatske enciklopedistike nastavlja se ...

Treba spomenuti da su pojedina izdanja bila uređivana s ideološkim usmjerenjima pa su navodi iskrivljeni, pojedinci i događaji prešućeni te je potrebno provjeriti objavljene navode u enciklopedijskim izdanjima.

43. Prvi hrvatski igrani film

U jeku Prvoga svjetskoga rata (1917.) u Zagrebu je prikazan prvi hrvatski igrani film „**Brcko u Zagrebu**“. Film je prikazan 28. kolovoza 1917. u kinu “Metropol” (poslije kino “Zagreb”).

Radi se o kratkometražnoj komediji trajanja oko 30 minuta, o provincijalcu Brcku koji dolazi u grad Zagreb da bi se zabavio. Film je snimljen u produkciji *Croatia filma* (prvo hrvatsko filmsko poduzeće). Vlasnici poduzeća bili su Hamilkar Bošković i Julio Bergmann. Redatelj filma bio je Sinjanin **Ante Masovčić** (pseudonimi **Arsen Maas** i **Arsen Mazoff**). U filmu su glumili: **Irma Polak, Tonka Savić, Stjepan Bojničić i Arnošt Grund**. *Arnošt Grund napisao je i scenarij za kazališni komad o pustolovinama Brcka ‘Alaj su nas nasamarili’ koji je izveden 1912. u zagrebačkom kazalištu.*

Nažalost, kopija filma nije sačuvana.

Drugi hrvatski igrani film, „*Matija Gubec*“, rađen je po scenariju Marije Jurić Zagorke. Najstarije sačuvane snimke Hrvatske potječu iz 1903. godine, a načinio ih je jedan poljski snimatelj.

Ante Masovčić studirao je u Parizu gdje je 1912. i pozirao za čuvenu sliku Miroslava Kraljevića „Bonvivant“. Po povratku iz Pariza radio je kao tajnik u zagrebačkom HNK-u. Na tom mjestu povezo se sa zagrebačkim kazališnim i glumačkim krugovima, iz čega je i proistekao njegov rad na prvom hrvatskom igranom filmu u ulozi redatelja.

Slika 1. Plakat prvog hrvatskog filma (Zagreb info)

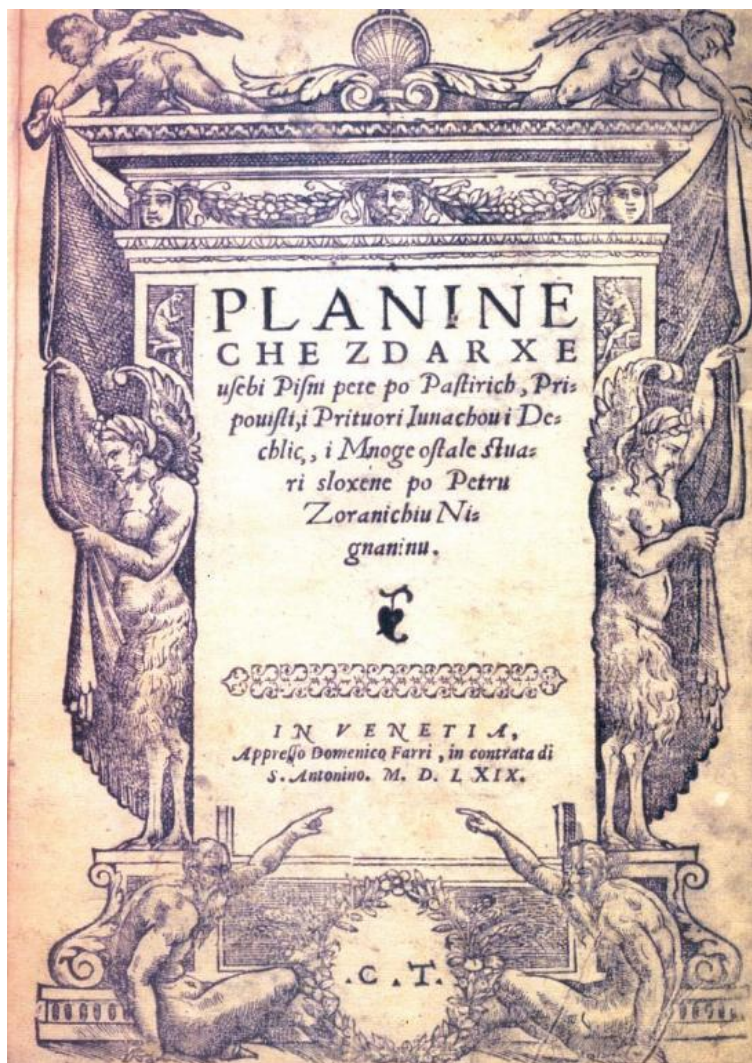
Film nije sačuvan, no kao svjedočanstvo njegova postojanja ostale su **sačuvane** fotografije prizora i glumaca iz filma, novinski tekstovi o snimanju filma te najave projekcije filma iz tog vremena. **Fotografije filma čuvaju se u Hrvatskoj kinoteci, dok se novinski tekstovi iz 1917. godine čuvaju u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.**

Izvori: Zagreb.info, Hrvatski filmski savez, wikipedija

44. Prvi hrvatski roman

Autor prvoga hrvatskog romana je Petar Zoranić. Napisao je roman *“Planine”* 1536. koji je objavljen u Veneciji tek 1569. (nakon smrti). Roman je pisan u prozi i u stihu, podijeljen je u 24 poglavlja s oko 1600 stihova.

Petar Zoranić rodio se 1508. u Zadru. Potomak je stare plemićke obitelji iz Nina. O Zoraniću se zna da je bio plaćeni ninski notar, pravnik i sudski pisar, što upućuje da je završio studij pravnih znanosti. Ne zna se točno kada je umro.

Slika: Planine – lektire.eu

Planine su jedino njegovo sačuvano djelo. Dva djela su izgubljena (*“Ljubveni lov”* i *“Vilenica”*). Roman *Planine* je djelo domoljubnoga karaktera. Oslikava prilike u Hrvatskoj koja se nalazi između dva osvajača (Turci i Mlačani).

“Do nas je doprlo njegovo glavno djelo Planine, koje su nastale 1536. g. , godinu dana prije propasti Klisa, u vrijeme kad su Turci duboko zašli u naše krajeve poslije bitke na Mohaču

i prve opsjede Beča. Sve je to djelovalo na pjesnika da u svom djelu, koje je po vanjskom obliku pastirski roman u prozi i u stihovima, nastoji pobuditi kod svojih sunarodnjaka ljubav prema rodnom kraju, prema hrvatskoj domovini i prema hrvatskom narodu. Djelo posvećuje ninskom kanoniku Mati de Mateisu, pa u posveti kaže: "Hrvatom i vašoj milosti, ki znam, da dobar baščinac i Hrvat poštovan jest." Riječju baščina označuje domovinu, a baščinac mu je jednako rodoljub. Zoranićeve Planine, iako je na njima očit trag nekoliko stranih pisaca, idu u red naših najboljih književnih djela iz starije dobi. Djelo je s kraja na kraj rodoljubivo, u njoj je hrvatska svijest vrlo jaka. Tužba vile Hrvatice podsjeća nas na pjesmu Kip domovine P. Stoosa nastale u 19. vijeku. Usprkos toga što je Zoranić pod velikim uplivom tadašnje pastirske književnosti te svoje pastire ugladio učinivši od njih nekakve trubadurske pjevače, ipak je u djelu u mnogočemu dana naša stvarnost. Djelo je napisano s izrazitom svrhom, da podigne duh u borbi protiv vukova (Turaka). Opisuje prilično realistički nesreće, koje su snašle naš narod turskom provalom, i u teškoj borbi pjesnik odbacuje izlišene ljubavne brbljarije te upozorava na važnost ćudorednosti u narodnoj borbi.

Tješi svoje sunarodnjake i govori o budoćoj propasti Turaka. Zoranić prvi od svih naših pisaca stvara našu pripovjedalačku prozu i prvi od svih ostalih pisaca opisuje naše kopno. On je pošao korak dalje od Marulića, jer Marulić pjeva nešto i na hrvatskom, a glavnu svoju književnu djelatnost razvija na latinskom jeziku. Zoranić kori svoje sunarodnjake što pišu na kome drugom jeziku, a ne na hrvatskom. Čitavo je njegovo djelo protkano velikom ljubavlju prema hrvatskom narodu."

"Planine Petra Zoranića su pastirsko-alegorijski roman pisan u prozi i stihu. Pisan je narodnim hrvatskim jezikom, a sastoji se od novela epistularne književnosti (pismo posvete), petrarkističke lirike (ljubavne pjesme), bukoličke lirike (pastirske pjesme) i političke pjesme (prepjev "Molitve suprotiva Turkom"). Djelo je nastalo između dva razdoblja, pa i načina pisanja – srednjeg vijeka i renesanse.

U romanu se osjeća znatan utjecaj Zoranićevih književnih uzora: Jacoba Sannazara (autora pastirskog romana Arcadia), Dantea, Petrarce, Boccaccia, Ovidija, Vergilija, ali i domaće književne tradicije (začinjavci Marko Marulić). Roman se sastoji od 24 poglavlja, s uvodnom posvetom ninskom kanoniku Mateju Matijeviću."

O Zoranićevom jeziku i rečenici oprečne su kritike. Tako Josip Vončina u tekstu "U susret Planinama" piše:

"Sam ponajprije pjesnik, Zoranić je, pišući prozu, nju gradio na svojim pjesničkim iskustvima. Zato je njegov stil u prvom redu slojevit i težak, a stoga su i u pretežnim proznim partijama njegovog djela stilski postupci izrazito stihotvorački, tj. u njegovoj prozi stihotvorac nadvladava prozaika."

No, susreće se i ocjena da mu je stih okretniji od proze. Nikica Kolumbić u članku "Najrodoljubivije djelo hrvatske renesanse" navodi:

"U prozi se uz nerazumljive poetske opise osjeća podređenost latinskoj i talijanskoj sintaksi, što uz brojne arhaizme pogotovo danas čini njegov jezik teškim."

Marin Franičević u knjizi *“Pjesnici i stoljeća”* u eseju o poetici Petra Zoranića iznosi jasni stav:

“U prvi red naših renesansnih pjesnika Zoranić ide po svojoj prozi. Rekao sam pjesnika, a ne pisaca jer u proznom djelu Planina ima više poezije nego u stihovima. U proznom tekstu Zoranićeva rečenica, i onda kada je naivna, zvoni čisto i autentično, a mnogi lirski i drugi raznovrsni elementi složeni su s osjećajem za muzikalnost i izražajnost pripovjedačke, ali i lirske proze.”

O vrednovanju Zoranićevog djela u odnosu na njegov uzor, kritičar Josip Torbarina u članku *“Planine i ostale Arkadije”* daje sljedeću ocjenu:

“Zoranićeve su Planine jedna od najslobodnijih, najoriginalnijih i najmanje ropskih imitacija Sannazarova djela, ako se o imitaciji uopće može govoriti. Jer moramo reći da se Zoranić nikad slijepo ne povodi za svojim uzorom koji, presađen u sredinu sasvim različitu od one gdje je nikao, biva prožet novim duhom.”

Njegov roman svjedoči o temeljitoj humanističkoj i teološkoj naobrazbi koju je najvjerojatnije stekao u Dominikanskom općem učilištu u Zadru.

Prvi hrvatski romani

- Petar Zoranić, *Planine* (1569.) – prvi hrvatski pastirski alegorijski roman
- August Šenoa, *Zlatarovo zlato* (1871.) – prvi hrvatski povijesni roman
- Miroslav Krleža, *Povratak Filipa Latinovicza* (1932.) – prvi hrvatski cjeloviti moderni roman

45. Prve hrvatske opere

Ljubav i zloba

Ljubav i zloba smatra se prvom hrvatskom operom; praizvedena je 28. ožujka 1846. u Staroj gradskoj vijećnici u Zagrebu. Skladatelj opere je Vatroslav Lisinski, libreto za operu napisao je Josip Car, a Dimitrije Demeter ga je preradio pa su ga navodili kao autora libreta. Instrumentalizaciju je dotjerao J. K. Wisner Morgenstern. Hrvati su treći narod u Europi koji je imao nacionalnu operu, nakon Nijemaca i Rusa. Alberto Ognjan Štriga bio je jedan od pokretača ilirske glazbene misli.

Sidonija Erdödy Rubido nastupila je kao Ljubica, a Franjo Stazić kao Vukosav, koji će kasnije pod imenom Franz Steger postati vodeći tenor Bečke dvorske opere.

Opera se danas rijetko izvodi. U veljači 2017. Hrvatska radiotelevizija objavila je prvi cjeloviti nosač zvuka s opernim sadržajima.

Porin

Porin je druga hrvatska opera. Skladao ju je Vatroslav Lisinski, a libreto za operu napisao je Dimitrije Demeter. Prva izvedba je bila 43 godine nakon smrti Vatroslava Lisinskog, u Zagrebu 2. listopada 1897.

Mislav

Izvorna narodna opera u tri čina prvi put izvedena je 2. listopada 1870. pod ravnateljstvom Ivana pl. Zajca. Tekst je po narodnoj priči sastavio Franjo Marković, uglazbio Ivan pl. Zajc, u prizore stavio redatelj J. Freudenreich.

Nikola Šubić Zrinjski

Operu *Nikola Šubić Zrinjski* skladao je Ivan pl. Zajc, libreto za operu napisao je Hugo Badalić, književnik iz Slavenskog Broda. Izvedena je prvi put 4. studenoga 1876. Dirigirao je sam Ivan pl. Zajc. Nastala je na temelju Zajčevog operetnog zbora *U boj!* (na stihove Franje Markovića). Opera je praizvedbu imala u tadašnjem Narodnom kazalištu na zagrebačkom Gornjem gradu.

Do danas je izvedena više od 1300 puta, u Hrvatskoj i diljem svijeta. Posebno impresivna bila je izvedba u Japanu 2006. godine kad je pjesmu *U boj, u boj!* izveo zbor od 1000 članova pod ravnanjem maestra Katsuakija Kozaija.

Morana

Moranu je skladao Josip Gotovac, a praizvedba je bila u Bernu 29. studenoga 1930.

Adel i Mara

Adel i Mara, skladatelja Josipa Hatzea, praizvedena je u Ljubljani 1932.

Ero s onoga svijeta

Ero s onoga svijeta, skladatelja Josipa Gotovca, izvedena je 2. studenoga 1935. Spada u najizvođenije hrvatske opere.

Mila Gojsalić

Josip Gotovac je skladatelj i opere Mila Gojsalić. Prvi je put izvedena 18. svibnja 1952. u Zagrebu.

Operete

Freudenreichovom zaslugom izvedena je 8. studenoga 1863. prva opereta na hrvatskom jeziku, Offenbachova *Svadba kod svjetiljaka*. Hrvatska opereta *Mornari i daci* Ivana Reyschila izvedena je 1868.

Vatroslav Lisinski

Vatroslav Lisinski (1819. – 1854.) rođen je pod imenom Ignac Fuchs. Kroatizirao je svoje ime i prezime. Studirao je pravo i filozofiju, a glazbom se bavio tek usputno. Pod utjecajem ilirskog pokreta i na nagovor A. Štrige posvećuje se skladanju te postaje prvi skladatelj hrvatskog narodnog preporoda. Bio je prvi hrvatski profesionalni glazbenik. Njegova opera *Ljubav i zloba*, praizvedena 1846., izazvala je veliko oduševljenje domoljuba. Uz potporu iliraca Lisinski odlazi u Prag na usavršavanje, gdje je skladao više djela.

U Pragu mu nisu omogućili polaganje završnog diplomskog ispita na praškom Konzervatoriju što mu je kasnije onemogućilo izbor za nastavnika na školi Hrvatskog glazbenog zavoda. Obavljao je dužnosti besplatnoga nadzornika školskih učionica i druge administrativne poslove.

Vatroslav Lisinski preminuo je u Zagrebu 1854. s nepunih 35 godina. U svom kratkom životu skladao je ukupno 160 skladbi. Praizvedba njegove najpoznatije opere *Porin* bila je tek 1897., 43 godine nakon njegove smrti. Ostavio je 17 zapisa narodnih napjeva te nekoliko harmonizacija narodnih napjeva za glas i glasovir te za muški zbor.

Ostavio je opus od 62 solo-popijevke te je uzdignuo do umjetničke glazbene vrste ravnopravne ostalim žanrovima (Koraljka Kos).

Ivan pl. Zajc

Ivan pl. Zajc (1832. – 1914.) bio je hrvatski skladatelj, dirigent i glazbeni pedagog, autor najpoznatije hrvatske opera Nikola Šubić Zrinjski. Smatraju ga utemeljiteljem hrvatske opere kao umjetničke ustanove. Obogatio je opernu umjetnost u Hrvatskoj.

Nakon školovanja u Milanu vratio se u radni grad Rijeku, gdje je bio dirigent i koncertni majstor Gradskog kazališnog orkestra. Godine 1862. odlazi u Beč gdje se uspješno bavi pisanjem opera. Već njegova prva opereta *Momci na brodu* doživljava veliki uspjeh kod publike i kritike u Beču. Piše i svoje prve skladbe na hrvatski tekst, među kojima se ističe rodoljubni zbor *U boj* (1866.) koji će kasnije uvrstiti u operu Nikola Šubić Zrinjski. U Beču je tijekom Zajčeva tamošnjeg djelovanja izvedeno 11 njegovih djela s ukupno blizu 140 izvedbi, a nakon Zajčeva odlaska izvedena je 1874. godine još i opereta *Uhvaćeni Amor*. Godine 1868. izvedene su u Beču čak tri nove Zajčeve operete.

Imenovan je počasnim članom Hrvatskoga glazbenog zavoda (13. siječnja 1867.), a 1870. postaje ravnatelj novoosnovane Opere Hrvatskoga narodnoga kazališta i Hrvatskoga glazbenog zavoda. Novu je opernu scenu otvorio svojom operom *Mislav* (2. listopada 1870.), a nacionalnu povijesnu trilogiju nastavio je operama *Ban Leget* i *Nikola Šubić Zrinjski*, nakon čega se okrenuo vedrijim temama u operama i operetama. Na zagrebačku opernu scenu do 1889. postavio je gotovo 90 opera (prije svega G. Verdija, potom G. Donizettija, G. Meyerbeera i dr.) i opereta (nekoliko vlastitih, zatim F. von Suppéa, J. Offenbacha i dr.).

Zajčev opus je vrlo bogat i broji više od 1.200 raznovrsnih djela. Skladao je 27 opera od kojih je 5 nedovršeno. Radna soba maestra, u kojoj je skladao do kraja života, danas je smještena u Muzeju grada Zagreba.

Zanimljivost: Glazba za himnu čileanske ratne mornarice preuzeta je iz njegove opere Nikola Šubić Zrinjski.

Dana 23. veljače 1895. godine Zajc je za zasluge na području glazbe imenovan vitezom.

Pokopan je u obiteljskoj grobnici Zajc-Dolovčak, u arkadama na zagrebačkom Mirogoju. Uz njegovo je ime dodan plemićki nastavak "*Zagicz*" te "*vitez reda Franje Josipa I.*"

46. Zagrebačka filharmonija

Ivan pl. Zajc je u sklopu kazališta počeo organizirati koncertne izvedbe ulomaka iz popularnih opera, uvertire, pojedine stavke rado slušanih simfonija te, s vremenom, i cijele simfonije. Zajc je želio zagrebačkoj publici ponuditi što raznovrsniji glazbeni program. Koncert održan 25. veljače 1871. smatra se početkom orkestralno-koncertne djelatnosti u Zagrebu, začetkom današnje Zagrebačke filharmonije.

Stjepan Miletić je 1894. preuzeo vodstvo zagrebačkoga Hrvatskog narodnog kazališta. Na njegov poticaj je kazališni orkestar opet počeo redovito (od 1896.) održavati simfonijske koncerte. Za povijest hrvatske glazbe treba istaći *Simfonijski koncert mladih hrvatskih skladatelja* koji je održan 5. veljače 1916.

Zagrebačka filharmonija službeno je osnovana 30. studenoga 1919. Veliki poticaj osnutku dao je violinist Dragutin Arany. Filharmonija se tada zvala Filharmonija kazališnog orkestra, a 3. listopada 1920. preimenovana je u Zagrebačku filharmoniju.

Nastupala je gotovo u svim državama Europe te Rusiji, SAD-u, nekoliko azijskih i američkih država. Nastupili su u Carnegie Hall u New Yorku (2016.). Zagrebačka filharmonija redovito sudjeluje i u programima Dubrovačkih ljetnih igara i zagrebačkog Muzičkog biennala.

Zagrebačkom filharmonijom dirigirali su poznati šefovi dirigenti: Fritz (Friedrich) Zaun, Milan Horvat, Lovro von Matačić, Mladen Bašić, Pavle Dešpalj, Kazushi Ono, Pavel Kogan, Alexander Rahbari, Frank Shipway i Vjekoslav Šutej. Pod vodstvom svog šefa dirigenta Davida Danzmayra te umjetničkog savjetnika maestra Dmitrija Kitajenka, Zagrebačka filharmonija nastavlja uspješnu koncertnu djelatnost.

Do danas samo tri osobe nose naslov počasnoga šefa dirigenta. To su: **Lovro von Matačić, Milan Horvat i Pavle Dešpalj.**

„Mnogobrojni su ugledni strani svjetski poznati glazbenici nastupali uz Zagrebačku filharmoniju kao solisti na inozemnim turnejama i gosti u Filharmonijinim koncertnim ciklusima, primjerice Yehudi Menuhin, Antonio Janigro, Mstislav Rostropovič, Henryk Szeryng, Emil Gileljs, Leonid Kogan, Nathan Milstein, Aldo Ciccolini, Luciano Pavarotti, Ivo Pogorelić, Montserrat Caballé, Mischa Maisky, Enrico Dindo, Aleksandr Rudin, David Garret, Julian Rachlin, Shlomo Mintz, Sarah Chang, Simon Trpčeski i Michel Camilo.

Sa Zagrebačkom su filharmonijom uvijek rado surađivali i poznati hrvatski glazbenici; primjerice Ivo Pogorelić, Zvezdana Bašić, Melita Lorković, Ranko Filjak, Vladimir Krpan, Pavica Gvozdić, Branko Sepčić, Stjepan Radić, Jurica Murai, Martina Filjak, Mia Elezović, Josip Klima, Monika Leskovar, Radovan Cavallin, Radovan Vlatković i mnogi drugi. Ne treba pritom zaboraviti ni uspješne i rado slušane koncerte s popularnim crossover-umjetnicima, primjerice Maksimom Mrvicom i duom 2Cellos.“

Zagrebačku filharmoniju krasi i bogata diskografija ovjenčana brojnim nagradama poput hrvatske diskografske nagrade **Porin** i izdanjima za cijenjene hrvatske i svjetske diskografske kuće (**Virgin Classics, Deutsche Grammophon, Naxos**).

Mnogobrojne snimljene izvedbe Zagrebačke filharmonije pohranjene su u arhivu Hrvatske radiotelevizije. Neki od tih tonkih zapisa, ranije objavljenih na gramofonskim pločama, u novije su vrijeme i digitalizirani. No, dio njih još je pohranjen na magnetskim vrpcama pa ih je stoga uglavnom moguće čuti samo u pojedinim (dokumentarnim) radijskim ili TV emisijama.

Zagrebačka filharmonija primila je mnogobrojna priznanja za svoj umjetnički rad.

47. Strossmayerova galerija starih majstora

Biskup Josip Juraj Strossmayer (1815. – 1905.), teolog, političar, humanist, vizionar, inicijator i pokrovitelj važnih kulturno-prosvjetnih i znanstvenih projekata, jedna je od najznačajnijih i najutjecajnijih hrvatskih ličnosti 19. st. Doktor filozofije i teologije, profesor Bogoslovnog sjemeništa u Đakovu, dvorski kapelan i jedan od trojice ravnatelja Augustineuma u Beču, imenovan je i ustoličen srijemsko-bosanskim biskupom 1850. g. u Đakovu. U političkom se smislu zauzimao za sjedinjenje hrvatskih zemalja, građanske slobode i pravo na hrvatski jezik.

Slika 1. Zgrada Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (MJ)

Biskup Josip Juraj Strossmayer bio je strastveni kolekcionar slika i umjetnina, osobito talijanskih slikara 15. stoljeća, do tadašnjih hrvatskih slikara. Osobno se angažirao na izgradnji akademijine neorenesansne palače u Zagrebu po projektu bečkog arhitekta Friedricha Schmidta. Galerija starih majstora i palača otvorene su 9. studenoga 1884. s fundusom od 256 umjetničkih djela. U čast osnivača danas se galerija zove ***Strossmayerova galerija starih majstora***.

Strossmayerova galerija starih majstora i danas se nalazi u palači Akademije i ima nekoliko tisuća umjetničkih djela. Galerija je svoj fundus obogatila otkupima i novim donacijama od kojih se osobito ističu: Ivana Ružića, Marquisa Etiennea de Piennesa, Ante Topića Mimare i Zlatka Balokovića.

Među zastupljenim umjetnicima u galeriji nalaze se Andrija Medulić, Beato Angelico, Vittore Carpaccio, El Greco, Jacopo Palma il Giovane, Federico Benković, majstor slike Virgo inter virgines, Jacob van Ruisdael, Jean-Antoine Gros, Jan Wellensz de Cock, Joachim Patenier i mnogi drugi.

Muzejske zbirke: Memorijalna zbirka Maksimilijana Vanke; ostavština Koste Angelija; Spomen-zbirka Bele Csikosa Sesie; Zbirka Auer; Zbirka Šebalj; Zbirka starih majstora; Zbirka Šulentić; Zbirka Svečnjak; Zbirka Uzorinac;

Strossmayerova galerija starih majstora u deset dvorana izlaže djela europskih slikarskih škola od XIV. do XIX. stoljeća. Cjelokupni je postav podijeljen u tri veće skupine – u prvih šest dvorana predstavljene su kronološkim redom talijanske slikarske škole, u daljnje tri majstori sjeverne Europe – Nijemci, Flamanci, Nizozemci, a posljednja, deseta dvorana, izlog je francuske zbirke.

*Posrednici su biskupu slike slali u njegovu rezidenciju u Đakovo, gdje je 1868. godine sastavljen prvi inventar Strossmayerove zbirke, uz njegovu darovnicu Akademiji. Tim je dokumentom definirano da Akademija postane baštinicom Strossmayerove zbirke nakon njegove smrti. Ranije preseljenje biskupove zbirke iz rezidencije u Đakovu u Zagreb i njezino otvaranje za javnost bilo je usko povezano s osnutkom katedre za povijest umjetnosti. Predstojnik novoosnovane Katedre za povijest umjetnosti pri Zagrebačkom sveučilištu i ujedno prvi ravnatelj Galerije bio je **Izidor Kršnjavi** (1845.–1927.). Katedra je osnovana 1878. godine, a biskupova zbirka preseljena je iz Đakova u Zagreb 1883. godine.*

48. Umjetnički paviljon u Zagrebu

Umjetnički paviljon, izložbena zgrada u Zagrebu, namijenjena je održavanju velikih umjetničkih izložaba. Umjetnički paviljon je jedan od simbola Zagreba. Zgrada Umjetničkog paviljona dovršena je 1898., a svečano otvaranje bilo je 15. prosinca 1898. reprezentativnom izložbom Hrvatski salon.

Društvo umjetnosti pozvano je na Milenijsku izložbu u Budimpeštu (1895.) te je **Vlaho Bukovac** predložio da se izgradi montažni paviljon u Budimpešti (1896.) i nakon izložbe premjesti u Zagreb. Paviljon umjetnosti u Budimpešti je podigla tvrtka Danubius prema nacrtima mađarskih **arhitekata Flórisa Korba i Kálmána Giergla**, a nakon završetka izložbe, željezna konstrukcija hrvatskoga paviljona prenesena je u Zagreb, na današnju lokaciju. Zgrada je dovršena 1898. prema projektu arhitektonskog atelijera **Ferdinand Fellner i Hermann Helmer**, a izvela ju je građevinska tvrtka Hönigsberg i Deutsch pod nadzorom gradskog inženjera **Milana Lenucija**. Zgrada Umjetničkog paviljona izvrsno se uklopila u **Zelenu Lenucijevu potkovu**.

Slika 1. Umjetnički paviljon s južne strane

Izložbu **Hrvatskog salona** 1898. pogledalo je 11.000 posjetitelja tijekom tri mjeseca. Bila su izložena djela velikih imena hrvatske umjetnosti s kraja 19. stoljeća: slikara **Vlahe Bukovca, Celestina Medovića, Otona Ivekovića** te kipara **Roberta Frangeša Mihanovića i Rudolfa Valdeca**.

Eksterijer

U nišama ispod zabata istočnog krila postavljene su biste trojice slikara slavenskog podrijetla: **Celestina Medulića, Julija Klovića i Karpat Istranina (Carpaccia)**, a ispod zabata zapadnoga pročelja biste trojice najvećih slikara renesanse: **Michelangela, Raffaela i Tiziana**. Ta dva pročelja (s pripadajućim kompozicijama u zabatima), dvije karijatide na ulazu i sav ostali skulpturalni dekor imaju obilježja akademizma. Jedino alegorijski likovi Slikarstva i Kiparstva na parapetu stubišta, naručeni od **Rudolfa Valdeca** nakon što je Paviljon već bio podignut, pripadaju novom stilu – secesiji.

Na sva četiri pročelja mogu se vidjeti motivi gradskoga grba.

Interijer

Dvorana pod kupolom namijenjena je reprezentaciji i koncertima; njezina visoka kupola bogato je ukrašena slikama na staklu. Pilasatri i stupovi s pozlaćenim kapitelima, kartuše, vaze, barokne školjke u nišama za skulpture, ženske pune figure i u visokom reljefu kao alegorije umjetnosti i povijesti Zagreba, grbovi zemaljski, gradski i cehovski; ostakljena luneta iznad vrata s oslikanim renesansnim festonima; ornamentirani vitraji u južnoj dvorani s cvjetnim slikarijama na stropu; u krilima vijenac s girlandama na renesansnom zrcalnom stropu te zidovi u pompejansko crvenoj – sva je ta oplata u sadri, štuko-mramoru, mramorizaciji uljenom tehnikom, u bojama smeđe crvenkastoj i blijedo zelenoj. Ta prividnost bogatstva ne smeta Paviljonu biti dokument svog vremena. Dekoracija prostora zajedno s mnoštvom slika, kipova, draperija, lončanica, tapeciranih sjedala u danima izložaba čini pravi Gesamtkunstwerk tako karakterističan za kasno 19. stoljeće.

Pročelja Umjetničkog paviljona ukrašena su bogatom arhitektonskom figuralnom plastikom. Oko srednje osi južnoga i sjevernoga rizalita s glavnim ulazom portale uokviruju dvije herme, a na vrhu je poprsje Atene Partenos, pokroviteljice i zaštitnice lijepih umjetnosti. Sva tri elementa izradio je **kipar Ignjat Franz**.

Sunčevo svjetlo u izložbeni prostor prodire kroz stakleni krov i prozore.

Izvorni nacrti Umjetničkog paviljona odlično su sačuvani pa je vidljivo da paviljon nije dovršen kako je bilo planirano. Na sjevernom pročelju nikada nisu postavljeni kipovi osam znamenitih Hrvata.

Umjetnički paviljon na Tomislavovom trgu zaštićeno je kulturno dobro. Krajem tridesetih godina prošloga stoljeća, tijekom obnove, napravljeni su ozbiljni propusti izvođača radova: uklonjeni su ukrasi.

Nova obnova izvršena je u vremenu od 2006. do 2013. Nastojalo se Umjetničkom paviljonu vratiti izvorni izgled. Obavljeni su opsežni radovi na sanaciji objekta i temeljitoj obnovi pročelja te središnje kupole s krovštem, od kompletnog skidanja žbuke na fasadama pa do rekonstrukcije i ponovnoga vraćanja nekih karakterističnih elemenata kiparske ukrasne plastike. To se, između ostalog, odnosi i na dogradnju dva dimnjaka kupolastoga oblika, koji su služili kao otvori za ozračivanje, dok su na pročelju, na samom ulazu u zgradu, ponovno postavljene dvije izvorne karijatidne forme (herme) s reljefnim ukrasom iznad glavnoga ulaza koje upotpunjuju dosadašnju ogoljelu vizuru glavnog pročelja Paviljona (Vuković).

Umjetnički paviljon organizirao je izložbe koje su predstavljale temelje slikarske i kiparske modernosti u Hrvatskoj. U njemu se postavljane velike izložbe umjetničkoga i kulturnoga značaja ne samo za Hrvatsku nego i šire.

On je i danas mjesto održavanja većine ključnih monografskih, tematsko-kritičkih, retrospektivnih i drugih važnih likovnih manifestacija. Organizator izložbenoga programa bio je grad Zagreb do 1954. kada je paviljon postao samostalnom ustanovom. Tijekom 121 godine rada u Umjetničkom paviljonu organizirano je oko 800 izložba na kojima su predstavljeni istaknuti pojedinci domaćega slikarstva i kiparstva.

Izvori: Knežević, Snješka. Zagrebačka Zelena potkova, Maruševski, Olga. Okrunjeni trg (skica za povijest gradnje Umjetničkog paviljona, 1896-1898.), Šigir, Mirjana. Ručak u Umjetničkom paviljonu

49. Moderna galerija u Zagrebu

Modernu galeriju osnovalo je Hrvatsko društvo umjetnosti 1905. godine, u početku u sklopu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Prijedlog o osnivanju Moderne galerije dao je Iso Kršnjavi. Članovi galerije započeli su prikupljati zbirke moderne hrvatske umjetnosti (otkupljena su djela Meštrovića i Račkoga). Muzej za umjetnost i obrt dao je nekoliko prostorija Hrvatskomu društvu umjetnosti Strossmayer, unutar kojih je Moderna galerija počela rad. Kada je godine 1919. muzej postao samostalnom ustanovom, izdvojenom iz Obrtne škole, ustupio je drugi kat svoje zgrade Modernoj galeriji, koja se otada počela naglo razvijati i obogaćivati. Prva nabavljena djela prikazana su javnosti u Muzeju za umjetnost i obrt. Prvi stalni postav uredio je Ljubo Babić, 1919. godine. Fond galerije obuhvatio je sva najvažnija imena hrvatske moderne umjetnosti.

Slika 1. Zgrada Moderne galerije u Zagrebu

Godine 1934. Moderna galerija seli u palaču Vranyczany na Zrinjevcu koja je napravljena 1880-ih godina prema nacrtu Otta Hofera. Radio Zagreb izravno je prenosio otvaranje koje je bilo 16. svibnja 1934. godine. Fundus Galerije sadrži najbogatiju zbirku hrvatske likovne umjetnosti novijega doba; sastoji se od zbirke slikarstva, kiparstva, medalja i plaketa te drugih umjetničkih djela, od bidermajera do najnovijih umjetničkih fenomena. Moderna galerija je jedna od najvažnijih zagrebačkih kulturnih ustanova, s fundusom od 11 tisuća umjetnina (slika, skulptura, crteža i grafika, plaketa i medalja te fotografija i novomedijskih radova).

Ima stalni postav slikarstva i kiparstva, većinom djela hrvatskih umjetnika 19. i 20. stoljeća. Riječ je o više od 750 modernih, modernijih i najmodernijih djela slikara, kipara, umjetničkih fotografa, medaljara i suvremenih autora konceptualne umjetnosti i videoumjetnosti. Galerija sadrži neke od najznačajnijih radova umjetnika tog razdoblja. Zastupljeni autori su: Vjekoslav Karas, Vlaho Bukovac, Miroslav Kraljević, Josip Račić, Milan Steiner, Vladimir Becić, Jozo Kljaković, Ferdo Kovačević, Tomislav Krizman, Celestin Medović, Mirko Rački, Milivoj Uzelac, Bela Čikoš Sesija, Slava Raškaj, Edo Murtić, Ivan Meštrović, Dušan Džamonja, Zlatko Prica, Antun Motika, Anto Jerković i mnogi drugi. U sastavu Moderne galerije danas djeluje i manja galerija "Studio Josip Račić", u Margaretskoj ulici 3. Osim stalnoga postava u Modernoj galeriji nalazi se knjižnica, restauratorska radionica, muzejska trgovina i kafić.

Izvori: Hrvatska enciklopedija, moderna-galerija.hr, Dolores Ivanuša

50. Muzej grada Zagreba

Na prijedlog Družbe “*Braće Hrvatskog Zmaja*” gradsko poglavarstvo je 11. svibnja 1907. osnovalo Muzej grada Zagreba (MGZ), sa zadatkom sustavnog prikupljanja i obrade predmeta iz gradske prošlosti. Prvi ravnatelj MGZ-a bio je povjesničar Emilijo Laszowski. Muzej je bio smješten u kuli iznad Kamenitih vrata i nije bio dostupan široj javnosti. Nakon velike Kulturno-povijesne izložbe u Umjetničkom paviljonu 1925. godine muzej je znatno obogaćen izlošcima te mu je uređen novi prostor u prizemlju Umjetničkog paviljona. Dana 14. kolovoza 1926. u Umjetničkom paviljonu otvoren je Muzej grada Zagreba za širu javnost. Muzej je otvorio tadašnji gradonačelnik Vjekoslav Heinzel. Otvaranju je nazočio i zagrebački nadbiskup Antun Bauer te drugi uglednici.

Slika 1. Muzej grada Zagreba

Godine 1945. muzej je premješten u baroknu palaču u Opatičkoj ulici broj 10. na Gornjem gradu, a 1947. dobiva trajni smještaj u Opatičkoj 20, u nekadašnjem samostanu klarisa. Prvi stalni postav povijesti Zagreba otvoren je 1949. Zgrada muzeja je temeljito obnovljena 1993. – 1998. Izložbeni prostor ima površinu od 2.223 četvorna metra, a izloženo je 4.500 izložaka.

Muzej radi na sustavnom sabiranju, čuvanju, restauriranju i konzerviranju, prezentaciji te trajnoj zaštiti muzejske građe s područja nadležnosti muzeja.

Muzej obrađuje teme iz kulturne, umjetničke, gospodarske i političke povijesti grada u kontinuitetu, od rimskih nalaza pa sve do modernoga doba. Fundus čini 75.000 predmeta usustavljenih u zbirke umjetničkih i uporabnih predmeta karakterističnih za grad i njegovu povijest.

Muzej ima vrlo bogat fond vrijedan za proučavanje lokalne prošlosti. Muzejska građa razvrstana je u pet memorijalnih zbirki, dvadeset zbirki predmeta te šest dokumentacijskih fondova.

Postav prikazuje prošlost Zagreba u 45 tematskih cjelina, od političkoga, crkvenoga, povijesnoga i gospodarskoga do arhitektonsko-urbanističkoga, kulturno-povijesnoga, zabavnoga i svakodnevnoga.

„Uz bogatu zbirku arhitektonske dokumentacije i arhivalija u fundusu se nalazi niz drugih specijaliziranih zbirki: arheološke zbirke (pretpovijesne i srednjovjekovne), zbirke cehalija i

devocionalija, slikarstva, grafike, skulpture, fotografija, mode, namještaja te predmeta iz zagrebačke svakodnevice. Posebnu cjelinu čine zbirke darovane gradu Zagrebu, poput radne sobe Ivana pl. Zajca, dijela radne sobe Augusta Šenoae, umjetničke ostavštine Tille Durieux, zbirke mehaničkih glazbenih automata Ivana Gerersdorfera i zbirke stare ambalaže Ante Rodina. U sastavu Muzeja su i Zbirka Margite i Rudolfa Matza (Mesnička&NBSP;15), Memorijalna zbirka Ivana Ribara i Cate Dujšin Ribar (Demetrova 3), Memorijalni prostor Miroslava i Bele Krleže (Krležin gvozd 23) te Zbirka – stan arhitekta Viktora Kovačića (Masarykova 12). Muzej se sustavno bavi raznovrsnim temama iz povijesti i suvremenosti Zagreba priređujući o njima izložbe.“

Izvori: mgz.hr, Ministarstvo kulture,

51.Matica hrvatska

Preteča **Matice hrvatske** bila je **Matica ilirska**. Osnovana je 10. veljače 1842. na prijedlog grofa Janka Draškovića. Ideju o osnivanju prvi je iznio Ljudevit Gaj 1829., a na sjednici **Ilirske čitaonice** 1839. odlučeno je da se utemelji društvo koje bi izdavalo knjige na hrvatskome jeziku. Matica je prvotno osnovana kao izdavačka kuća unutar Ilirske čitaonice (1844. objavljena je Matičina prva knjiga, izdanje Gundulićeva Osmana s Mažuranićevim dopunama XIV. i XV. pjevanja), a predsjednik Čitaonice J. Drašković imenovan je i prvim predsjednikom Matice ilirske. Ilirska čitaonica osnovana je 4. kolovoza 1838.

1868., Matica ilirska surađuje s Jugoslavenskom akademijom znanosti i umjetnosti (JAZU) u Zagrebu. Za dvogodišnjeg predsjednikovanja Matije Mesića, 1873. Matica prekida suradnju s JAZU i opet postaje samostalna; 29. studenoga 1874. naziv je promijenjen u **Matica hrvatska**.

Slika 1. Zgrada Matice hrvatske u Zagrebu (MJ)

Od 29. studenoga 1874. pridjev ilirski zamijenjen je hrvatskim pa se od tada **Matica ilirska** naziva **Matica hrvatska**. Latinski naziv je *Matrix Croatica*. **Matica ilirska** (**Matica hrvatska**)

od 1874.) utemeljena je sa svrhom promicanja nacionalnoga i kulturnog identiteta u područjima umjetničkoga, znanstvenog i duhovnog stvaralaštva, gospodarstva i javnoga života te skrbi za društveni razvitak.

Tijekom Bachova apsolutizma zabranjen je rad Ilirskoj čitaonici, a Matica hrvatska uspjela se održati.

U Kraljevini SHS Matica hrvatska se opirala pokušaju stapanja kulturnih ustanova u jednu ustanovu i bila oporba režimu. Tijekom vlasti Banovine Hrvatske, zbog oporbenoga djelovanja, na čelo Matice Hrvatske postavljen je komesarijat (11. siječnja 1941.) koji je ukinut nakon što je proglašena NDH (17. travnja 1941.).

Od 1953. ponovo se osnivaju Matičini pododbori, od 1970. nazivaju se ograncima. Ukupno je osnovano 55 pododborova (ogranaka).

U komunističkoj Jugoslaviji Matica hrvatska se uglavnom bavila izdavačkom djelatnošću. 1960. osnovan je Nakladni zavod Matice Hrvatske. U suradnji s izdavačkom kućom Zora pokrenuta je biblioteka **Pet stoljeća hrvatske književnosti.**

Matica hrvatska se suprotstavila srbijanskom teroru nametanja srpskoga jezika (**Novosadski dogovor**) te je 1967. potaknula donošenje *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika.*

Matica je putem tjednika *Hrvatski tjednik* podržala zahtjeve intelektualaca, gospodarstvenika, studenata, radnika i hrvatski orijentiranih političara protiv imperijalističke politike Srbije (devizni režim, otuđivanje deviza, gospodarski teror Inexa i Genexa).

Godine 1971., u vrijeme Hrvatskoga proljeća, Matica hrvatska pokreće skupljanje novca i podizanje zajma za izgradnju tunela kroz Učku i autocestu Kralja Tomislava Zagreb – Split.

Komunistička partija pod vodstvom Josipa Broza Tita smijenila je hrvatsko partijsko rukovodstvo i počela s progonom hrvatskih intelektualaca, studenata, gospodarstvenika, umjetnika i drugih hrvatskih domoljuba. **Rad Matice hrvatske zabranjen je 11. siječnja 1972. Imovina je zaplijenjena, a dio je predan Jugoslavenskoj akademiji za znanost i umjetnost (JAZU). Vodstvo Matice uhićeno je i sudski proganjano. Kasnije Nakladni zavod Matice hrvatske nastavlja nakladničku djelatnost, ali u znatno manjem obimu.**

Rad Matice hrvatske obnovljen je 8. prosinca 1990. Održana je Obnoviteljska skupština Matice hrvatske, a za predsjednika je izabran Vlado Gotovac.

Tek je 1996. obnovljen rad Matice hrvatske u Subotici.

Godine 1997., dr. Jure Petričević, agronom i nakladnik, jedan od poznatijih hrvatskih emigranata, ostavio je Matici hrvatskoj zakladu (imetak vrijedan 1,45 milijuna DM) od koje je, na prijedlog Vlahe Bogišića, izgrađena nova Dvorana Matice hrvatske.

Djelatnost Matice ilirske/Matice hrvatske

Godine 1844. tiskana je u Matici ilirskoj prva knjiga *Osman Ivana Gundulića*, s dopjevima Ivana Mažuranića i rječnikom Ivana i Antuna Mažuranića.

Časopis *Neven* izlazi od 1852 do 1857.

Za vrijeme predsjednika Ivana Mažuranića, od 1858. do 1872., izlazi časopis *Književnik* (1864. – 1866.).

Matica hrvatska je od 1869. do 1903. izdavala list *Vienac*, središnji hrvatski književni časopis toga razdoblja. Također je izdavala djela hrvatskih autora, prijevode klasika i znanstvenopopularna djela.

1900. Matica hrvatska i Društvo hrvatskih umjetnika osnivaju **Društvo hrvatskih književnika**.

Hrvatsko kolo izlazi s prekidima od 1905. do 1961., kao godišnji zbornik; (1948. – 1952., kao časopis).

Od 1906. do 1909., izlazi *Glas Matice hrvatske*.

Izlazi časopis Hrvatska revija.

Nastavni vjesnik i *Omladina* izlazi do 1939. Od 1936. do 1943. osnivaju se Matičini pododbori u više gradova i mjesta. U njihovoj nakladi objavljeno je dvadesetak knjiga.

Izlazili su časopisi *Hrvatska misao* (Sarajevo, 1943./44.) i *Hrvatski sjever* (Osijek, 1944.).

Uz dvadesetak redovnih biblioteka značenjem se ističe biblioteka *Stoljeća hrvatske književnosti* u kojoj je objavljeno više od stotinu naslova.

Tiskanjem časopisa *Mogućnosti*, splitski pododbor Matice hrvatske pokreće ili preuzima izdavanje važnijih serijskih publikacija u nakladi Matičinih pododborova (ogranaka), što s prekidima izlaze i danas: *Dubrovnik* (Dubrovnik, od 1955.), *Zadarska revija* (danas *Zadarska smotra*, Zadar, od 1956.), *Riječka revija* (Rijeka, od 1958.), *Revija* (danas *Književna revija*, Osijek, od 1961.), *Godišnjak PO MH Vinkovci* (danas *Godišnjak za kulturu, umjetnost i društvena pitanja*, Vinkovci, 1962.), *Svjetlo* (Karlovac, od 1965.), *Dometi* (Rijeka, 1968.), *Riječi* (Sisak, 1969.)...

Stotinjak ogranaka Matice hrvatske objavljuje dvadesetak književnih časopisa, među kojima su "Dubrovnik", "Književna revija", "Dometi", "Zadarska smotra", "Riječi"... Ogranci su zbog bogate kulturne djelatnosti u svojim mjestima nezaobilazni, a ponegdje i jedini nositelji kulturnoga života.

Godine 1960. osnovan je Nakladni zavod Matice hrvatske.

Godine 1962. organizirana je velika proslava 120. obljetnice Matice hrvatske. U suradnji s izdavačkom kućom Zora pokrenuta je biblioteka *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, kojoj je od 1980. izdavač Nakladni zavod Matice hrvatske. Objavljeno je 180 knjiga...

Od 1963. do danas, s prekidima, izlazi časopis **Kolo**.

Godine 1966. Matica hrvatska pokreće časopis za pitanja likovne kulture i umjetnosti **Život umjetnosti**.

Matica pokreće časopis **Kritika**. Izašlo je 9 brojeva.

Pokrenuta je i **Biblioteka Kolo** (1969. – 1972.) urednika Igora Zidića.

Godine 1971., u vrijeme Hrvatskoga proljeća, Matica hrvatska pokreće skupljanje novca i podizanje zajma za izgradnju tunela kroz Učku i autocestu Kralja Tomislava Zagreb-Split. Pokrenuto je izdavanje publikacije **Hrvatski znanstveni zbornik**.

Hrvatskog tjednika (Matičinih novina za kulturna i društvena pitanja) izašla su samo 33 broja jer ga je komunistička vlast zabranila. Slijedila su hapšenja (urednika i suradnika), smjene, izbacivanje s radnih mjesta, montirani sudski procesi i progoni svih koji misle domoljubno (hrvatski).

Biblioteka **Stoljeća Hrvatske književnosti**, pokrenuta je 1995. Do sada je objavljeno 56 knjiga??? (u kojima je objavljeno već više od stotinu naslova).

Pokretanjem novog niza biblioteke **Mala knjižnica Matice hrvatske** započinje intenzivna nakladnička djelatnost središnjice Matice hrvatske (do danas objavljeno preko 400 knjiga).

Danas Središnjica objavljuje dvotjednik **Vijenac**, književni list za umjetnost, kulturu i znanost, **Hrvatsku reviju** te književni i znanstveni časopis **Kolo**.

Središnjica i ogranci objavljuju više od stotinu knjiga godišnje. Ogranci izdaju i časopise: **Klasje naših ravni, Hrvatska misao, Suvremena pitanja, Motrišta, Dometi, Dubrovnik, Književna revija, Zadarska smotra, Riječi** i druge.

Osim nakladničke djelatnosti Matica hrvatska priređuje brojna kulturna i znanstvena događanja: predstavljanje knjiga, znanstvene simpozije, okrugle stolove, rasprave, stručna i znanstvena predavanja te koncerte klasične glazbe.

Pri Središnjici djeluje i **Galerija Matice hrvatske** u kojoj izlažu ponajprije mladi likovni umjetnici.

Matica hrvatska organizator je i **Komunikološke škole** i **Filozofske škole**, koje omogućuju perspektivnim studentima aktivno sudjelovanje i usavršavanje u struci.

Danas djeluje oko 130 ogranaka u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i drugim zemljama, objavljeno je oko 1000 knjiga, izlazi tridesetak serijskih publikacija.

Od 1999. Matica hrvatska dodjeljuje godišnje nagrade za knjige.

52. Hvarsko kazalište

Hvarsko kazalište započelo je s radom 1612. godine. Svoja vrata otvorilo je svim staležima pa je prvo (ili među prvima) komunalno kazalište na tlu Europe. Prije Hvarskog kazalište u Europi su otvorena kazališta *Teatro Olimpico* u Vicenzi 1585. i *Teatra all'antica* u Sabbioneti iz 1588. Ova činjenica osigurava Hvarskom kazalištu važno mjesto u povijesti kazališta. Arsenal, najvažnija javna građevina u Hvaru, vojno je pomorsko skladište izgrađeno u razdoblju između 1292. i 1331. Nadogradnjom Arsenala, za vrijeme kneza Petra Semitecola početkom 17. stoljeća izgrađen je prostor za kazalište.

Slika 1. Arsenal

“Na nadvratniku ulaznih vrata kazališta na Belvederu - terasi Fontika uz sjevernu fasadu Arsenala, upisano je: ANNO SECVNDO PACIS MDCLXII. Godina 1612., kako govori natpis, druga je godina socijalnog mira između zavađenih staleža hvarske Komune. Izgradnjom kazališta Semitecolo je svim staležima ravnopravno ponudio prostor za kulturne i društvene sadržaje. Na taj je način, za to vrijeme gotovo nezamislivo demokratično, stvorio prvo javno kazalište u Europi.” (Viši kustos prof. Mirjana Kolumbić).

“U nedostatku arhivskih i materijalnih ostataka iz ranog 17. stoljeća možemo pretpostaviti da je hvarsko kazalište prvotno imalo renesansni oblik. Sačuvani interijer – pozornica i gledalište s ložama, potječe iz 1803. godine, kada je osnovano Kazališno društvo, koje je kao asocijacija naprednih građana iz temelja obnovilo vojskom opustošeni prostor. Obnavljano i preuređivano, današnji neobarokni izgled hvarsko je kazalište sačuvalo iz sredine 19. stoljeća, čime se svrstava u deset najstarijih baroknih teataru Europe. Skromne dimenzije pozornice i prilično uske lože, a posebno bliski kontakt između gledališta i scene, daju ovom kazalištu izuzetno humanu dimenziju zbog čega su mnogi glumci veoma rado u njemu glumili. U europskim relacijama rijetkost su i dvije sačuvane zidne scenografije sa začelnog zida pozornice. Starija freska iz 1819. godine i danas se nalazi na pozornici. Naslikao ju je

majstor Petar Galasso za vrijeme priprema Kazališta za karnevalsku sezonu. Drugu slikariju s prikazom kneževog dvora negdje oko 1900. godine, naslikao je Nikola Marchi. Ista je restaurirana i postavljena na pomične panoe.

Od samoga osnutka, kroz gotovo četristo godina svoga postojanja, kazalište je bilo središte kulturnoga i društvenog života Grada i Komune. Najintenzivniji scenski život odvijao se tijekom 19. stoljeća, posebno za vrijeme Karnevala, kada su se održavale glazbene i scenske priredbe te maskirani i svečani plesovi - cavalchine. U kazalištu su nastupale domaće diletantske i glazbene družine, strani glumci i glazbenici, orkestri i opere. U jednoj se kazališnoj sezoni znalo na ovoj pozornici odigrati i preko trideset predstava. Nakon što je 1921. godine Kazališno društvo prestalo s radom, kazalište je došlo pod upravu Općine Hvar. Tijekom dvadesetog stoljeća, tek nužno održavano, kazalište je i dalje bilo središte rada domaćih i stranih amaterskih i profesionalnih ansambala. Zadnjih dvadesetak godina, kazalište kao i Arsenal u kojem je smješteno, bilo je trošno i statički nesigurno.

Stoga su se u njemu tek rijetko održavale manje komorne priredbe. Kao rijedak muzejski prostor bio je posjećivan od stručnjaka, turista, studenata i đaka.” (Viši kustos prof. Mirjana Kolumbić).

Kazalište je današnji izgled dobilo obnovom s prijelaza iz 19. u 20. stoljeće. Nova obnova započela je 1990. Do 2012. obnovljen je Arsenal s kazalištem, osim interijera. Godine 2012. Hvarsko kazalište slavilo je 400-tu obljetnicu postojanja kada započinje obnova interijera. Obnova je završena 2019. i obilježena trodnevnim svečanim programom (od 1. do 3. svibnja) u okviru 46. Dana hvarskoga kazališta, znanstvenoga skupa koji se već više od četiri desetljeća (od 1973.) održava u organizaciji Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Književnoga kruga Split, Grada Hvara i Hvarskog pučkog kazališta.

Na otoku Hvaru nastala su književna djela *Robinja*, *Hanibala Lucića* i *Ribanje i ribarsko prigovaranje*, *Petra Hektorovića*. Obnovom kazališta započinje njegov novi život na radost umjetnika i gledatelja.

53. Kazališta u Hrvatskoj

Počeci kazališne prakse, u srednjem vijeku, bili su u liturgijskim dramama, prigodnim svjetovnim predstavama koje su izvodile putujuće družine ili pojedinci prigodom crkvenih blagdana, svadbi, krunidbi, pokladnih događanja.

No, svjetovno se kazalište pojavilo već početkom 14. st. u Dubrovniku, koji će i u sljedećim stoljećima kao glavno književno središte biti i najveća hrvatska pozornica. Osobito je to došlo do izražaja u visokorazvijenim kazališnim oblicima 16. i 17. st. u kojima dominira autorsko komediografsko kazalište **Marina Držića** te različiti dramski oblici izrazito baroknih obilježja (**Ivan Gundulić, Junije Palmotić**).

Slika 1. HNK u Zagrebu

To je i razdoblje u kojemu se kazališnom životu snažnije priključuju i druga hrvatska središta – ona dalmatinska (Hvar, Zadar) i osobito kontinentalna (Zagreb, Varaždin, Osijek), u kojima su najbitniju ulogu imale isusovačke školske priredbe, a predstave se s javnih prostora postupno sele u dvorane. **Hvarsko kazalište osnovano je 1612.; bilo je prvo javno kazalište u Europi otvoreno svim staležima.**

Obično su predstave bile na latinskom jeziku, a kasnije na njemačkom. U doba renesanese dramske tekstove pisali su: **Mavro Vetranović, Nikola Nalješković, Marin Držić, Hanibal Lucić, Martin Benetović** i mnogi drugi. Njihov rad bio je pod snažnim utjecajem talijanskoga kazališta.

U vrijeme baroka na cijelom području Hrvatske igrale su se kazališne predstave (drame, komedije, pastirske igre, glazbeni pastoral). U tim predstavama glazba je imala vrlo veliku ulogu.

Povijest zagrebačkih scenskih prostora započinje u srednjovjekovlju, kada su se od 11. st. kao i u zapadnoj Europi, liturgijske drame izvodile u katedrali (Uskrs, Bogojavljenje), a profane pokladne igre na javnim gradskim prostorima, u nas od sredine 14. st. U 16. stoljeću izvode se predstave u kaptolskoj Katedralnoj školi. Tek isusovci od 1607. u svojoj gimnaziji kontinuirano nastupaju na latinskom jeziku, a kasnije i na hrvatskoj kajkavštini; do 1772. scenski izvode 400 djela, ekskluzivno ali i javno, na desetak gradskih lokacija. Nakon ukinuća isusovačkoga reda, daleko rjeđe od njih, ali ipak kontinuirano, od 1791. pa do 1834. igraju se u kaptolskom sjemeništu kajkavski prijevodi i adaptacije komedija i igrokaza. U Zagreb krajem 18. stoljeća započinju dolaziti njemačke družine – igraju na Harmici (danas Trg bana Jelačića) i u gostionicama, a povremeno i u gornjogradskim plemićkim palačama. **Prva zagrebačka javna dvorana nalazila se u preuređenoj blagovaonici samostana klarisa (danas Muzej grada Zagreba, Opatička 20).**

Jedna od prvih predstava koja je izrjekom izvedena na hrvatskome jeziku bila je »Cyrus in solium vocatur« (Cir pozvan na prijestolje), 1766. godine.

Na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće događa se i procvat dramske produkcije na kajkavskome narječju pri čemu je najznačajniji autor **Tituš Brezovački** čija se djela učestalo tiskaju i izvode.

Prvi javni kazališni prostor u Zagrebu

Prva javna kazališna dvorana u Zagrebu smještena je u plemićkoj palači i ima obilježja javnoga kazališta (cedulje, ulaznice): tzv. Pejačević-Amadéovo kazalište (danas zgrada Hrvatskog prirodoslovnog muzeja, Demetrova 1) djeluje od 1797. do 1834., a nazvano je tako po posljednjem vlasniku palače (nakon obitelji Kulmer-Pejačević), grofu Antunu Amadéu de Várkonyju, velikom županu zagrebačkom. Amadéovo kazalište vlasnik iznajmljuje isključivo njemačkim družinama, ali 1832. i 1833. njemački glumci izvode i nekoliko predstava na kajkavskom narječju.

Prvi javni kazališni prostor izgrađen je na Markovu trgu i otvoren 4. listopada 1834. godine. Zagrebački trgovac i poduzetnik Kristofer Stanković dobio je na bečkoj lutriji 30.000 dukata i taj novac dao za izgradnju kazališne zgrade. Gradske vlasti su darovale zemljište, projekt Stankovićeve kazališne zgrade izradili su Christofor i Anton Cragolini, arhitekti talijanskog podrijetla, u neoklasicističkom stilu. Zgrada je mogla primiti više od 750 posjetitelja, imala je i plesnu dvoranu. Na svečanom otvaranju izvedena je predstava na njemačkom jeziku *Niklas Graf von Zriny* Theodora Körnera.

U kazalištu su gostovale njemačke družine i izvedbe su bile na njemačkom jeziku. **Dana 10. lipnja 1840. „junačkom igrom“ Ivana Kukuljevića Sakcinskog *Juran i Sofija* ili *Turci kod Siska* u izvedbi novosadskoga Domorodnog teatralnog društva svoju djelatnost započinje Hrvatsko narodno kazalište u Zagrebu. Prva opera na hrvatskome jeziku (*Ljubav i zloba* Vatroslava Lisinskoga) izvedena je 1846.**

Od 1860. izvođene su predstave samo na hrvatskome jeziku, a kazalište dobiva ime *Zemaljsko kazalište*. Riječ je, dakako, o 24. studenome 1860. godine kada je prekinuto izvođenje predstava na njemačkome jeziku i gostovanje njemačkih kazališnih družina u Zagrebu i kad je uspostavljeno stalno profesionalno hrvatsko kazalište za što su zaslužni: Dimitrije Demeter, August Šenoa, potkraj 19. st., Stjepan Miletić i drugi.

Na inicijativu bana Josipa Jelačića, 1851., zgradu kazališta otkupila je hrvatska vlada. Zgrada je bila oštećena u velikom potresu 1880. pa je u Hrvatskom saboru prihvaćen zakon o gradnji novoga kazališta. Posljednja predstava u staroj zgradi održana je 16. lipnja 1895. i kazalište seli na Sajmište (Kazališni trg) gdje se nalazi i danas.

Nova zgrada Narodnog zemaljskog kazališta podignuta je i uređena za samo 16. mjeseci. Zgradu su, u neobaroknom stilu, projektirali poznati bečki arhitekti Ferdinand Fellner i Hermann Helmer.

Slikarske radove na stropu gledališta izveo je bečki slikar i dekorater Alexander Demetrius Goltz. Na stropu foajea na prvom katu autor slika je Ivan Tišov. Na prijedlog intendanta Stjepana Miletića svečani zastor za novo kazalište izradio je Vlaho Bukovac – Preporod hrvatske književnosti i umjetnosti, danas poznat pod imenom *Hrvatski preporod*. Novu zgradu svečano je otvorio car i kralj Franjo Josip I.;

14. listopada 1895. simbolično je izveo zadnji udarac srebrnim čekićem što ga je za tu prigodu izradio kipar Robert Frangeš Mihanović.

Prva svečana predstava, također u nazočnosti cara i brojnih uzvanika, u novoj je zgradi održana navečer u sedam sati – *Slava umjetnosti*, alegorijski „scenski prolog u tri slike“ Stjepana Miletića uz glazbu Ivana pl. Zajca, u kojemu su nastupali prvaci Drame i Baleta, te osma slika Zajčeve opere *Nikola Šubić Zrinjski*.

Mnogi od poznatih hrvatskih umjetnika radili su u HNK-u. Ivan Zajc bio je prvi dirigent kazališta. Jakov Gotovac bio je dirigent opere kazališta od 1923. od 1958. Poznati hrvatski redatelj Branko Gavella ovdje je počeo svoju briljantnu karijeru, kao i prva hrvatska primabalerina Mia Čorak Slavenska.

Kazališne zgrade u Hrvatskoj

U Hrvatskoj su nove kazališne zgrade podignute u Zadru (1865.), Dubrovniku (1865.), Osijeku (1866.), Šibeniku (1870.), Varaždinu (1873.), Rijeci (1885.), Karlovcu (1892.) i u Splitu (1893), u Zagrebu 1895., potom u Zadru, Subotici, Mostaru te Hrvatsko kazalište Pečuh.

Kazališta u južnoj Hrvatskoj (Dalmaciji), Slavoniji, hrvatskom primorju, Istri i sjevernom području imala su veliku ulogu pri nacionalnom osvješćivanju puka, promicanju hrvatskoga jezika, hrvatskih pisaca i povjesnica. Austro-Ugarske i talijanske vlasti zatirale su hrvatski jezik

čemu su se suprostavili narodnjaci. Preko kazališta se budila nacionalna svijest i vršilo osvješćivanje puka.

Hrvatsko narodno kazalište Ivana pl. Zajca u Rijeci

Prvo kazališno zdanje u Rijeci podignuto je 1765. godine. No, krajem 18. stoljeća započinje gradnja novoga kazališta kojega 1805. otvara ugledni riječki građanin i trgovac Andrija Ljudevit Adamić.

Godine 1883. riječka gradska uprava, na čelu s gradonačelnikom Giovannijem Ciottom, unukom Ljudevita Adamića, donijela je odluku da se podigne nova kazališna zgrada. **Nakon dvogodišnje gradnje, 3. listopada 1885., otvoreno je novo Općinsko kazalište (*Teatro Comunale*).**

Zbog povijesno-političkih okolnosti hrvatska riječ ni hrvatski kazališni umjetnici nisu imali pristupa teatru, i to sve do potkraj 1945. kada je osnovano stalno Narodno kazalište u Rijeci, (s Hrvatskom dramom, Talijanskom dramom, operom i baletom).

4. siječnja 1946. imenovana je i prva uprava na čelu s intendantom dr. Đurom Rošićem.

Na sceni riječkoga kazališta po prvi put je igrala predstava na hrvatskome jeziku 20. listopada 1946.! Bila je to *Dubravka* Ivana Gundulića, u režiji dr. Matka Foteza i s Marijom Crnobori u ulozi Dubravke. Uskoro je uslijedila i prva predstava *Opere i baleta - Zajčev Nikola Šubić Zrinjski*, 2. studenoga 1946.

Od 1991. riječko kazalište dobiva status nacionalnoga kazališta, a 1994. godine svoj današnji naziv - Hrvatsko narodno kazalište Ivana pl. Zajca.

Hrvatsko narodno kazalište u Splitu

Hrvatsko narodno kazalište u Splitu utemeljeno je 6. svibnja 1893. godine i nalazi se na Trgu Gaje Bulata u Splitu. Kazalište u Splitu sagrađeno je priložima puka za samo dvije godine. Gledalište je moglo primiti od 1000 do 1100 ljudi.

Splitski HNK središnje je splitsko kazalište i najznačajnija kazališna ustanova u Dalmaciji. Isprva nije postojao stalni umjetnički ansambl, nego su programe u njemu održavale uglavnom putujuće kazališne operne trupe, među kojima su dominirale one iz Češke i Italije te Zagreba, Osijeka i Beograda. Između dva svjetska rata u Splitu su gotovo svakoga svibnja gostovale Ljubljanska i Zagrebačka opera dajući pregršt predstava.

Godine 1922. osnovan je vlastiti ansambl koji je davao predstave u svojoj organizaciji. Dio ansambla bili su profesionalci, a dio amateri. Veliki zaokret ostvario se animiranjem maestra Ive Tijardovića, koji je svojim operetama "*Mala Floramye*" (1926.) i "*Spli'ski akvarel*" (1928.) obilježio i grad i građane, kao i navike života u toj sredini. Prvi intendant kazališta bio je Ivo Tijardović.

Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku

Prije osnutka kazališta, prva predstava održana je 1735. u Isusovačkoj klasičnoj gimnaziji. Tek 31. prosinca 1866. otvorena je kazališno projektirana zgrada, u kojoj se HNK i danas nalazi. Projektirao ju je Karlo Klausner, a krasi je odlike historicizma s dodatnim elementima maurske arhitekture. Gledalište je u baroknom tlocrtu.

Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku (HNK) osnovano je 1907. godine.

Zgrada HNK nekoliko je puta obnavljana i doradivana, vrlo detaljno 1985. godine. Međutim, tijekom srpske opsade Osijeka u Domovinskome ratu teško je stradala, kada ju je 16. studenoga 1991. srpsko topništvo iz okupirane Baranje namjerno gađalo zapaljivim fosfornim projektilima, što je uzrokovalo urušavanje krovišta u gledalište. Svečano otvorenje obnovljene zgrade kazališta bilo je u vrijeme Domovinskog rata, 27. prosinca 1994.

Kazališni život u 20. stoljeću

Kazališni život između Prvoga i Drugoga svjetskog rata trpio je uplitanje politike. Unatoč tome kazališta su uspjela djelomično sačuvati svoju samostalnost i ostvariti visoke umjetničke domete.

Nakon 1945. politika je imala još veći utjecaj na repertoar kazališta. Osnovana su nova profesionalna kazališta i scenski amaterizam. Začeti su festivali ambijentalnoga kazališta, Dubrovačke ljetne igre (od 1950.) i Splitsko ljeto (od 1954.).

Godine 1954. počelo je djelovati Dramsko kazalište “Gavella”. U okviru Studentskoga centra Sveučilišta u Zagrebu osnovano je novo kazalište 1962. koje od 1966. nosi naziv **Teatar & TD**.

Amaterske skupine promiču najraznovrsnije kazališne oblike: Teatar u gostima, Histrioni, Pozdravi, Coccolemocco, Kugla-glumište, Montažstroj. Djeluju specijalizirana kazališta: Zagrebačko kazalište lutaka, Zagrebačko kazalište mladih, Komedijska, Satiričko kazalište Kerempuh.

Održavaju se kazališne smotre: Dani satire Fadila Hadžića (Zagreb), Marulovi dani (Split), Festival malih scena (Rijeka), Festival djeteta (Šibenik), PIF (međunarodni lutkarski festival, Zagreb), Eurokaz (smotra avangardnoga i eksperimentalnoga teatra, Zagreb) i druge.

U Hrvatskoj djeluje 60 profesionalnih kazališta i 7 stalnih scena u kojima je u 2012. održano 8733 predstave, s više od 1,7 milijuna gledatelja. Uz to je u profesionalnim kazalištima za djecu održano preko 2800 predstava, a u amaterskim kazalištima oko 1100 predstava.

Kroz povijest kazališta u Hrvatskoj može se izučavati imperijalistička politika Austrije, Ugarske, Italije i Srbije. Također se može izučavati borba za hrvatski jezik i nacionalnu svijest na kazališnim daskama koje život znače.

54. Hrvatski glazbeni zavod

Hrvatski glazbeni zavod (HGZ) je najstarija glazbena ustanova u Hrvatskoj. Osnovan je kao društvo ljubitelja glazbe 1827. u Zagrebu. *HGZ bio je inicijator mnogih oblika glazbenoga života: organizacije koncerata i izgradnje zgrade s koncertnom dvoranom, osnivanja glazbene škole, izdavanja skladbi hrvatskih autora i skupljanja građe za glazbenu knjižnicu i arhiv.*

Prvi službeni naziv Društva bio je *Societas filharmonica zagrabiensis* (Zagrebačko filharmoničko društvo), u javnosti poznato kao *Musikverein* (Glazbeno društvo). Prvi koncert izveden je 18. travnja 1827. pa društvo taj nadnevak smatra nadnevkom osnivanja. Najznačajniji pokrovitelj društva bio je nadbiskup Juraj Haulik. Godine 1861. Sabor nije odobrio molbu Društva da glazbena škola preraste u konzervatorij, ali mu je dodijelio stalnu državnu pomoć uvjetujući to promjenom imena u **Narodni zemaljski glasbeni zavod** (od 1895. **Hrvatski zemaljski glasbeni zavod**, a od 1925. do danas HGZ).

Novo razdoblje Hrvatskoga glazbenoga zavoda započinje dolaskom Ivana pl. Zajca na mjesto ravnatelja 1870. godine. U tome je razdoblju, 1876. godine, dovršena zgrada u Gundulićevoj ulici u koju se Zavod uselio. Tu su zgradu projektirali hrvatski arhitekti Janko Grahor i Franjo Klein, a u njoj se nalazi i prva zagrebačka koncertna dvorana. Nakon potresa 1880. godine u manjim je popravcima sudjelovao Hermann Bolle. Godine 1895., dovršena je i druga zgrada Zavoda u kojoj se nalazi mala dvorana. Nju je svečano otvorio car Franjo Josip I.

Hrvatski je glazbeni zavod 16. veljače 1829. otvorio glazbenu školu koja se brzo širila i napredovala, a 1916. proglašena je konzervatorijem. Godine 1920. postaje državnom školom koja se kasnije preustrojila u **Muzičku akademiju**, koja i danas dio svoje nastave održava u zgradi Hrvatskoga glazbenoga zavoda. Škola je odgojila mnoge značajne hrvatske glazbenike, a u njezinu su se vodstvu osobno istaknuli **Juraj Karlo Wisner Morgenstern, Vatroslav Lisinski, Ivan Zajc i Vjekoslav Klaić**.

Od samoga početka HGZ priređivao je tzv. društvene koncerte s vlastitim orkestrom, komornim ansamblima i solistima; poslije je pozivao i ugledne strane umjetnike. Ciklus koncerata »*Intimne muzičke večeri*« (1923. – 26.), koji je organizirao ondašnji HGZ-ov tajnik Artur Schneider, omogućio je publici upoznavanje djela tada suvremenoga hrvatskoga i inozemnoga repertoara. Svoju nakladničku djelatnost HGZ je započeo *Sbirkom različitih herv. Napjevah* (? 1862.), a od 1927. do danas sustavno izdaje značajna djela hrvatskih skladatelja (do sada 40 naslova). Nakon prvoga koncerta 1827., amaterski Društveni orkestar povremeno je prekidao rad, a od 1955. djeluje neprekidno. Godine 1980. osnovan je Društveni jazz orkestar (*Big Band*). HGZ dodjeljuje nagrade najboljim diplomantima Muzičke akademije (prije su nosile imena istaknutih hrvatskih glazbenika), a 1977. – 97. bio je organizator kvadrijenalnoga Međunarodnoga violinističkoga natjecanja »Vaclav Huml«.

Slika 1. Hrvatski glazbeni zavod

Veliku vrijednost ima HGZ-ova knjižnica, osnovana 1827., osobito zbog rijetkih ranih izdanja i rukopisa hrvatskih skladatelja. Od 1935. HGZ depozitno čuva međunarodno poznatu zbirku muzikalija Nikole Udine-Algarottija, koja je vlasništvo krčke biskupije. U HGZ-ovoj zbirci arhivske građe nalaze se ostavštine mnogobrojnih hrvatskih glazbenika (Dore Pejačević, Lovre Matačića i drugih) i bogata arhivska građa o glazbenom životu Zagreba i Hrvatske. *“Do danas je HGZ izdao 74 naslova skladbi hrvatskih skladatelja, 9 knjiga, 25 programskih knjižica i brošura u sklopu HGZ-ove biblioteke te 6 nosača zvuka. Osobito se ističe istraživačko-izdavački projekt Sabrana djela Blagoja Berse.”* HGZ posjeduje i vrijednu zbirku glazbala, u kojoj je npr. gitara Ivana Padovca. Iz bogate literature o HGZ-u valja izdvojiti povijesne preglede Antuna Goglie (1927. i 1937.) te knjigu Ladislava Šabana 150 godina HGZ-a (1982.).

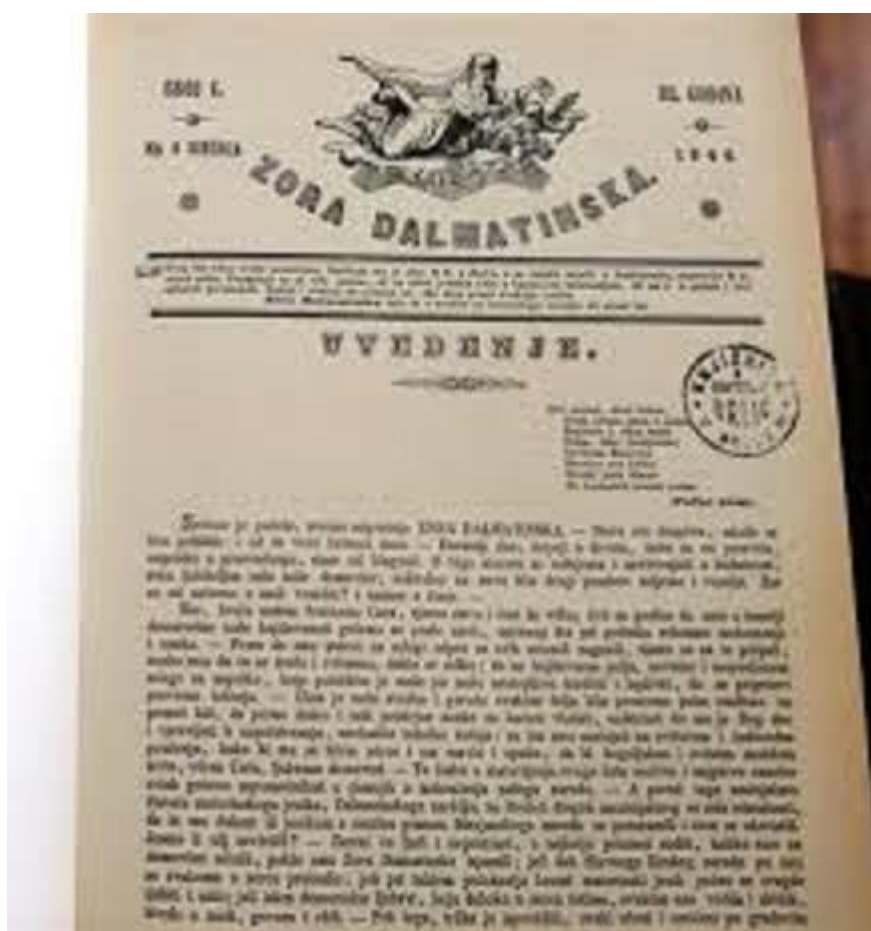
Za istaknuti je ravnatelje Ivana pl. Zajca i Vjekoslava Klaića te nastavnike: Nikolu Fallera, Ivana pl. Zajca, Vaclava Humla, Vatroslava Kolandera, Franju Lučića, Đuru Prejaca i druge (mlađe generacije).

Izvori: Enciklopedija leksikografskog zavoda, HGZ – Povijest zavoda

55. Zora dalmatinska

Zora dalmatinska je hrvatski književni časopis (tjednik) koji je izlazio od 1844. do 1849. u Zadru. Tjednik je izlazio u vrijeme **ilirskog preporoda** i poticao ujedinjenje hrvatskih zemalja, ali je zastupao dalmatinski pravopis.

Tjednik je pokrenuo i uređivao hrvatski liječnik, novinar i publicist **dr. Ante Kuzmanić** uz pomoć tiskare braće Battara. Dr. Ante Kuzmanić rođen je 12. lipnja 1807. godine u Splitu. Ante Kuzmanić upoznao je **Petra Preradovića** i čuvši njegove pjesme pozvao ga na suradnju. Preradović tada još nije dobro baratao hrvatskim jezikom jer je u Austriji završio vojne škole na njemačkom, ali Kuzmanić je bio uporan i Preradović je napisao pjesmu **“Zora puca, bit će dana”** koja je objavljena na naslovnici prvog broja Zore dalmatinske i bila odmah nagovještaj nove zore, preporoda koji će uslijediti.

Slika 1. Zora dalmatinska (njuškalo.hr)

Petar Preradović je jedan od najvećih pjesnika hrvatskoga romantizma, koji je ostavio trajni pečat za svoga boravka u Zadru i na otoku Ugljanu. Iako nije nikada bio urednik, može se reći da je *de facto* uređivao književni dio Zore dalmatinske. U Malom Lukoranu napisao je i znamenitu pjesmu **“Putnik”**, a stih **“vihor bije sa snježnog brda”** jest bura koja puše s Velebita

i koja se u Lukoranu itekako dobro osjeća. Te pjesme koje je napisao u Malom Lukoranu i u Zadru okupio je u zbirci “*Pervenci*”, a tiskao u Zadru (prof. dr. sc. Tihomil Meštrović).

Povodom 150. obljetnice *Zore dalmatinske* u Zadru je održan znanstveni skup o časopisu *Zora dalmatinska* (13. – 15. listopada 1994.). Tekstovi izlaganja objavljeni su u *Zadarskoj smotri* br. 3. – 4. god. 1995. i u posebnom zborniku.

Kratki osvrt na izlaganja na skupu napisao je Marjan Diklić. Evo izvadaka iz osvrta:

Iz osvrta na izlaganje Marka Sapunara: *Zora je bila prvenstveno hrvatski tjednik koji je imao cilj stvarati identitet i integritet hrvatskog nacionalnog korpusa.*

Iz osvrta na izlaganje Tihomila Meštrovića (*Kroatizam Ante Kuzmanića i Zore dalmatinske*):

“Tihomila Meštrovića koji na stranicama Zore jasno prepoznaje hrvatski nacionalni, kulturni, jezični i cjelokupni politički preporodni program. Tvorac toga programa je, po njemu, prvenstveno Ante Kuzmanić, koji u svom suprotstavljanju ilirstvu i južnoslavenstvu polazi s jasne pozicije hrvatstva, zalažući se odlučno za hrvatsko jezično, nacionalno, političko i teritorijalno jedinstvo. Nasuprot Gajevim jezičnim reformama, koje su polazile od južnoslavenskog jedinstva, zadarski jezični krug oko Zore i Kuzmanića uporno se zalagao za štokavsku ikavicu kao najprošireniji oblik hrvatskog govora, nastojeći ju ugraditi u same temelje jedinstvenog hrvatskog književnog jezika.”

Međutim, ima i drugih mišljenja: Zora dalmatinska zagovarala je sjedinjenje svih hrvatskih zemalja, ali je zadržala svoj pravopis i tako bila za politiku dalmatinskog autonomaštva.

Zora dalmatinska prvi je preporodni časopis izvan Zagreba. Objavljivao je djela europskih pisaca, a na njegovim stranicama čitatelji su mogli pronaći i prijevode Homera, Dantea, Katula, recentnih romantičara... U Zori dalmatinskoj surađivali su brojni pripadnici zadarskog književnog kruga.

56. Društvo hrvatskih književnika

Za vrijeme hrvatskog narodnog preporoda bilo je pokušaja književničkoga cehovskog udruživanja, ali je pravi početak osnivanje Društva umjetnosti u Zagrebu iz kojeg je 1897. godine osnovano Društvo hrvatskih umjetnika i u njemu nastaje ideja o samostalnom književničkom društvu, čiji je smisao zaštita zajedničkih interesa, unapređivanje hrvatske pisane riječi te čuvanje i uzdizanje ugleda književničkog zanimanja i staleža.

Na poticaj mladih književnika (posebno se među njima isticao dr. Milivoj Dežman) u Društvu hrvatskih umjetnika utemeljen je Klub hrvatskih književnika s ciljem osnivanja Društva hrvatskih književnika. Klub je neformalno djelovao od 1897. godine. Dana 17. ožujka 1900. godine Kraljevska hrvatsko-slavonsko-dalmatinska zemaljska vlada u Zagrebu potvrdila je Pravila budućega Društva hrvatskih književnika.

U Zagrebu je 22. travnja 1900. osnovano Društvo hrvatskih književnika. Prvi predsjednik Društva bio je Ivan Trnski. Na osnivačkoj skupštini u prostorijama Matice hrvatske bila su toga dana 103 književnika. U Upravni odbor novostvorenog društva izabrani su Vladimir Mažuranić, Ljubo Babić (poznat i pod pseudonimom Ksaver Šandor Gjalski), Stjepan Miletić, August Harambašić, Ante Tresić-Pavičić, Jovan Hranilović, Milivoj Dežman, Đuro Arnold i Milan Šenoa. Radilo se o prvoj formalnoj profesionalnoj organizaciji književnika u Hrvatskoj, koja je nastala uvelike zahvaljujući nastojanjima Milivoja Dežmana. Nakon spomenutog Ivana Trnskog predsjednici Društva hrvatskih književnika bili su, između ostalih, spomenuti Ksaver Šandor Gjalski, Milutin Cihlar Nehajev, Milivoj Dežman, Franjo Fancev, Mile Budak i drugi.

Slika 1. Spomenik Antunu Gustavu Matošu

God. 1906. počeo je izlaziti mjesečnik DHK *Savremenik*. Potkraj 1908. utemeljena je edicija *Suvremeni hrvatski pisci*, posebice zapažena pod uredništvom Julija Benešića (1909. – 20.). U njoj je objavljen i glasoviti zbornik *Hrvatska mlada lirika* (1914.). Prvih godina nastavljeno je približavanje Matice i Društva Matičinom potporom Suvremenih hrvatskih pisaca i *Savremenika* kao mogućega zajedničkog časopisa. Istodobno su se u Društvu zauzimali za

književno jedinstvo Hrvata i Srba, a bilo je prijedloga da se izdaje i zajednički književni list. Vladinom naredbom od 1914. obustavljeno je djelovanje Društva zbog ratnoga stanja. Obnova rada DHK nakon rata bila je u znaku potpore jezičnomu i pravopisnomu objedinjavanju Hrvata i Srba. Posustajući pred konkurencijom novopokrenutih časopisa, a zbog deficita DHK i propalih dogovora s Maticom hrvatskom, Savremenik je 1922. prestao izlaziti. Privremeno je obnovljen 1923., a potom ponovno obustavljen 1924. – 26. Pokrenuto je i pitanje Društva jugoslavenskih književnika, a na prijedlog Udruženja književnika u Beogradu »da se svi književnici iz naše države ujedine u jedno udruženje«, Odbor DHK odgovorio je 1927. da je još preuranjeno pa je predložio savez autonomnih društava. Nakon smrti Stjepana Radića sve je više jačao hrvatski nacionalni duh DHK. Društvo je djelovalo i tijekom NDH.

Komunistička vlast preimenovala je Društvo hrvatskih književnika, 15. lipnja 1945. godine, u Društvo književnika Hrvatske! Dana 19. travnja 1990. vraćeno je društvu staro ime (Društvo hrvatskih književnika).

God. 1945. Društvo književnika Hrvatske ima nova pravila, izabran je novi odbor s predsjednikom Lukom Perkovićem na čelu. Desetak književnika bilo je kažnjeno zabranom javnoga rada i tiskanja na određeno vrijeme. U Zagrebu je 1949. održan Drugi kongres Saveza književnika Jugoslavije, na kojem su u novu upravu, uz predsjednika Ivo Andrića, izabrani Miroslav Krleža, Marin Franičević, Josip Barković, Petar Šegedin, Viktor Car Emin i Slavko Kolar.

Plenum DKH prihvatio je 1967. jednoglasno Deklaraciju o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika, a tijekom Hrvatskoga proljeća Društvo je s Maticom hrvatskom otvoreno stalo na stranu nacionalnog pokreta. Osamdesetih godina, a osobito nakon posljednjega kongresa Saveza književnika Jugoslavije u Novome Sadu 1985., ono se sve aktivnije uključivalo u politički život, najčešće otvorenim pismima o zaštiti vlastitoga jezika ili građanskih prava pojedinih pisaca. God. 1990. vraćeno mu je izvorno ime. Dio članova, nezadovoljnih stanjem u DHK, osnovao je 2002. Hrvatsko društvo pisaca (HDP).

Po osnutku, DHK je svojim pravilima definiralo područje djelovanja: udruživanje i podupiranje književnika i unapređenje hrvatske književnosti bez obzira na političke smjerove, kao i briga za interese i ugled staleža te druge oblike potpomaganja svojih članova i njihovih obitelji. Tijekom godina rada cilj Društva ostao je isti: trajno udruživanje i podupiranje bez obzira na svjetonazore, osobne ili ideološke razlike, samostalno i slobodno odlučivanje o svom ustroju i djelovanju. Po osnutku Saveza književnika Jugoslavije 1946. godine, sve do 1990. godine, Društvo je djelovalo kao član Saveza. Danas Društvo djeluje kao dobrovoljna udruga književnika koji žive i djeluju u Hrvatskoj i izvan nje, čija djela pridonose hrvatskoj književnoj baštini. Povodom značajnih obljetnica (rođenja uglednih književnika i sl.) Društvo organizira književne i znanstvene skupove.

DHK djelovalo je i kao nakladnik. Izdavač je časopisa “*Kritika*”, “*Republika*”, “*Most*” i “*Lettre internationale*”. Organizatorom je književno-znanstvenog skupa Zagrebačkih književnih razgovora.

Kad su komunističke vlasti naumile uvesti kategoriju regionalnog izjašnjavanja za popis stanovništva, DHK je 29. siječnja 1971. prosvjedovalo protiv takve odluke.

1. srpnja 1971. Društvo hrvatskih književnika odreklo se Novosadskog dogovora te poduprijelo Maticu hrvatsku (koja je to napravila prije).

Uprava Društva hrvatskih književnika (ondašnjeg "Društva književnika Hrvatske") je 13. rujna 1989. pismom Udruženju književnika Srbije oštro reagirala na velikosrpske izjave čelnih ljudi tog udruženja (Matije Bečkovića i Dobrice Ćosića). Bečković, predsjednik Uprave Udruženje književnika Srbije, je izjavio "da su Srbi u Hrvatskoj ostatak zaklanog naroda", a Dobrica Ćosić je tražio mijenjanje granica, jer "da su Srbi u Hrvatskoj lišeni prava". Ista Uprava DKH obznanila je Izjavu o napadajima (Dobrica Ćosić) na državnost i teritorijalni integritet SRH.

Društvo je također reagiralo i osudilo (20. prosinca 1988.) odluku Saveznog vijeća Skupštine SFRJ kojom je bilo zabranjeno kretanje stranih turista na Visu i Lastovu. Zabranom je onemogućen razvoj turizma na otocima, a vršena je i velikosrpska kolonizacija otoka.

27. veljače 1989. DHK je poduprlo zahtjeve starotrških rudara (rudarski štrajk u Starom Trgu), a u studenome 1989. su stali na stranu kosovarskih političara protiv kojih su se vodili politički procesi.

DHK je poticao:

- razvitak hrvatske književnosti, suvremeno književno stvaralaštvo i vrednovanje hrvatske književnosti
- razvoj hrvatskoga standardnogaa jezika
- slobodu književnoga stvaralaštva i djelovanja
- prava književnika na dostojne honorare i status u društvu
- donošenje pozitivnih pravnih propisa
- suradnju s drugim sličnim udrugama
- nakladničku djelatnost (izdavanje knjiga, književnih časopisa, listova i dr.)
- promicanje hrvatske književosti u svijetu te organizaciju i sudjelovanje na međunarodnim književnim skupovima
- dodjelu književnih nagrada za vrijedna književna djela...

Društvo ima ogranke u Čakovcu, Osijeku, Puli, Rijeci, Zadru i Splitu. Ima vlastitu nakladničku djelatnost. Vlasnik je Naklade Društva hrvatskih književnika d.o.o. i izdavač biblioteke *Relations* i *Mala knjižnica DHK*. Od ostalih publikacija Društvo izdaje književne časopise *Most/The Bridge* (dvojezični časopis za međunarodne književne veze koji izlazi na nekoliko stranih jezika s ciljem prezentiranja i upoznavanja strane javnosti s djelima hrvatske književnosti), *Republika*, i *Europski glasnik*. Od 2002. *Europski glasnik* i *Republika* nastavljaju izlaziti pri Društvu hrvatskih pisaca. Kratko vrijeme (1968. - 1971.) Društvo je izdavalo časopis *Kritika*. Obnovilo je biblioteku *Suvremeni hrvatski pisci* pod nazivom *Knjižnica Društva hrvatskih književnika* i utemeljilo nekoliko književnih nagrada.

Izvori: Hrvatska enciklopedija, Hrvatski državni arhiv, Društvo hrvatskih književnika

57. Zlato i srebro grada Zadra

Ženski benediktinski samostan sv. Marije u Zadru nalazi se uz istoimenu crkvu na istočnoj strani nekadašnjeg rimskog foruma.

Ženski benediktinski samostan sv. Marije u Zadru osnovala je 1066. zadarska **plemkinja Čika** pripadnica zadarske patricijske obitelji Medijevaca, po majci sestra hrvatskog kralja Petra Krešimira IV. Čika je samostanu osigurala visoke kraljevske počasti. U samostan je Čika donijela mnoge dragocjenosti, među njima donijela je i dva himnarija i jedan časoslov. Oba su himnarija izgubljena, a sačuvao se **časoslov koji se danas čuva u Bodleyanskoj knjižnici u Oxfordu. Čikina kći Vekenega** ulazi u samostan kao redovnica, nakon tragične smrti svoga muža, oko 1072. Vekenega je naslijedila Čiku kao poglavarica samostana te uz pomoć kralja Kolomana proširila samostan i podigla zvonik koji nosi Kolomanovo ime i godinu 1105.

“Na zvoniku je na četiri kapitela uklesano Kolomanovo ime u spomen ulaska u Zadar 1102. godine. U kapeli u katu zvonika ima i ostataka zidnih slika iz 12. stoljeća. Latinski stihovi koji ukrašavaju Vekeneginu grobnicu u samostanskoj vijećnici (kapitulu) pravi su biseri domaće latinske poezije.”

Vekenega je umrla 27. rujna 1111., a latinski stihovi koji ukrašavaju njezinu grobnicu u samostanskoj vijećnici (kapitulu) pravi su biseri domaće latinske poezije.

“Godine 1507. Korčulanin Nikola Španić podiže pročelje i južni bočni zid crkve kao i glavni portal u renesansnom stilu. U unutrašnjosti je bogata barokna štukatura iz 1744. godine.

U II. svjetskom ratu samostan i crkva su srušeni u anglo-američkom bombardiranju Zadra. Crkva sa samostanom (na menzi oltara natpis s imenom Čike i Petra Krešimira IV.; kip Pieta iz 15. st.), te zvonik i kapitul obnovljeni su tijekom poslijeratne obnove Zadra.

Samostanski arhiv čuva vrlo vrijednu zbirku povelja u kojima se spominju hrvatski kraljevi 11. stoljeća.”

U građevnom sklopu crkve i samostana sv. Marije 1972. godine formiran je reprezentativni postav – *Stalna izložba crkvene umjetnosti*, popularno nazvana *"Zlato i srebro Zadra"*. Izloženi su predmeti neprocjenjive vrijednosti od 8. do 18. stoljeća.

“Na oko 1200 m2 prostora, u 8 suvremeno opremljenih dvorana, bliješti zadarsko zlato i srebro uz rekonstruiranu unutrašnjost starohrvatske crkvice Sv. Nediljice iz 11.st., rukopise, skulpture, vezove, tapiseriju, reljefe itd. kao dokaz bogate prošlosti Zadra od 8.-18.st. koji je naročito u srednjem vijeku bio vrlo važno kulturno središte. U relikvijare i kaleže, skulpture, slike i vezove utkane su radosti i nade, strpljenje, patnja i vjera burnih razdoblja ovog kraja.

Ovo neprocijenjeno blago su kako tijekom stoljeća tako i u Domovinskom ratu sačuvale sestre benediktinke, a neki vrijedni izložci (čipka, crkveni tekstil vezen zlatnim nitima) su djelo njihovih ruku. Osobita dragocjenost, draž i važnost izložbenih predmeta je u tome što

su oni velikim dijelom rad domaćih poznatih i nepoznatih majstora ili su čvrsto povezani uz Zadar i zadarsko područje.

Benediktinke u Zadru posjeduju jednu od najvrjednijih crkvenih zbirki u Hrvatskoj. Zbirka je osnovana 1967. godine i sadržava oko 200 predmeta: kamene skulpture, slikarstvo, drvorezbarstvo, zlatarske radove, križeve, kaleže, ciborije, pokaznice, relikvijare (u obliku ruke, poprsja, pokaznice, pacifikali, kanonske tablice, okove ikona i drugo, vez, crkveno ruho i čipke).”

Slika 1. Izložak stalnog postava crkvene umjetnosti (MJ)

Posebno vrijedni izložci su:

- *križić - relikvijar (enklopion) iz 7./8. stoljeća poznat (pogrešno) kao Čikin križić*
- *relikvijari sv. Aroncija i sv. Jakova iz 9. stoljeća*
- *srebrni relikvijari u obliku ruku optočenih dragim kamenjem od kojih je najstariji onaj iz 12. stoljeća*
- *relikvijari u obliku poprsja od kojih najstariji potječu iz 14. stoljeća*
- *mnoštvo križeva*
- *ikone kojih ima od 13. stoljeća*
- *kamena krstionica, dio ambona katedrale i drugi kameni ulomci iz 12. i 13. stoljeća*
- *gotičke skulpture*

- *slike koje su slikali majstori kao što su Vittore Carpaccio ili Palma Mlađi.*

Arhiv samostana sv. Marije čuva isprave koje sežu u doba hrvatskih narodnih vladara i predstavljaju dragocjenu građu za izučavanje naše najstarije povijesti kao i iz vremena mletačke, francuske i austrijske vlasti.

58. Hrvatsko kulturno društvo Napredak

Hrvatsko kulturno društvo Napredak udruga je bosanskohercegovačkih Hrvata koja je nastala s težnjom očuvanja hrvatske nacionalne svijesti u Bosni i Hercegovini. Cilj je promicanje hrvatskoga jezika i kulture, promicanja obrazovanja pomaganjem školovanju hrvatske mladeži te suradnja s vjerskim ustanovama. **Hercegovački franjevci i nekolicina hrvatskih rodoljuba su u Franjevačkom samostanu u Mostaru 7. siječnja 1902. začeli hrvatsko potporno društvo za potrebe đaka srednjih i visokih škola. Statut društva bio je potvrđen 5. srpnja 1902.** Prvo društvo je osnovano 14. rujna 1902. u Mostaru pod nazivom *"Hrvatsko potporno društvo za siromašne đake i naučnike"*.

Hrvatski rodoljubi u Sarajevu, okupljeni oko franjevačkog subrata Tugomira Alaupovića, osnivali su *"Hrvatsko društvo za namještanje djece u zanatstvu i trgovini"* 11. studenoga 1902. Ova dva društva su ujedinjena na temelju njihovih skupština 10. siječnja 1907. godine u Mostaru i 9. lipnja 1907. godine u Sarajevu. Od 1914. naziv društva je *"Hrvatsko prosvjetno i kulturno društvo Napredak"*.

Prvi predsjednik u Mostaru je bio fra Radoslav Glavaš, a u Sarajevu privremeno prof. dr. Tugomir Alaupović.

Godine 1939. Društvo je imalo 150 podružnica i 17 povjereništava, a u različitim razdobljima Napredak je imao podružnice ili povjereništva u 440 mjesta.

Slika 1. Napredak u Sarajevu (MJ)

Nakon dugogodišnjeg plodonosnog djelovanja, "Napretka" komunisti nameću svoju ideologiju pa se društvo formalno obnavlja na skupštini 28. i 29. listopada 1945. s ciljem dokidanja nepismenosti. Hrvatska kultura i jezik se zanemariju. 1. travnja 1949. društvo Napredak se ukida pod izgovorom da nema članstva. Sva pokretna i nepokretna imovina i sva prava i obveze

Hrvatskog kulturnog društva Napredak prelaze od 1. travnja 1949. godine na Savez kulturno-prosvjetnih društava.

Obnoviteljski akt i Statuti HKD Napredak doneseni su na obnoviteljskoj skupštini 29. rujna 1990. u Sarajevu, odnosno 14. studenoga 1990. u Mostaru. Usvojen je Statut kojim je definirano da je svrha obnovljenog Napretka: kulturno i prosvjetno djelovanje, ekonomsko jačanje i socijalno podizanje hrvatskog naroda. Danas ovo društvo ima oko 20.000 članova i mnoštvo ogranaka diljem Bosne i Hercegovine te Hrvatske. Sjedište Napretka je u Sarajevu.

Dugogodišnji predsjednik bio je dr. Franjo Topić.

Napredak djeluje kroz podružnice koje se nalaze u svim bosanskohercegovačkim gradovima gdje žive Hrvati. Također, Napredak ima podružnice u hrvatskim gradovima i u državama gdje živi hrvatska dijaspora.

Poznati članovi Napretka bili su: Ivo Andrić (književnik, nobelovac), Vladimir Prelog (kemičar, nobelovac), Gabrijel Jurkić (umjetnik), Ismet Mujezinović (umjetnik), Ivo Šeremet (umjetnik), Mario Mikulić (umjetnik).

U Sarajevu je društvo 1913. godine sagradilo Zakladni dom (Napretkova palača). Na pročelju zgrade ističe se hrvatski grb i natpis NAPREDAK. Smatra se da je to jedna od najljepših sarajevskih građevina nastalih za vrijeme austrougarske vladavine. "Napredak" je imao sedam konvikata:

- u Sarajevu: "Kralj Tomislav", otvoren 20. lipnja 1920. (nacionaliziran, do danas nije vraćen Napretku, stanje u studenome 2002.), "Katarina Zrinjska" i "Zora Zrinjska"
- u Mostaru: "Kralj Petar Svačić", dograđen 1926./27., vraćen Napretku
- u Banjoj Luci, otvoren 1934./35.
- u Osijeku, otvoren 1941./42.

"Hrvatsko potporno društvo, odnosno Napredak Mostar, nikada nije u svome radu priznavao niti društvene (klasne) niti obrazovne razlike među Hrvatima, pa tako ni upravne ni političke granice koje su dijelile hrvatski narod, nego je čak, učenike i student stipendirao i knjige, pomoću svojih povjerenika, slao u svaku hrvatsku kuću. Pismen čovjek i knjiga uvijek je u hrvatskom domu bila najbolji prijatelj i učitelj, a pokazivala je, na najvidljiviji način, i društveni položaj onih koji su knjige posjedovali i voljeli. Hrvatsko kulturno društvo Napredak Mostar, pod imenom Hrvatsko potporno društvo, osnovano je u zrelo doba hrvatskoga narodnoga preporoda u Herceg-Bosni, kada se osjećala živa potreba za vlastitom inteligencijom i osnivanjem književno-izdavačkog poduzeća koje bi tiskalo knjige i publikacije neophodne za promicanje preporodnih ideja i književnih tekstova namijenjenih čitanju, recitiranju ili pjevanju na sastancima i druženjima. Društvene i političke prilike poticale su takvu potrebu, osobito kad se preporodna ideja snažno proširila i izvan Mostara, i kada su se u većim gradovima osnivale čitaonice kao središta društvenoga, književnoga i

političkoga života. Zaključak o osnivanju društva za potrebne đake i učenike srednjih i viših škola u BiH te njegovanje narodnog jezika i književnosti donijeli su hercegovački franjevci u Franjevačkom samostanu u Mostaru 7. siječnja 1902.” (fra Andrija Nikić, Mostar)

59. Crkva sv. Blaža u Vodnjanu

U crkvi sv. Blaža u Vodnjanu nalazi se svjetski poznata zbirka relikvija i mumije svetaca. Građena je od 1760. do 1800. godine i najveća je crkva u širokoj okolici. Crkva ima deset oltara, 24 slike i 18 skulptura. Visina crkvenoga tornja iznosi 60 metara.

Zbirka sadrži 730 djela sakralnih predmeta iz vremena od 4. do 11. stoljeća. U zbirci se nalazi ukupno 370 relikvija od 250 kršćanskih svetaca. Među njima su i neraspadnuta tijela što predstavlja znanstveni fenomen ili čudo. Zbirka relikvija sadrži relikvije iz razdoblja od petnaest stoljeća, iz cijeloga područja nekadašnjeg Rimskog Carstva.

Podrijetlo zbirke. Da bi zaštitio zbirku od uništenja tijekom invazije postrojba Napoleona Bonaparte, Gaetano Gresler je sklonio zbirku iz mjesta pokraj Venecije u Vodnjan (godine 1817.).

Mons. Jelenić poznat je i kao svojevrsan „CSI župnik“, jer je uz pomoć Forenzičkog instituta u Splitu prije nešto manje od deset godina krenuo rekonstruirati tijela nekoliko desetaka svetaca.

“Imamo 786 kostiju koje ćemo podvrgnuti najsuvremenijim metodama, pa ćemo sve doznati o svecima, tj. kako su izgledali, čime su se hranili, dob u kojoj su točno umrli... Vodnjan ima ono što nema cijeli svijet, a to su relikvije 266 svetaca koji su zajednički i Katoličkoj i Pravoslavnoj crkvi, jer su živjeli prije crkvenog raskola 1054. Imamo relikvije 36 zapadnokršćanskih svetaca i 41 žensku relikviju “ (mons. Marijan Jelenić). Od godine 2017. Zbirka je bogatija za relikviju lubanje sv. Huberta (zaštitnika lovaca) i za kopiju Torinskoga platna. Mons. Jelenić objavio je monografiju o zbirci, na gotovo 900 stranica (Darko Pavičić).

Glavne relikvije

Tijela:

- svetoga Leona Bembe (živio u 12. stoljeću u Veneciji)
- svetoga Ivana Olinija (živio u 14. stoljeću u Veneciji)
- svete Nikolose Burse (živjela u 15. stoljeću u Kopru)
- mumificirani dijelovi tijela svete Barbare (živjela u 5. stoljeću)
- mumificirani dijelovi tijela svetoga Sebastijana (živio u 3. stoljeću)

Tajna mumija

Tijela nisu bila balzamirana niti su ikada bila hermetički zatvorena. Znanstvenici još ne mogu objasniti što je spriječilo raspadanje. Pored tijela sačuvana je i odjeća u kojoj su sveci pokopani. Mumije se nalaze u staklenim lijesovima.

Sadržaj Zbirke

- Među najdragocjenijim predmetima koji su danas izloženi u Zbirci sakralne umjetnosti župne crkve Sv. Blaža svakako je slika „Blaženi Leon Bembo“ djelo Paola Veneziana iz 1321. godine.
- Triptih iz XV. stoljeća „Blaženi Leon Bembo“ djelo je Lazara Bastiana
- slika „Bogorodica Zaštitnica“
- slika „Bogorodica s Djetetom“

Relikvijari

U crkvi Sv. Blaža u Vodnjanu čuvaju se ostaci 234 različite relikvije. U Zbirci sakralne umjetnosti izloženo je 100 relikvijara od muranskoga stakla, metala i drveta, koji se mogu datirati od XV. do XIX. stoljeća.

Relikvijari od stakla

39 relikvijara od stakla, izrađeni od prozračnog muranskoga stakla

Relikvijari od metala i stakla

30 metalnih relikvijara od srebra, bronce i mjedi s pozlatom (od XV. do XIX. st.)

Relikvijari od drva i stakla

28 drvenih relikvijara (ističu se relikvijari sv. Klementa i sv. Gaudencija iz 1620. godine)

Crkveno posuđe i oprema

U Zbirci sakralne umjetnosti, od izloženoga crkvenog posuđa, posebno se ističe sedam kaleža koji datiraju od XVII. do XIX. stoljeća, a rad su venecijanskih majstora.

Posebno se ističe i Rimski misal okovan srebrom iz prve polovice XIX. stoljeća i s puncom *Regno d'Italia*.

Od crkvene opreme među metalnim svijećnjacima, treba istaknuti dva para elegantno oblikovanih baroknih srebrnih oltarskih svijećnjaka izrađeni u Veneciji krajem XVII. i u XVIII. stoljeću.

Tu su još srebrne, barokno oblikovane vaze za cvijeće ukrašene iskucanom cvjetnom ornamentacijom iz XVII./XVIII. stoljeća. Dvije srebrne kanonske ploče izrađene su u Veneciji 1758. godine, a druge dvije iste provenijencije datiraju u XIX. stoljeće i imaju puncu *Regno d'Italia*. Rad bečkih zlatara druge polovice XIX. stoljeća su srebrna kadionica i lađica za tamjan, a procesijsko srebrno raspelo nastalo je u radionicama venecijanskih majstora 1780. godine. Neogotičko raspelo bečkoga majstora iz XIX. stoljeća, gravirano biblijskim prizorima i scenama iz Kristovoga života, sadrži pet relikvija i upotpunjuje na osebujan način zbirku relikvijara Župne crkve Sv. Blaža.

Crkveno ruho

U Zbirci su izloženi primjerci crkvenoga ruha izrađeni od: baršuna, brokata, tafta, damasta, satena i svile. Mitra od bijeloga moirea iz XIX. stoljeća pripadala je prepozitu vodnjanskoga Kaptola. Primjerak baldahina koji je služio u svečanim crkvenim procesijama prilikom pratnje svećenika potječe iz XVIII. stoljeća.

Pokrivala kaleža ili ciborija, stole i manipuli uz drugo crkveno ruho urešeno zlatnim i srebrnim nitima obogaćuju zbirku tekstilnih dragocjenosti.

Drvena skulptura i predmeti

Malobrojniju skupinu izloženih predmeta Zbirke sakralne umjetnosti čine drvene skulpture, svijećnjaci i crkveni namještaj.

Izvori: zupavodnjan.com, turistička zajednica, službena stranica, Darko Pavičić

60. Visovac

Na Visovačkom jezeru nalazi se otočić Visovac koji je pored Skradinskog buka najprepoznatljiviji i najpoznatiji dio Nacionalnog parka Krka. Nalazi se u mirnom toku rijeke Krke između Roškog Slapa i Skradinskog Buka.

Franjevci su se sklonili na Visovac pred osmanlijskom navalom tijekom 15. st. Prije njih su otok nastanjivali pustinjaci sv. Augustina.

Slika 1. Visovac

Visovačka crkva i franjevački samostan

U 15. stoljeću podignut je stari dio samostanskog klaustura s masivnim i kratkim stupovima iskošenih rubova (1445.). U vrijeme Kandijskog rata (od 1648. do 1672.) franjevci su morali napustiti samostan. Samostan je spaljen, a povratkom franjevaca u prvoj polovici 18. stoljeća započela je njegova obnova. Tada je sazidano krilo zvano Babuša, a 1755. sagrađen je bunar i trijem na četiri vitka stupa. Početkom 20. stoljeća sagrađeno je novo, monumentalno krilo samostana, a 80-ih godina 20. stoljeća samostan i crkva temeljito su obnovljeni.

Crkva Gospe Visovačke sagrađena je u 17. st. u gotičkom stilu. Krajem 17. stoljeća crkva je produžena i povišena. Prilikom obnove pronađena je zidna slika Bogorodice s Djetetom. Crkve ima dva oltara: Gospe od Milosti i Svetoga Križa. Osim oltara tu su i vrijedne umjetničke slike koje prikazuju Sv. Franju, a uz oltar Svetoga Križa nalazi se niša s kipom svetoga Paškala iz 18. stoljeća. Vrata crkve su jednostavno profilirana, a završavaju otmjenim timpanom i kipom svetoga Franje.

Središte štovanja Majke Božje na Visovcu je Gospina slika koju su franjevci, prema predaji, donijeli sa sobom kada su pred turskom najezdom napustili Bosnu i pronašli novo utočište na Visovcu. Zbog stoljetnog štovanja Majke Božje i sam otok Visovac nazivaju Gospinim otokom.

Crkva i samostan su konačan izgled dobili u 18. st. Visovac je hrvatsko marijansko svetište u koje vjernici hodočaste Gospi Visovačkoj. Posebno se slave dva blagdana – Gospa od Anđela (2. kolovoza) i Velika Gospa (15. kolovoza).

Franjevci su sagradili samostan i od otoka napravili oazu mira i duhovnosti. Nažalost, za vrijeme Drugog svjetskog rata dvije trećine otočića su pripadale Italiji, a jedna trećina

Nezavisnoj državi Hrvatskoj. Nakon rata fratri su bili izloženi komunističkom teroru, a neki su ubijeni.

Tijekom burne povijesti Visovac je bio i ostao otokom mira i molitve, a franjevački samostan tvrđavom duhovnosti i vjere, ali i jednim od ključnih temeljnih kamena opstojnosti Hrvata i očuvanja hrvatskog nacionalnog identiteta. Samostan posjeduje značajnu arheološku zbirku, zbirku povijesnog crkvenog ruha i posuđa te bogatu knjižnicu s više vrijednih knjiga i inkunabula. Na otoku obitava čak 195 biljnih vrsta, od čega je 80 kultiviranih.

Otočni muzej i knjižnica

Samostanski muzej vrlo je zanimljiv i obuhvaća brojne izložke. Neki predmeti potječu još iz rimskog doba, točnije iz 1. stoljeća, a posebno je bogata samostanska knjižnica. Osim vrijednih inkunabula, ona obuhvaća različite povijesne dokumente, poput onih iz razdoblja turskih osvajanja pa se tako primjerice može vidjeti ferman sultana Mehmeda IV. iz 1672.

O ZBIRCI

Zbirka sadrži etnografske, numizmatičke i crkvene predmete te knjige, nakit, medalje i pinakoteku. U zbirci se nalazi slika Gospe Visovačke iz 1576. godine. Druga slika Gospe Visovačke je na oltaru. Slika prikazuje Bogorodicu s djetetom, sv. Ivana Krstitelja, sv. Franju Asiškoga (ikonografski motiv sacra conversazione) i sićušnog fratru u podnožju prijestolja vjerojatno donatora slike. Prema predaji sliku su sa sobom donijeli Fratri iz Sutjeske u Bosni. Od slika treba spomenuti i veliku sliku Krunjenje Gospino iz 18. stoljeća, dvije manje: Krist predaje ključeve Sv. Petru i Dva sveca te malu sliku s prikazom Posljednje večere, madonerski rad iz 17. stoljeća. Od crkvenog posuđa tu je vrlo vrijedno i staro ophodno raspelo iz 14. stoljeća, vjerojatno domaći rad, pokaznivca iz 16. st. te srebrni pozlaćeni kalež iz 16. stoljeća, a tu su i mnogobrojni drugi srebrni radovi uglavnom djela venecijanskih radionica 17. i 18. stoljeća. Izloženo je i nešto crkvenoga ruha uglavnom iz 18. st. Vrlo vrijedan dio izložbe su knjige i rukopisi među kojima su rječnici, gramatike, župne matice, časoslovi, turske isprave ... Zanimljivi su časoslov pisan bosančicom, glagoljski brevijar i inkunabule. Među inkunabulama ističemo Ezopove basne koje je dao tiskati Dobre Dobričević s Lastova, tiskano u Bresciji 1487. godine sa zanimljivim ilustracijama. Među dokumentima ističe se ferman sultana Mehmeda IV. iz 1674. godine kojim naređuje da se Visovac vrati franjevcima. Izložen je i dio arheološke zbirke i dio zavjetnih darova (ex vota) od kojih ističemo srebrne i pozlaćene pločice u oblicima ruke, noge, dojenčeta... radovi domaćih i venecijanskih obrtnika koji zorno ilustriraju narodsku pobožnost.

Zbirka sadrži i sablju Vuka Mandušića, slavnog narodnog junaka iz ratova s Turcima. Iz 1687. godine pak potječe dekret pape Inocenta XI. koji udjeljuje potpuni oprost onima koji visovačku crkvu posjete 2. kolovoza, odnosno na blagdan Gospe od Anđela.

Najstariji liturgijski predmet u Muzejskoj zbirci Franjevačkog samostana na Visovcu je gotički ophodni križ, odnosno procesijsko raspelo s kraja 14. stoljeća, koji ima simboličko značenje, a pripada razdoblju prije dolaska franjevaca na otočić.

Na Visovcu se nalazi i lapidarij u kojemu se mogu vidjeti ostatci prijašnjih objekata na Visovcu.

Knjižnica u samostanu na Visovcu sadrži neke raritete: primjerak Divkovićevih „*Besjeda*“, Orbinijevo „*Ogledalo duhovno*“ te drugo izdanje „*Judite*“ Marka Marulića. U arhivu također ima dosta dokumenata važnih za povijest ne samo samostana nego i čitave Dalmacije.

Samostan i crkva na otoku Visovcu svjedoče o našem vjerskom, duhovnom i kulturnom identitetu.

Izvori: Anđelka Galić (www.muio.hr) , www.putovnica.net

61. Zadarska baština

Zadar i šire zadarsko područje bili su naseljeni od pradavnih vremena na što ukazuju arheološka nalazišta. Ilirska plemena naseljavali su to područje nekoliko stoljeća prije Krista, a Rimljani osnivaju rimsku koloniju *Colonia Julia Jader*, 48. pr. Kr. Nakon pada Zapadnog Rimskog carstva Zadar dolazi pod vlast Bizanta, a nakon razaranja Salone postaje upravno središte Bizantske provincije Dalmacije. Tu ulogu glavnog grada Dalmacije Zadar će zadržati do 1918. O dugoj i burnoj prošlosti svjedoče mnogobrojni arheološki nalazi i dokumenti. Ovdje će biti spomenuti srednjovjekovni spomenici koji čine Zadar prepoznatljivim i posebnim.

Crkva sv. Donata

Najpoznatiji je spomenik i simbol grada Zadra, ujedno i najpoznatija monumentalna građevina u Hrvatskoj iz ranog srednjeg vijeka. Crkva Sv. Donata sagrađena je na ostacima rimskog foruma u 9. Stoljeću; počeci Foruma su iz 1. st. prije Krista. Sagrađena je na tradicijama ranobizantske arhitekture u ranom srednjem vijeku. Crkva se prvi put spominje sredinom 10. stoljeća u spisima bizantskog cara Konstatina Porfirogeneta. Kružnog je oblika i nije se sačuvala u obliku kako je prvotno sagrađena. Do 15. stoljeća nazivala se crkva Sv. Trojstva, a od tada nosi ime Sv. Donat, po biskupu koji ju je dao sagraditi.

Slika 1. Crkva Sv. Donat (MJ)

Crkva Sv. Marije

Crkva Sv. Marije pripada ženskom benediktinskom samostanu sv. Marije koji je osnovala plemkinja Čika 1066. godine. Na mjestu nekadašnje neugledne crkve podigla je trobrodnu crkvu koja je posvećena 1091. godine. Njezina kći Vekenega početkom 12. st. sagradila je kapitularnu dvoranu i monumentalni zvonik. U samoj crkvi nalazi se i grobnica opatice Vekenge koja je umrla 1111. godine. Samostanski arhiv čuva vrlo vrijednu zbirku povelja u kojima se spominju hrvatski kraljevi iz 11. st. Pročelje crkve i njezin južni bočni zid, kao i glavni portal, u renesansnom su stilu. Na zvoniku se nalazi natpis u spomen Kolomanovog ulaska u Zadar 1102. godine. Crkva je razrušena u anglo-američkom bombardiranju u Drugom svjetskom ratu, ali je uspješno rekonstruirana.

U građevnom sklopu crkve Sv. Marije, odnosno njezina samostana, čiji su objekti tijekom Drugog svjetskog rata bili teško oštećeni, 1972. godine formiran je reprezentativni postav - *Stalna izložba crkvene umjetnosti*, popularno nazvana "*Zlato i srebro Zadra*".

Crkva Sv. Krševana

Trobrodna bazilika s tri bogato ukrašene polukružne apside pripadala je muškom benediktinskom samostanu. Sagrađena je u romaničkom stilu i posvećena 1175., a ime je dobila po sv. Krševanu mučeniku, zaštitniku grada Zadra.

Unutrašnjost crkve krasi freske romaničko-bizantinskih karakteristika. U svetištu se nalazi monumentalni glavni oltar izgrađen 1701. godine na kojega su 1717. postavljena četiri kvalitetna kipa od bijelog mramora koji predstavljaju zaštitnike Zadra. Rad su mletačkog kipara Alvise Tagliapietra.

Crkva Sv. Šimuna u Zadru

Prvobitno ranokršćanska trobrodna bazilika iz 5. st., potom pregrađena crkva Sv. Stjepana s gotičkim elementima iz 14. st., dok je današnji izgled s baroknim detaljima dobila u 16. st. Poznata **srebrna škrinja Sv. Šimuna** iz 1380. nalazi se na glavnom oltaru crkve. Škrinja je zlatarsko djelo velike vrijednosti koju je za relikviju Sv. Šime dala izraditi ugarsko-hrvatska kraljica Elizabeta. Škrinju je izradio zlatar Franjo iz Milana, nastanjen u Zadru. Južno od crkve nalazi se rimski stup postavljen 1729. godine, a sastavljen je od dvaju stupova rimskog hrama koji su se do tada čuvali na kapitoliju Foruma.

Crkva i franjevački samostan sv. Frane

Crkva se nalazi na zapadnom kraju grada. Najstarija je dalmatinska gotička crkva. Posvećena je 1280. Unutrašnjost je jednostavna. Iz kora se ulazi u sakristiju. Iza glavnoga oltara crkve iz 1672. godine nalazi se nekadašnje svetište i u njemu korska sjedala bogato ukrašena rezbarijama u stilu cvjetne gotike iz 1394. godine, rad Giacoma da Borga Sansepolcra.

Sakristija, koja se nastavlja na kor, važna je za hrvatsku povijest, jer je u njoj 1358. godine sklopljen Zadarski mir između mletačke Republike i ugarsko-hrvatskog kralja Ludovika Anžuvina, kojim su se Mlečani odrekli svojih pretenzija na Dalmaciju.

Crkva svetog Dominika

Gotička crkva sv. Dominika nalazi se zapadno od Kopnenih vrata. U sklopu samostana djelovalo je i prvo sveučilište koje se spominje još davne 1396. godine.

Generalno filozofsko-teološko učilište dominikanskog reda u Zadru osnovano je još daleke 1396. godine kao najstarije od hrvatskih sveučilišta, odnosno kao prvo sveučilište na prostoru današnje Hrvatske, koje je djelovalo do 1807. godine. Od tada su u Zadru djelovale ustanove visokog školstva do osnivanja obnovljenog Sveučilišta u Zadru 2002. godine.

Slika 4. Spomen-ploča na prvo sveučilište u našim krajevima (MJ)

Crkva Sv. Mihovila

Pročeljem crkve Sv. Mihovila dominira reljefno ukrašen gotički portal iz 14. stoljeća. U njezinoj jednobrodnoj unutrašnjosti nalazi se drevno oslikano polureljefno raspelo iz 13. stoljeća. U samostanu je smještena i manja zbirka umjetnina.

Katedrale sv. Stošije

Zadarsku katedralu posvećenu sv. Stošiji ukrašava izvana na pročelju ruža te na zabatu glavne lađe manja gotička ruža, naknadno umetnuta. Portalni imaju karakterističan romanički oblik. Danas se unutrašnjost katedrale doima svojom monumentalnošću (glavna lađa je triput šira od sporednih). Zvonik katedrale koji danas dominira Zadrom, započet je još u kasnom srednjem

vijeku, da bi ga tek 1892. dovršio engleski arhitekt Thomas Graham Jackson po uzoru na zvonik rapske katedrale.

Crkva svetog Andrije i Svetog Petra

Jednobrodna crkva sv. Andrije odlikuje se jednostavnom fasadom iz 17. stoljeća te ostacima fresaka romano-bizantskih karakteristika s kraja 12. stoljeća dok su južni bočni zid i apsida sagrađeni u 5. stoljeću. Na njenu apsidu nadovezuje se crkvica Sv. Petra s antičkim elementima.

Crkva Gospe od Zdravlja u Zadru

Podignuta je u 18. stoljeću u baroknom stilu na mjestu starije crkve, kao mauzolej nadbiskupa Zmajevića. U njoj se čuvala slika Gospe od Kaštela koju je naslikao Blaž Jurjev Trogiranin u 15. st. (danas je u stalnom postavu izložbe crkvene umjetnosti). U Drugom svjetskom ratu bila je potpuno razorena te je preostao samo zvonik i malo svetište. Obnovljena je tek 1990. godine vrijednom donacijom pokojnog Msgr. Simeona Duce koji je u njoj i pokopan.

Crkva Svetog Ilije Proroka

Pravoslavna crkva podignuta neposredno uz Forum u 16. stoljeću za potrebe grčkih pomoraca i trgovaca. U 18. stoljeću je nadograđena i predana na upotrebu srpskoj zajednici.

Ostaci crkve Stomorica

Danas su sačuvani samo temelji nekad šesterolisne predromaničke crkve (isprva posvećene Sv. Uršuli), koja je još imala i kupolu, a umjesto jedne apside sagrađen joj je pravokutni krak sa zvonikom. U 16. stoljeću je porušena, 1883. godine arheološki istražena, nakon toga zasuta te napokon 1966. godine otkopana i konzervirana. Priča kaže da oblik tlocrta ove crkvice, koja podsjeća na ključ, simbolizira ključeve Sv. Petra.

Mletačke utvrde od 15. do 17. stoljeća: *Stato da Terra i zapadni Stato da Mar* uvrštene su na popis Svjetska baština – UNESCO (2017., 41. zasjedanje).

Gradske zidine (Muraj)

Monumentalna Kopnena vrata (*Porta terraferma*) Michelea Sanmichelija iz 1543. godine u luci Foša. Sačuvani su ostaci iz rimskog doba, iz srednjeg vijeka te najviše iz 16. st. Uz bedeme se nalazi srednjovjekovna "*Kapetanova kula*".

Arheološki muzej u Zadru

Osnovan 1832., a izloženi su arheološki ostaci od 7. do 12. st. Izloženi su predmeti iz rimskog doba i prapovijesni arheološki materijal iz paleolika, neolitika i metalnih doba.

Narodni trg

Glavni zadarski trg i okupljalište. S njegove zapadne strane je crkva sv. Lovre iz 11. st., zgrada Gradske straže iz 1562. i toranj sa satom iz 18. st., a nasuprot se nalazi Gradska loža iz 13. st. Na sjevernoj strani trga je Gradska vijećnica podignuta 1934. godine u doba fašističke vladavine.

Arsenal

Arsenal je spomenik kulture nulte kategorije, izgrađen u 18. stoljeću za vrijeme mletačke uprave kao skladište za vojnu flotu. Nakon obnove funkcionira kao mediteranski gradski trg u zatvorenom prostoru i jedno je od središta javnog, kulturnog i zabavnog gradskog života bogato događanjima.

Knjižnica

Knjižnični fond danas prelazi brojku od 50 000 svezaka, a tematski najviše pokriva područja povijesti, državne uprave, prava, pomoćnih povijesnih znanosti, zakonodavstva, politike, geografije i slično.

Muzeji: Arheološki muzej Zadar, Narodni muzej, Muzej antičkoga stakla

Zadarski barkajoli

Jedan od zaštitnih znakova grada Zadra. Oni već 800 godina s malim čamcima na vesla povezuju dva kraja gradske luke po svim vremenskim uvjetima štedeći na taj način vrijeme svojim vjernim putnicima. Ova tradicija se već stoljećima prenosi s koljena na koljeno u nekoliko obitelji, a uspjela se održati unatoč svim izazovima modernog vremena.

Maraschino

Originalni zadarski liker Maraschino priznat diljem svijeta. Prepoznatljiv je po karakterističnom slatkom okusu i aromatičnom mirisu. Priprema se po tradicionalnoj recepturi koju su stvorili ljekarnici dominikanskog samostana početkom 16. stoljeća.

Zadarski perivoji: Perivoj kraljice Jelene Madijevke, Perivoj Vladimira Nazora, Perivoj Vrulje, Perivoj Riva, Perivoj Gospe od zdravlja i Perivoj Jarula.

Morske orgulje i Pozdrav Suncu u Zadru, 2008., nove su atrakcije Zadra.

62. Muzej krapinskoga pračovjeka

Nalazište krapinskih neandertalaca na lokalitetu „Hušnjakovo“ prvi je paleontološki spomenik prirode u Hrvatskoj, a pripada među najznačajnije paleoantropološke lokalitete svijeta. Iznimnim bogatstvom nalaza i otkrićem najvećega obitavališta neandertalskoga pračovjeka, zahvaljujući geologu i paleontologu Dragutinu Gorjanoviću Krambergeru, do danas je ostalo nenadmašno vrelo suvremenih znanstvenih informacija.

Slika 1. Muzej krapinskih neandertalaca

Godine 1948. „polupećina Hušnjakovo kod Krapine i okolica te pećine“ proglašena je zaštićenom prirodnom rijetkošću, a 1969. u zgradi nekadašnjega Kneippovog lječilišta osnovan je Muzej evolucije u Krapini. Stalni postav je osmislio pok. akademik Mirko Malez. Inženjerka Ana Töpfer (1926. – 2016.) uredila je tzv. „neandertalski perivoj“ te je također zaslužna za revitalizaciju lokaliteta Hušnjakovo.

Muzej evolucije je prvi put za javnost otvoren u rujnu 1971. zahvaljujući Ani Töpfer i autoru postava pok. akademiku Mirku Malezu. Inženjerka Ana Töpfer uredila je tzv. „neandertalski perivoj“ te je također zaslužna za revitalizaciju samog lokaliteta. Muzejski fundus sadržavao je geološku, paleontološku i arheološku zbirku, a koncepcija stalnoga postava odnosila se na prezentaciju stijena i minerala Hrvatskoga zagorja, razvoj života na Zemlji te razvoj čovjeka s posebnim naglaskom na krapinskoga neandertalca. Nalazište je bilo predstavljeno odljevima kostiju neandertalaca, faunističkom fosilnom zbirkom, kamenim oruđem te dokumentacijom o otkriću. Muzej je bio pod raznim upravama do 1993. kada je postao vlasništvo Republike Hrvatske.

Novi Muzej krapinskih neandertalaca gradio se 11 godina, a otvoren je 27. veljače 2010. Autori projekta i realizacije Muzeja, **paleontolog Jakov Radovčić i arhitekt Željko Kovačić**, nastojali su približiti krapinske kamenodobne stanovnike koji su prije 125 tisuća godina živjeli na krapinskom području.

“Stalni postav muzeja koncipiran je u 18 tematskih cjelina koje nas vode daleko u prošlost, od najstarije prošlosti Zemlje do početka civilizacije i modernoga doba, s posebnim naglaskom na znamenito otkriće u Krapini i važnost zbirke krapinskih neandertalaca.”

Zbirke muzeja: Zbirka skulptura, Paleontološka zbirka, Geološka zbirka, Zbirka Varia, Zbirka eksperimentalne arheologije, Rudarska zbirka.

“Muzej krapinskih neandertalaca jedan je od najsuvremenijih muzeja na svijetu koji sadrži brojne interaktivne sadržaje koji pobuđuju sva osjetila posjetitelja. Multimedijalne instalacije, filmovi, infokiosci, virtualne šetnje te hologrami zadivljuju posjetitelje, a poseban doživljaj su odlične muzejske radionice. Uz dugogodišnje edukativne programe poput Ljetne geološke škole, muzej organizira specijalna vodstva i druge zanimljive pedagoške programe te interaktivne radionice i igraonice u prirodi.”

Ideja gospođe Ane Töpfer bilo je i uređenje Parka drvenih skulptura na otvorenom prostoru „Forma prima“. Zbirka broji više od 40 skulptura velikoga formata koje potpisuju najpoznatija imena svjetskih i domaćih kipara 80-ih godina 20. stoljeća, a koje su nastale tijekom međunarodnih kiparskih simpozija, koji su se u Krapini održavali od 1976. do 1982. godine. Danas je park zaštićen i ima svojstvo kulturnoga dobra.

Dragutin Gorjanović Kramberger (1856. – 1936.)

Geolog, paleontolog i antropolog, znanstvenik koji je svijetu obznanio jedinstvene nalaze fosilnoga čovjeka iz Krapine.

“Studirao je paleontologiju u Zürichu i Münchenu, a doktorirao je u Tübingenu. Bavio se paleontologijom, stratigrafijom (izvršio podjelu pliocena sjeverne Hrvatske), tektonikom (Medvednica), paleoklimatologijom, hidrografijom, primijenjenom geologijom i geološkim kartiranjem (pregledna geološka karta Hrvatske i Slavonije).

Godine 1899. otkrio je na Hušnjakovu brdu kod Krapine bogato nalazište pračovjeka (krapinski pračovjek). U pješčenjačkim naslagama špilje nađeno je oko devet stotina ljudskih fosilnih kostiju koje pripadaju fosilnim ostacima više desetaka pračovjeka različitog spola i životne dobi. Nađeni su i brojni fosilni ostatci mnogih životinja. Više od tisuću pronađenih komada kamenoga oruđa iz razdoblja paleolitika svjedoči o materijalnoj kulturi krapinskoga pračovjeka. Starost ovog bogatog lokaliteta odgovara vremenu prije 125.000 godina. Zahvaljujući radovima koje je objavio o otkriću na krapinskom nalazištu i brojnim

raspravama koje je vodio s europskim antropolozima Krambergera se smatra jednim od utemeljitelja svjetske paleoantropologije.”

Napisao je 237 radova iz raznih znanstvenih područja, u hrvatskim i inozemnim časopisima, od kojih je posebno značajna monografija Diluvijalni čovjek iz Krapine u Hrvatskoj. Za svoj rad stekao je mnoga priznanja. Tako je postao počasni građanin Zagreba, Krapine i Karlovca, počasni doktor Sveučilišta u Zagrebu, počasni član Zbora liječnika Hrvatske i Hrvatskoga prirodoslovnog društva...

Izvori: Hrvatska enciklopedija, Dražen Krajcar, Wikipedija, Muzej krapinskog pračovjeka

63. Hrvatske narodne nošnje

Hrvatske narodne nošnje predstavljaju dio kulturne baštine hrvatskoga naroda s neobično širokim rasponom različitih nošnji. Narodne nošnje i folklor neodvojivo su povezani s načinom života te reflektiraju društvene i kulturne posebnosti pojedinih zemljopisnih područja i podneblja gdje žive Hrvati. **Hrvatske narodne nošnje mogu se općenito podijeliti na nošnje jadranske, panonske i dinarske Hrvatske (raširene u četiri osnovna geografska područja Hrvatske: primorskom, gorskom, središnjem i nizinskom).**

Prve se seljačke narodne nošnje pojavljuju krajem 15. Stoljeća. Sastoje se od: košulje, suknje, pregače, marame, prsluka, hlača i obuće. Hrvatske narodne nošnje odlikuju se materijalnom raznolikošću te brojnošću oblika. Narodne nošnje predstavljaju autentično hrvatsko kulturno dobro.

„Narodna nošnja, tradicijski odjevni stil negrađanskog stanovništva u preindustrijsko doba. Obuhvaća sve odjevne predmete (rublje, osnovnu i gornju odjeću) za svakodnevne i svečane prilike te za sva godišnja doba, pokrivala s načinom češljanja, obuću, nakit i druge vrste ukrašavanja lica i tijela (bojenje, tetoviranje i sl.) te ostale dodatke (torbe, ukrasno oružje i dr.). Odlikuje se pretežito jednostavnim krojem, nerijetko arhaična postanja i uporabom prirodnih materijala, većinom proizvedenih u kućanstvima. Specifično joj je obilježje dugotrajnost oblika i nesklonost modnim strujanjima. Osebujnost i raznolikost nošnje pojedinih lokalnih, regionalnih i etničkih zajednica uvjetovana je i ekološkim razlozima, jer je nastala od sirovina koje nudi prirodna sredina tih zajednica (lan, konoplja, pamuk, vuna, svila, koža, krzno, perje i sl.) i uvijek je najprikladniji odgovor na klimatske prilike. Istodobno, u njoj se zrcali povijesna sudbina te zajednice i njezini doticaji s drugim kulturama. Sastavni dijelovi nošnje isticali su obiteljski i društveni položaj pojedinca, dobnu pripadnost, zvanje i dr., a u načinu ukrašavanja prepoznavalo se shvaćanje lijepoga. Prodorom civilizacijskih stečevina, uporabom industrijski proizvedenih materijala te iščezavanjem rukotvornih umijeća narodna nošnja postupno nestaje iz svakodnevne uporabe, a njezini se reprezentativni primjerci čuvaju u etnografskim muzejima i zbirkama kao dokumenti materijalne kulture minulih razdoblja. Ipak, narodna nošnja i u moderno doba ostaje prepoznatljivim simbolom nacionalnoga (etničkog, regionalnog, lokalnog) identiteta, korištenog osobito pri međunarodnim i državnim svečanostima, športskim priredbama i sl., te kao kostim pri izvođenju glazbeno-plesnoga folklornog naslijeđa.

Iako je odjeća neke seoske zajednice mogla djelovati jednoliko, ona je sadržavala i posebne dijelove kojima se označavala pripadnost određenoj dobi ili obiteljskomu položaju. Takvim se znakovima odašiljala obavijest o tome je li npr. djevojka ušla u status udavače, je li momak prešao u skupinu oženjenih muškaraca, je li mlada nevjesta postala majkom, je li se neka vremešnja žena počela smatrati staricom.

Također se izgledom korotne nošnje moglo razabrati žali li netko za bliskim ili daljim rođakom. U naseljima, pak, s etnički ili vjerski miješanim stanovništvom upravo su se odjećom pripadnici

zajednica međusobno ujedinjavali, odnosno prema drugima odvajali. Time je u hrvatskih seljaka odjeća bila, uz ostalo, i izražajno sredstvo lokalnoga, regionalnoga, pa i nacionalnoga identiteta.“

Nošnje se razlikuju od područja do područja (primorska, gorska ili nizinska Hrvatska), od sela do sela, po etničkoj pripadnosti. Klima i gospodarska tradicija utjecali su na izradu nošnji (materijal iz kojeg se izrađuje) jer se nošnja pravila od vlastitih sirovina (platno, lan, konoplja, vuna). Na nošnju su također utjecale socijalne i političke prilike. Hrvatske narodne nošnje su veliko bogatstvo Hrvatske, značajno obilježje hrvatskog identiteta pa ih treba sačuvati.

Nošnje jadranskih otoka i priobalja

Jadranski tip nošnji zauzima primorsku Hrvatsku, tj. uski obalni prostor i otoke. Za nju je karakterističan oblik hlača koje su veoma široke i kraćih nogavica, pa su, stegnute u struku, stvarale meke nabore. Muška kapa je pletena od modro obojene vune u obliku tuljca, s kiticom na donjem kraju, a dopirala je do ramena.

Žensku nošnju čini košulja renesansnog tipa preko koje se oblači suknja izrađena od domaćeg sukna. Suknja visi na poramenicama, tijesno prilježući uz gornji dio tijela, a zvonoliko se šireći u donjem dijelu. U struku je stežu kod kuće tkanim vunenim pojasom. Primorke su rado nosile nakit od plemenitih kovina, nerijetko izrađenih tehnikom filigrana. Glavu su pokrivala manjim kvadratnim rupcem, presavijenim po dijagonali i vezanim na zatiljku ili pak dugačkim ovojem složenim oko glave na sasvim osebujan način. Uz bijele pletene čarape obuvale su plitke cipele, većinom izrađene od meke crveno obojene kože.

Istarska narodna nošnja

U Istri se ženska nošnja sastojala od platnene košulje preko koje se nosila suknja otkana od vune smeđih ovaca. Košulje su bile ukrašene čipkom, šivene bijelim koncem, stavljale su se na prsni dio i zapešća rukava. U gornjem dijelu je krojena kao prsluk, ali ima jednu neobičnost. Drugi, uski rukavi prišiveni su samo na leđnoj strani. Zbog toga kad ih žena odjene, na prednjoj strani uz rub izviruje košulja. Međutim, za toplijega vremena nisu ih oblačili pa su visjeli niz leđa. Da ne bi smetali podvačili su ih pod pojas, šarenu tkanicu kojom se opasuju u struku. Smeđa modrina na donjem je rubu, kao i na zavrnutom dijelu rukava, urešena porubom od finoga sukna, i to crvenim za djevojke, kombinacijom crvenog, modrog i zelenog za mlađe žene, a modrim za žalobnu odjeću.

Šavove je krasilo vezivo izvedeno svilenkastim koncem u crvenoj, žutoj ili zelenij boji. Na noge su stavljale bijele platnene čarape i opanke kojima se gornji dio sastojao od isprepletenih remenčića ovčje kože.

Žene su kosu češljale u dvije pletenice koje bi omotale oko glave s upletenim bijelim trakom poput vijenca. Posebnost je i kvadratni rubac za glavu (faco) od debljega čvrstog platna, također uređen šivenom čipkom te kiticom na svakom uglu. Kad se rubac preklopi po dijagonali i sveže na zatiljku sve se četiri kitice skupe u čvor.

Istrani su nosili hlače uskih i dugih nogavica od bijeloga sukna u kombinaciji s prslukom i kratkim kaputom od smeđeg sukna. Obično bi kaput navukli samo na jedno rame. Uz vunene

čarape i opanke oputaše stavljali su oko gležnjeva bijele suknene gamaše. Glavu su pokrivali niskom smeđom kapom.

Nošnje gornjeg Jadrana

Žene su preko lijepe bijele košulje s ovalnim izrezom nosile suknje od tanke vunene tkanine. Dio suknje iznad struka izgledao je kao prslučić, pripijen uz tijelo i s uskim naramenicama. Donji je dio bio složen u čvrste nabore i ukrašen raznobojnim porubima. Na glavi su nosile uzak i dugačak povoj, zvan rub, različito slagan prema tome je li ga nosila starija ili mlađa žena. Žensko pokrivalo s Krka, uska duguljasta tkanina ovija se oko glave i različito slaže, ovisno o tome radi li se o mlađoj ili starijoj ženi, udanoj ili udovici.

Muške hlače su bile s visećim i nabranim središnjim dijelom. Košulja je bila bez ovratnika pa se pod vrat vezala vrpcom. Na glavu su navlačili kapu pletenu od modre vune u obliku tuljca, s kitom na kraju, koja im je padala preko ramena.

Na otoku Pagu izrađuju čipku od bijeloga konca. Čipka je i sastavni dio njihove nošnje pa se je može vidjeti na prsnom dijelu košulje kako viri ispod kratkog tamnog kaputića. Tom dragocjenom čipkom urešen je i rubac što ga nose na glavi. On je jako uškrobljen i složen u kruti trokutasti oblik, koji je još učvršćen zlatnom ili srebrnom filigranskom iglom.

Posebna je nošnja otoka Suska, gdje su žene drastično skratile suknju. Kako ispod nje nose nekoliko čvrsto uškrobljenih podsuknji, podsjećaju na balerine. Na noge, većim dijelom vidljive ispod kratke suknje, navlače duge čarape ispletene od vune žarkih boja te obuvaju cipele od pusta.

U području srednjega Jadrana muškarci su glavu pokrivali plitkom pustenom crvenom kapom, što je jedan od elemenata dinarskog stila. Ta je kapica na Rabu i Pagu toliko smanjena da posve gubi funkciju pokrivala postajući neka vrsta ukrasa. Muškim je ukrasima pripadala i naušnica koju su rado nosili na jednome uhu.

Na Lastovu i Mljetu prevladavaju nabrane suknje od domaćega modrog, crvenkastosmeđeg ili crnog sukna. Posebnost mljetske odjeće je kapica od bijele tkanine urešena sprijeda skromnim crvenim ili crnim vezom, a straga čipkom. Djevojke su se kitile zlatnim ili koraljnim ogrlicama dopunjenim privjescima, broševima s dragim kamenjem te maštovito oblikovanim naušnicama.

Nošnje u okolici Dubrovnika

Mušku nošnju dubrovačkog Primorja čine platnena košulja i gaće. Hlače su od modroga sukna koje su krojene široko, ali skupljene u struku pa padaju u mekim naborima stvarajući viseći tur. Usto su kratke pa nogavice jedva pokrivaju koljena. Zato se na noge navlače duge pletene čarape. Na gornjem dijelu tijela je prsluk od crvena sukna kojemu se prednji dijelovi preklapaju, a bogato su urešeni ornamentima od prišivenih gajtana. Preko prsluka odijeva se

kratak haljetak s rukavima, a preko njega još jedan prsluk. I haljetak i drugi prsluk također su urešeni gajtanima. Suknenu odjeću dopunjuje još široki pojas od raznobojne svile, zatim crvena kapica te opanci od ovčje kože.

Žensku nošnju u Konavlima čine platnena košulja, s raznobojno vezenim ukrasima na prsima, koji završava kiticama od žute svile. Tome pripada bijela pregača od tanke vunene tkanine s urešenim donjim rubom. Široki crni pojas, preko kojeg se veže šarena tkanica, naručito naglašava struk. I posve kratak prsluk, često ukrašen gajtanima, većinom je crne boje ističući se na bijeloj podlozi košulje. Djevojke iz Konavala nosile su na glavi crvenu kapicu, a na nogama crvene cipele. Udate žene glavu pokrivaju dvjema maramama. Prva je manja, složena u trokut i vezana na zatljku, a drugu, veću i jako uskrobljenu, stavljaju povrh prve i slažu u obliku krila. Preko platnene košulje zimi nose dugačku suknenu haljinu.

Nošnja Dinarske i gorske Hrvatske

Dinarskom tipu pripadaju nošnje gorske Hrvatske te dalmatinskog zaleđa. Većina odjevnih predmeta izrađena je od vune i domaćeg sukna. U muškoj nošnji prevladavaju hlače uskih nogavica, a posebnost su haljetci koji se nose preko košulje u tri sloja i za svečane su prilike ukrašeni metalnim pločicama i pucetima. Za široki kožni pojas moglo je biti zadjenuto i kratko oružje, u čemu je zadržan trag višestoljetnoga nemirnog života na granici s Otomanskim Carstvom. Glavu su pokrivali plitkom crvenom kapom, a na noge obuvali nekoliko slojeva vunениh čarapa, ukrašenih raznobojnim suknom te opanke s gornjim dijelom od isprepletenih kožnih traka.

Osnovna je ženska odjeća dinarskoga stila dugačka platnena košulja posve ravnog kraja, s tipičnim raznobojnim vezom geometrijskih ornamenata na prsima i rubovima širokih rukava. Na bijeloj podlozi košulje upadljiva je pregača, tkana od raznobojne vune ukrasnim tehnikama. Preko košulje su još stavljale dugačke suknene haljetke bez rukava, urešene raznobojnim suknenim aplikacijama i vezom. Prevladao je nešto grublji srebrni nakit, ali i kauri školjke. I djevojke su glavu pokrivala plitkom crvenom kapicom, a žene pravokutnim bijelim rupcima, pričvršćenima uz glavu srebrnim ukrasnim iglama.

Lička narodna nošnja

Suknja dopiru do gležanja, a oblači se preko bijele platnene košulje. Struk se steže pojasom tkanim od raznobojne vune. Posebno se ističe vunena pregača čiji je središnji dio ukrašen tkanim kvadratima, rombovima i sličnim likovima te s triju strana još optočen ukrasnim trakama i dugačkim vunениm resama. Od ukrasnih vunениh tkanina izrađene su i torbe koje su još resili velikim vunениm kitama i izvezenim trakama.

Muške hlače uskih nogavica s potpetkom ispod stopala krojene su od sukna. Preko platnene košulje muškarci su rado nosili pleteni džemper od domaće bijele vune s rubovima optočenim crnim ili crvenim suknom, pa i baršunom. U svečanim su prilikama nosili prsluk sprijeda prekriven metalnim pločicama. Posebno je poznato muško pokrivalo, crvena lička kapa s čijeg obodavisi kita s dugačkim crnim nitima. Ličani kroz cijelu godinu oblače kožuh. Zimi ga nose s krznom iznutra, a ljeti bi ga preokrenuli pa je krzno bilo izvana. Na nogam su opanci s gornjim dijelom isprepletenim tankim kožnim vrpčama.

Podravska nošnja

Muškarci su nosili sašivene platnene hlače (u domaćem govoru gaće), s užim nogavicama koje su dužinom pokrivala koljena, te jednostavnu košulju (robaču) koju su odjevali preko hlača. Ostali uobičajeni dijelovi muške nošnje su prsluk (lajbek) od crnog sukna s crvenim obrubima, čizme i šešir (škrlak).

Domaćice su same izrađivale osnovne dijelove ženske nošnje: platnenu bluzu (opleće) i suknju (robaču). Bluzi bi još crvenim pamučnim koncem izvezle ili utkale ukras na rukavima. Jedino bi pregaču (fertun) sašile od crnog kupovnog materijala. Podravska se ženska nošnja prepoznaje i po tome što se preko bluze nosio veliki šareni rubac, obrubljen gustim vunanim resama, a na njega su nedjeljom i drugim svečanim prilikama obukle još posve kratak, bogato ukrašeni prsluk, obrubljen imitacijom krza. I podravke su obuvale čizme.

Nošnje Pokuplja i Posavine

U nizinama uz rijeke Kupu i Savu uspijeva lan odlične kvalitete od kojega su seoske žene u prošlosti tkale platno. U pokupskim selima točno se znalo kakva je odjeća primjerena kojoj životnoj dobi. Odrasle djevojke, mladenke za vjenčanja i žene u prvoj godini braka nosile su odjeću protkanu crvenim ukrasima. Nakon što je žena postala majkom, u njezinoj se odjeći umjesto crvenoga pojavljuje bijeli ukras. Različito je bilo i pokrivanje glave. Mlade žene nosile su kapicu crvene boje, ukrašenu šarenim zrcima, dok starija žena ima bijelu kapicu, preko koje još stavlja rubac vezan pod bradom.

Panonski stil nošnji

Panonski stil nošnji – raširen je u dva područja, središnjoj i istočnoj Hrvatskoj, dakle predjelima smještenima između Drave, Save i Dunava. Tu prevladavaju nošnje od bijeloga domaćeg platna. Posebnost je što osnovni dijelovi, a to su ženska i muška košulja, te muške gaće, nisu bili krojeni rezanjem tkanine, pa se uobličavanje postizalo arhaičnim načinom sastavljanja širine platna i naknadnim nabiranjem. Uz gaće širokih nogavica i košulju nošenu preko pojasa, muškarci su još odijevali kratke prsluke, zimi i kratke kapute urešene gajtanima te duge bijele kabanice sa šarenim suknenim aplikacijama. Noge su omatali platnenim povezima i obuvali opanke sa širokim kopicama ili, u središnjoj Hrvatskoj, čizme. U odjeći Slavonije također je prevladalo bijelo platno, samo što su muške gaće bile šire i dužih nogavica, obrubljene bijelim šupljikavom vezom, a takav je ukras bio i na rubu košulje. Zimi su oblačili kratki vuneni kaput modre boje, urešen crveno-bijelim obrubom, jednakim onome i na čarapama. Uz to su Slavonci obuvali široke opanke.

Ženska se odjeća panonskoga stila sastojala od platnene košulje dugačke do gležnja, koja je mogla biti cjelovita ili razdijeljena u struku u bluzu i suknju. Dopunjavala ju je platnena pregača. Obje su bile bogato dekorirane tkanim ukrasima u boji. Uza suknene ili kožnate prsluke žene su se kitile ogrlicama od koralja, staklenih zrnaca ili (u Slavoniji) zlatnicima. Glavu su obvezno pokrivala rupcem, ispod kojega se ponegdje nosio i poseban čvrsti podložak, prekriven dekorativnom kopicom.

Nošnje Prigorja, Međimurja i Zagorja

Još prije šesdesetak godina na zagrebačkim se ulicama lako moglo prepoznati seljake iz okolnih sela: Vrapča, Šestina, Gračana, Markuševca, Čučerja – po njihovoj osobitoj odjeći.

Muškarci su nosili gaće i košulju od domaćega bijeloga platna. Košulju bi u pojasu stegnuli kožnatim remenom, a oko vrata vezali svilenu maramu. Preko košulje stavljali su crveni sukneni prsluk (lajbek), a na glavu mali okrugli šešir (šklak). Zimi su se zaogrnuili kraćim kaputom (surka) i navukli čizme.

I ženska je osnovna odjeća bila od platna. Sastojala se od bluze (opleće), suknje (rubača) i pregače (fertun). Na prsnom dijelu i krajevima rukava bluza je bila dopunjena tkanim ukrasom, a isti je ukras bio vidljiv i na pregači. U svečanim prilikama Prigorke su još stavljale preko pregače u trokut složen svileni rubac, oko vrata ogrlicu od koralja (kraluži) i navlačile kratki kožnati prsluk (kožulec) ili kraći kaput od sukna, bogato urešen (surina). Posebnost ove odjeće bili su opanci napravljeni od kratkih trakova žute kože, koje su obuvale preko bijelih pamučnih čarapa, vezanih pod koljenom crvenim vrpčama. I muškarci i žene voljeli su – i kad nije padala kiša – nositi kišobran (ambrela) karakteristične crvene boje.

Izvori: enciklopedija, Muraj A. (Radost 1999. – 2000.), selo.hr

64. Folklor

Folklor, narodna (pučka) tradicijska umjetnost koja sadržava oblike književnosti (usmena ili pučka književnost), glazbe (folklorna ili narodna glazba), plesova (folklorni ili narodni ples), dramskog izraza (folklorno kazalište) te likovno stvaralaštva (folklorni likovni izraz). Folklor je dio hrvatske kulturne baštine, važno obilježje nacionalnoga identiteta. U Zagrebu je 1948. utemeljen **Institut za etnologiju i folkloristiku** koji znanstveno izučava folklor.

Slika 1. Hrvatski folklor (MJ)

Od smotri Seljačke sloge do Međunarodne smotre folkloru u Zagrebu

Zagrebačka Međunarodna smotra folkloru nastavlja se na dugu tradiciju smotri Seljačke sloge, kulturne i prosvjetne organizacije Hrvatske seljačke stranke. Scensko prikazivanje tradicijske kulture i folkloru u organizaciji Seljačke sloge započelo je 1930-ih godina kao afirmacija hrvatske, seljačke, naslijeđene i lokalno različite kulture, a dokinuto je 1950-ih zbog promjene politike i ideologije, obezvređenjem seljaštva i preferiranjem radničke klase. Povratak smotre folkloru u Zagreb 1966. godine dočekan je s oduševljenjem mnogobrojnih gledatelja. Značio je povratak digniteta vrijednostima kulture sela i seljaštva, iz kojega je

poniknula većina stanovnika tadašnje Hrvatske i Jugoslavije, pa i onih koji su se nakon Drugoga svjetskog rata doselili u Zagreb i druge gradove u potrazi za zaposlenjem u industriji. Na Smotri su nastupali nasljednici te kulture – članovi seoskih folklornih društava. Gradska folklorna društva nisu sudjelovala na Smotrama jer su okupljala gradsko stanovništvo i doseljenike iz raznih krajeva, a prikazivala su uglavnom jugoslavenski program folklornih koreografija. Iznimno su u nekim godinama u popratnim priredbama na Smotrama nastupala i gradska društva te profesionalni Ansambl narodnih plesova i pjesama Hrvatske »Lado«. (Zorica Vitez)

Smotre Seljačke sloge su se oslanjale na kulturni i politički program braće Antuna i Stjepana Radića. Seljačko stanovništvo je bilo većinsko u Hrvatskoj te su smotre afirmirale bogatu tradicijsku kulturu hrvatskoga sela, koja je bila potisnuta.

Antun Radić je osnivač hrvatske etnologije (narodoznanstva), pokretač istraživanja i bilježenja podataka o narodnom životu i običajima. Antun Radić je 1897. godine sastavio i u Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena objavio »Osnovu za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu«, koja sadrži niz pitanja i uputa za prikupljanje zapisa o tradicijskoj kulturi seljaštva. »Osnova« je prvi sustavni nacrt etnološke znanosti u nas, no razlozi njezina nastanka nisu bili samo znanstveni: prikupljanje građe i njezina analiza trebali su potvrditi vrijednosti hrvatske seoske, odnosno narodne kulture kao ravnopravne drugim kulturama. Hrvatska etnologija, kao i mnoge druge, nije nastajala niti se razvijala bez neznanstvenih poticaja i utjecaja, i u doba Radića, a i u svim kasnijim vremenima te njima odgovarajućim politikama i ideologijama. Prema Radićevoj »Osnovi« zapisana je te najvećim dijelom i objavljena bogata etnografska građa, neposredno nakon nastanka »Osnove«, ali i mnogo godina, pa i desetljeća poslije. Izdaje se i danas, a nakladnik je Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.(Zorica Vitez)

Prva Međunarodna smotra folkloru u Zagrebu održana je 1966. godine, a bila je nastavak Smotri Seljačke sloge. Amaterska folklorna društva na Smotri prikazuju tradicijsku kulturu (baštinu), folklornu glazbu, plesove, običaje i nošnje. Na smotri se održavaju tematske priredbe od 1992. godine (npr. svadbene tradicije, pokladni običaji, žetveni običaji, folklor pojedinih područja itd.).

Za očuvanje hrvatske pučke tradicijske umjetnosti održava se niz smotri folklore, najznačajnije su:

- Međunarodna smotra folkloru u Zagrebu; nastupaju amaterske kulturno-umjetničke družine iz cijele Hrvatske koje pored naslijeđene odjeće nose i novu odjeću koja je napravljena po starim uzorcima krojeva, tekstilnih i vezilačkih tehnika (novi kompleti)
- Vinkovačke jeseni; Državna smotra izvornoga hrvatskog folkloru (smotra znanja, umjetnosti u plesu i očuvanju nacionalnoga identiteta sela i kraja) te Smotra hrvatskih folklornih skupina iz dijaspore koje njeguju folklor kraja iz kojega su potekli
- Đakovački vezovi

- Brodsko kolo
- Smotra folklore na otoku Krku
- Smotra folkloru Dalmacije, od 1984. u Metkoviću
- Viteške igre na Korčuli
- Sinjska alka
- Susret hrvatskih folklornih ansambala i izvornih skupina u Koprivnici
- Međunarodni festival folkloru u Karlovcu
- Festival dječjeg folkloru Hrvatske, u Kutini i drugdje
- Smotra narodne glazbe i plesa Istre
- Mnogobrojne lokalne folklorne svečanosti.

Sudionici folklornih smotri nose odjeću seljačkog društvenog sloja iz raznih krajeva Hrvatske i pokazuju narodno bogatstvo kraja iz kojega dolaze. Folklorne skupine pokazuju nošnje, nakit, izvode popularne narodne napjeve, varoške popjevke, klapsko pjevanje te plešu. Sudjeluju pjevački zborovi, tamburaški i mandolinski ansambli. Mogu se vidjeti narodni instrumenti: mandolina, tambura, gusle, dude (gajde), puhačka glazbala tipa flaute (žvegla, fajfa, dvojnice), cimbalo, harmonika, klarinet (gunjci), mjuh, šurle, sopele, diple (mišnjice, mih), mješina i drugi.

Slika 2. Ansambl Lado (MJ)

UNESCO-ova koncepcija o nematerijalnoj baštini i njezina provedba u Hrvatskoj potiče vraćanje baštine u mjesta u kojima je nastala, oživljavanje i nastojanje da ju prakticiraju njezini nasljednici u mjestu iz kojega potječu. Ta je akcija omogućila, primjerice, da se složeni ophod

slavonskih kraljica ili ljelja, pjesme i ples s mačevima (ili bez njih) opet mogu vidjeti na blagdan Duhova u slavonskim selima u kojima se održavao i u prošlosti.

Ministarstvo kulture Republike Hrvatske i Grad Zagreb, 2014. su proglasili Međunarodnu smotru folkloru Zagreb festivalskom priredbom nacionalnoga značenja jer afirmira specifične vrijednosti nacionalne kulture, ali i jednakovrijednog zavičajnog plesnog, glazbenog, jezičnog i običajnog izražavanja te vrijednosti svjetske kulturne baštine.

Izvori: Zorica Vitez (Matica hrvatska – Hrvatska revija), enciklopedija, Grozdana Marošević (culturenet.hr)

65. Hrvatska naivna umjetnost

Naivna (primitivna, izvorna) umjetnost, likovna djelatnost neprofesionalnih i neškolovanih pojedinaca koji snagom svojega nadahnuća i tragalačkim ostvarenjima prerastaju amaterizam i formiraju poseban segment suvremene likovnosti. Naivna umjetnost se kao poseban pravac unutar umjetnosti 20. stoljeća javlja u mnogim državama Europe. U naivnome slikarstvu zastupljene su sve grane slikarstva: mrtva priroda, krajolici, vedute gradova, portreti, aktovi, interijeri, figuralne kompozicije.

Slika 1. Hrvatski muzej naivne umjetnosti u Zagrebu (MJ)

Naiva u Hrvatskoj

U Hlebinama su bili početci naivne umjetnosti u Hrvatskoj, gdje je Krsto Hegedušić (akademski slikar) sa seljacima Ivanom Generalićem i Franjom Mrazom počeo 1930. godine slikati tehnikom ulja na staklu. Krsto Hegedušić je 1931. godine pozvao slikare seljake iz Hlebina i okolnih mjesta u Podravini: Ivana Generalića, Franju Mraza, Mirka Viriusa i Petra Smajića iz okolice Splita da izlažu na III. izložbi socijalno angažirane skupine „Zemlja“. *Hegedušić je isticao važnost hrvatske pučke umjetnosti kao samostalnog i nacionalnog, a istodobno i socijalnog izraza bez utjecaja sa Zapada i postavio temeljna slikarska načela hrvatske naivne umjetnosti – otvoreni kolorit, tipologiju i tehniku slikanja na staklu (hlebinska slikarska škola). Generalić je bio prvi majstor Hlebinske škole i prvi koji je razvio različit osobni stil, postižući visok umjetnički standard u svojim djelima.*

U Zagrebu je 1952. otvorena Seljačka umjetnička galerija koja 1956. mijenja ime u Galerija primitivne umjetnosti, a od 1994. Hrvatski muzej naivne umjetnosti. U muzeju se čuva oko

1900 umjetnina (slika, kipova, crteža i grafika). Izloženo je osamdesetak antologijskih slika, kipova i crteža petnaest klasika hrvatske naive, od početka tridesetih do osamdesetih godina 20. stoljeća. Težište je na umjetnicima proslavljene Hlebinske škole (Ivan Generalić, Mirko Virius, Dragan Gaži, Ivan Večenaj, Mijo Kovačića, Martin Mehkek, Ivan Lacković Croata, Josip Generalić, Slavko Stolnik) te nekolicini visoko vrednovanih nezavisnih autora (Matija Skurjenij, Ivan Rabuzin, Emerik Feješ, Petar Smajić, Eugen Buktenica, Drago Jurak i drugi). Uz njihova djela izloženi su i radovi najznačajnijih umjetnika drugih naroda i kultura (Germaina van der Steena, Simona Schwardzenberga, Nikifor, Enrico Benassia, Pietra Ghizzardia, Willema van Genka, Pavela Leonova i drugih).

U središtu Hlebina otvorena je 12. svibnja 1968. Galerija naivne umjetnosti. Kasnije je dograđena pa je tu smještena donacija Ivana Generalića.

Ivan Generalić (1914. – 1992.), začetnik je suvremene hrvatske naivne umjetnosti, mentor druge generacije slikara, takozvane, Hlebinske škole. Samostalno je izlagao u Parizu, New Yorku i Bruxellesu te sudjelovao u mnogim međunarodnim grupnim izložbama širok svijeta. Afirmirao je hrvatsku naivnu umjetnost u svijetu. Njegov opus jedna je od najizvornijih pojava u suvremenome hrvatskom slikarstvu.

Ivan Lacković Croata (1932. – 2004.), slikao je uljem na staklu, tradicionalnom tehnikom hrvatskih naivnih umjetnika sjevernih krajeva. Najčešće je crtao pejzaže, figuralne kompozicije, cvijeće i mrtvu prirodu. Izlagao je u Hrvatskoj i tadašnjoj Jugoslaviji te u mnogim zemljama Europe, Azije, Afrike, Amerike i Australije, na skupnim i samostalnim izložbama. Njegove slike i crteži nalaze se u mnogim uglednim svjetskim galerijama i privatnim zbirkama.

Ivan Rabuzin (1921. – 2008.), hrvatski naivni slikar i grafičar. Na njegovim su slikama motivi prirode i sela Hrvatskoga zagorja. Najčešće je slikao brijegove, cvijeće, oblake i sunce. Imao je 200 samostalnih izložbi i još veći broj skupnih. Izlagao je u galeriji "Mona Lisa" u Parizu 1963. godine. O njemu je snimljeno 10 dokumentarnih filmova i objavljen veći broj knjiga na više stranih jezika. Prepoznatljive cvjetne motive aplicirao je na uporabne predmete (porculan Rosenthal) i tapiseriju (zastor u kazalištu Takarazuka u Tokyju, 1981.) te Muzej moderne umjetnosti u Urawi u Japanu. Iste motive izrađivao je u bakropisu i akvatinti. Skupio je vrijednu i bogatu zbirku grafika hrvatskih i svjetskih slikara.

Ovo je vrlo kratka crtica, kao podsjetnik, o hrvatskoj naivnoj umjetnosti koja je prepoznata u svijetu.

Izvori: enciklopedija, Hrvatski muzej naivne umjetnosti, www.rabuzin.com

66. Državna ergela Đakovo i Lipik

Ergela Đakovo

Đakovački biskupi imali su posjede od 1239., darovnicom hrvatsko-ugarskog kralja Kolomana. Darovnica je potvrđena 1244. i od kralja Bele IV. Na tim posjedima đakovački biskupi organiziraju ergelu. Pisana potvrda o uzgoju konja na ovome posjedu datira iz 1374. godine. Dokument je izdan u povodu vjenčanja bosanskoga bana Tvrtka s bugarskom princezom Dorotejom. Vjenčanje je bilo u Đakovu.

Slika 1. Lipicanci iz Đakova

“Za godinu osnivanja uzima se 1506. godina, po čemu je među najstarijima u Europi i najstarija u Hrvatskoj. Ta se godina uzima za godinu osnivanja iako su se konji organizirano uzgajali i ranije. Razlog je taj što se ustanova naziva poimence Ergela. Spominje se da je biskup Mijo Mesarić imao ergelu od 90 arapskih konja. Broj se konja povećava na 130 rasplodnih kobila 1524. godine. Većina je tih konja izginula zajedno s biskupom Đurom 1526. u bitci na Mohačkom polju.”

Za vrijeme osmanlijske vladavine osmanlije su koristile konje, a nakon poraza Turaka 1687. ergela je nestala jer su Turci odveli konje. Nakon dva desetljeća austrijska vlast je obnovila ergelu. Đakovačku ergelu obnovio je biskup Đuro Patačić 1706.; nabavio je 18 arapskih kobila i 8 pastuha. Nakon Napoleonova osvajanja naših prostora (1806.) ergela je premještena iz Lipika u Đakovo. Uzgoj i selekcija konja lipicanske pasmine u ergeli datira od 1806. godine. Biskup Strossmayer nabavlja iz Ergele Lipica sedam kobila i jednog pastuha što značajno pokreće uzgoj lipicanske pasmine u ergeli.

Đakovačka ergela lipicanaca jedna je od najstarijih ergela u Europi s tradicijom uzgoja konja dužom od 500 godina.

Danas se Državna ergela Đakovo služi dvjema lokacijama. Jedna je u središtu Đakova i ondje je pastuharna. Druga je Ivandvor koja je udaljena od grada 6,5 km. Ima oko 170 konja.

Ergela Lipik

Grof Izidor pl. Janković od Stražemana, 1843. godine gradi štale za konje i utemeljuje ergelu na svom veleposjedu. Status državne ergele dobiva 1938. kada se Kraljevska državna ergela Petrovo-Stančić seli u Lipik. Od 1938. do 1957. bio je prekinut uzgoj lipicanaca. Ponovni uzgoj konja u Ergeli Lipik započinje 18. listopada 1982. godine kad je iz ergele Lipica (Slovenija) dovedeno 12 rasplodnih kobila.

Za vrijeme agresije Srbije na Republiku Hrvatsku, 1991. godine, ergela je sustavno uništavana. Dio konja je pobijen ili je uginuo u štalama, a 88 konja je otuđeno, odvedeno u Srbiju. Konji su vraćeni tek 12. listopada 2007., nakon dugotrajnih pregovora. Vraćeno je 45 konja lipicanske pasmine u matične staje u Lipiku.

Danas je ergela lipicanaca u službi turizma.